Søllerød bogen 1975

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1975

Søllerødbogen 1975

udgivet 1976 af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1975 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Thai-Cote
og reproduktionsarbejdet er udført hos F. Hendriksens Eftf.,
København.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Tilrettelæggelse: Finn Broløs.
Sat og trykt hos Poul Kristensen, Herning, i 1700 ekspl.

ISBN 87-87113-03-1

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, bedes sendt til redaktøren,
stadsbibliotekar Annalise Børresen, Søllerød Kommunebiblioteker, 2850 Nærum.

Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

Gravene på Bøgebakken, Vedbæk
Af antikvar, mag. art. *Svend Erik Albrethsen* og
universitetslektor, mag. art. *Erik Brinch Petersen* 9

Skoleliv i Søllerød.
Et stykke af den danske landsbyskoles historie i det 19. århundrede
Af lektor, cand. mag. *Gunnar Sandfeld* 55

Sølyst ved Vedbæk. Andet afsnit
Af greve *Jørgen Ahlefeldt-Laurvig* 179

Selskabet 1.4.1974–31.3.1975
Af professor, dr. phil. *Roar Skovmand* 220

Selskabets regnskab 226

Selskabets publikationer 229

Gravene på Bøgebakken, Vedbæk

Af Svend Erik Albrethsen og Erik Brinch Petersen

Tilegnet de mange, som på grund af en ukendt ransmand ikke længere kunne følge udgravningerne på nærmeste hold.

Det er kun nogle få måneder siden, vi sluttede udgravningen på Bøgebakken bag Vedbæk station, og meget mangler endnu at blive gjort. Fotografierne er fremkaldt, de fleste af planerne rentegnede, og fundene er pakket ud og fordelt til de forskellige arbejdspladser. Nationalmuseets Konserveringsanstalt og Universitetets Antropologiske Laboratorium er de institutter, der har modtaget mest, men også andre af Nationalmuseets afdelinger foruden laboratorier og institutter uden for huset vil efterhånden blive indblandet i sagen. Der er lang vej igen. Når vi alligevel nu skriver om udgravningen, er det ikke udelukkende på grund af gravenes enestående karakter, men det er også en venlig hilsen med tak for hjælpen til dem, der bistod os gennem de to måneder. Dette gælder ikke mindst de årvågne amatørarkæologer, uden hvem vi måske aldrig var kommet igang, og det gælder Søllerød Kommune, for hvem vort arbejde nok må være kommet lidt på tværs.

Det skal derfor lige bemærkes, at flere af punkterne i det efterfølgende, i sagens natur må være behæftet med en vis usikkerhed. Det er eksempelvis ikke muligt at optælle hvor mange tandperler, der er fundet i de enkelte grave, så længe rensningen og konserveringen af disse ikke er tilendebragt. Dette er selvfølgelig blot en detalje, men

1. Bøgebakken, den 1. marts 1975.

langt alvorligere er derimod en oplysning, som antropologerne lige er fremkommet med.

Det viser sig nu, at en af gravene, ganske vist den mest problematiske under udgravningen, ikke alene rummede skelettet af en mand, men også dele af en kvinde og et barn. Men på trods af sådanne overraskelser, så mener vi alligevel, at det vil være af vigtighed, og forhåbentlig også til glæde, at vi forsøger at sammenfatte, hvad vi nu ved om disse spændende grave, der så pludselig åbner for en hel ny side af en fjern fortid.

Vedbækfjorden og de tidligere undersøgelser

Bag Vedbæk by findes endnu et større moseområde kaldet Maglemosen, som så mange andre moser i Danmark. Heller ikke denne har dog andet end navnet til fælles med Maglemosekulturen. Selvom der kendes mange stenalderbopladser fra dette område, er der endnu ikke lokaliseret en eneste, som kan stamme fra Maglemosekulturen. Derimod er de efterfølgende faser af jægerstenalderen rigt repræsenteret med bopladser. Det er næsten, som om området bag Vedbæk er tættere bebygget af stenalderjægerne end noget andet sted i Danmark. Også dengang har Vedbæk været et godt sted at bo. For stenalderjægerne har det dog været af afgørende betydning, at naturforholdene var noget anderledes end i dag. Fra Øresund, med åbning omkring den nuværende havn, skar en fladvandet fjord sig et par kilometer ind i landet (billede 2). Herved var der skabt gode livsbetingelser, og det er netop langs bredderne af denne fjord, at vi i dag finder stenalderjægernes bopladser, og altså nu også en gravplads.

På mange områder er Vedbækfjorden velkendt i arkæologien, og det skyldes ikke mindst afdøde gartner Avnholts utrættelige virksomhed, at vi her kender omkring 20 bopladser fra jægerstenalderen. Bedst kendt blandt disse er, på sydsiden af fjorden, Vedbæk Boldbaner, der først blev lokaliseret af Avnholt og derefter undersøgt af Therkel Mathiassen i 1944-45 for Nationalmuseet. Therkel Mathiassen har iøvrigt beskrevet denne udgravning i et tidligere nummer af denne årbog (1946), det eneste sted hvor man kan læse om Vedbæk Boldbaner, der, som Therkel Mathiassen skrev, overgår de andre bopladser fra området med hensyn til alder og betydning.

Midtvejs mellem Vedbæk Boldbaner og Maglemosegård ligger en boplads, hvor Nationalmuseet netop i år har indledt en større undersøgelse med et lovende resultat. Bopladsen synes at være særdeles stor og med et rigt kulturlag, samtidig med at der er gode bevaringsforhold for dyreknogler og gevirer. Ikke mindst dyreknoglerne er

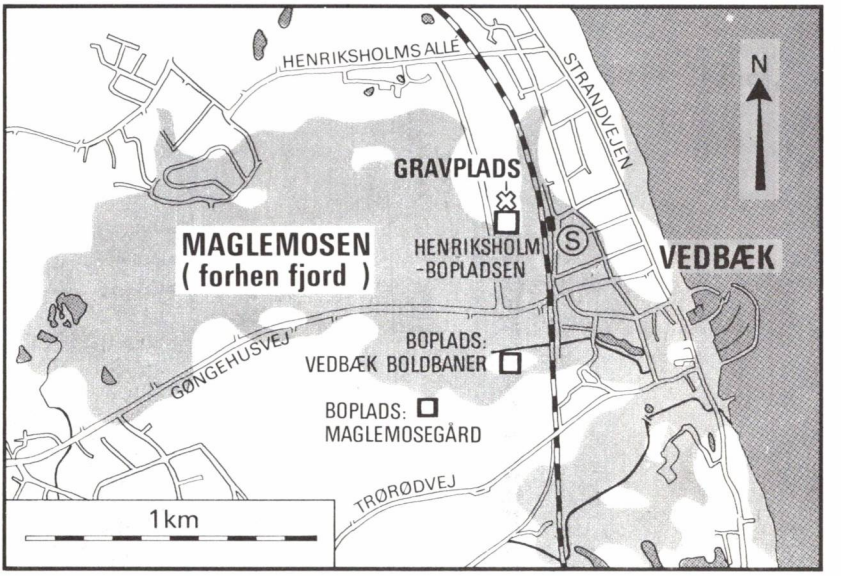

2. Gravplads og bopladser omkring Vedbækfjorden. Tegning af Jørgen Kragelund.

vigtige, for det er dem, der fortæller os, hvad disse forhistoriske jægere har levet af.

Med den tredie boplads, Bøgebakken under gården Henriksholm, er vi kommet over på nordsiden af fjorden, og på det fremspringende næs ligger ikke alene bopladsen men også gravpladsen, der er emnet for denne artikel. Igen var det Avnholt, der først lokaliserede bopladsen, og samme år, 1924, foretog Gudmund Hatt en prøvegravning for Nationalmuseet (billede 3). Avnholt gravede der selv i midten af trediverne, og ifølge en brevveksling mellem ham og Therkel Mathiassen overvejede sidstnævne også på et tidspunkt at gå i gang med

3. Bøgebakken, fotograferet af Gudmund Hatt i 1924.

undersøgelser på Bøgebakken. Det blev dog aldrig til noget. Derimod lykkedes det i januar indeværende år at få foretaget en sidste undersøgelse, inden denne meget store boplads måtte afskrives for bestandig på grund af anlægsarbejder. Det er mærkeligt at tænke sig, at tre arkæologiske udgravninger på en og samme lokalitet alle har kunnet undgå det store antal grave, der med velbevarede skeletter har været spredt ud over bopladsen. Det må dog siges, at både Hatt og især Avnholt har været tæt på.

Vi var dog nærmere. I december sidste år kom den første meddelelse om et menneskekranium fundet på Bøgebakken, i det følgen-

de betegnet »grav 1«. Stedet blev straks afsøgt, og en mindre undersøgelse kom igang, uden at denne dog gav noget videre resultat. Der var bortset fra et par halshvirvler ingen spor af resten af skelettet, endsige af nogen grav. Dermed slog vi os til tåls og undersøgte i stedet for i løbet af januar måned et mindre område umiddelbart foran bopladsen omkring det, der dengang har været strandkanten.

I den sidste uge af februar kom der igen en meddelelse om et skelet fra Bøgebakken (grav 2), og igen blev der foretaget en mindre udgravning. Denne gang blev det klart, at skelettet virkelig lå i en grav. Desværre var over halvdelen af graven og skelettet bortgravet, og da der ikke fandtes oldsager i den resterende del af graven, ja så var det faktisk umuligt at afgøre, hvornår graven var anlagt.

Endelig skal det bemærkes, at da Henriksholms Allé blev anlagt for få år siden, blev der efter sigende fundet mindst et skelet, uden at fagfolk dog blev alarmeret i den anledning.

I virkeligheden kommer sådanne spredte skeletfund fra stenalderbopladser heller ikke som nogen overraskelse. Skeletrester, hele skeletter, ja selv grave kendes fra mange stenalderbopladser, men i de fleste tilfælde har det vist sig, at gravene stammer fra langt senere perioder. Både i den sidste del af stenalderen, i bronzealderen og i jernalderen har man gravlagt de døde i grusbanker, netop de samme steder hvor man også kan finde de ældre bopladser, fra jægerstenalderen. Faktisk var det sådan, at der før vor undersøgelse af gravpladsen på Bøgebakken ialt kun var kendt fire grave fra jægerstenalderen fra Danmark, og nogle af disse kunne der endda være tvivl om. Så det er ikke så mærkeligt, at der krævedes stærke beviser, før vi kunne erkende Nordeuropas ældste gravplads.

Bopladsen

Men først tilbage til bopladsen på Bøgebakken. Takket være de tre udgravninger har vi idag et ret godt kendskab til bopladsen, dens alder og genstandsmaterialet herfra. Af de tre bopladser omkring Ved-

bækfjorden, Vedbæk Boldbaner, Maglemosegård og Bøgebakken er sidstnævnte nok den yngste i alder, omkring 4.800 f.Kr., Vedbæk Boldbaner er den ældste med en alder på 5.300 f.Kr., mens Maglemosegård ligger midt imellem. Samtlige aldersangivelser er i absolutte årstal.

Genstandsmaterialet fra Bøgebakken svarer nøje til denne alder med tværpile som den eneste mikrolitform, og mange flintøkser, næsten udelukkende kærneøkser. Endvidere er der fundet et stort antal slebne økser af bjergart, samt de tilhørende slibestene.

Af benredskaber optræder de sædvanlige former for prene, men hertil kommer, at Avnholt ved sin undersøgelse fandt en ornamenteret hjortetakøkse, der nu er på Søllerød Museum. Også harpuner forekommer, de to eksemplarer er begge tildannet af rådyrtak. For god ordens skyld skal det anføres, at der ikke er fundet keramik, hvad der heller ikke skulle med den alder, bopladsen har.

Stenalderjægerne på Bøgebakken har jaget kronhjort, rådyr og vildsvin, der på den tid udgjorde skovens storvildt, men også pelsdyr som ræv og bæver er konstateret. Under udgravningen i januar fandtes en del fugleknogler, desværre mangler der endnu en nøjere artsbestemmelse. I virkeligheden synes fiskeriet dog at have udgjort den stabile føderessource, og det er således fisken, der har betinget den daglige eksistens for stenalderjægerne, ikke blot på Bøgebakken, men sikkert også på de andre bopladser i området. Takket være en forbedret udgravningsmetode under januarudgravningen, udgør Bøgebakken idag et af de fiskerigeste fund fra forhistorisk tid. Eksempelvis kan det anføres, at der fra $1^1/_2$ m^2 er registreret henimod 2.000 fiskehvirvler. Metoden bestod i slemning af den opgravede jord på et mekanisk rystesold under påspuling af vand. Derefter blev det tilbageværende materiale opsamlet og hjembragt. Dette er siden blevet håndsorteret med ovennævnte gode resultat til følge.

Torsken har nok udgjort den overvejende del af fiskemængden,

nen der er også fundet makrel og hornfisk. Endvidere må pighajen have været efterstræbt, hvad de mange rygpigge fra denne lille haj vidner om. Heller ikke en sømrokke mangler. Endelig er sæler og marsvin lejlighedsvis blevet hjembragt.

Østers er ikke fundet på Bøgebakken, Øresund har åbenbart ikke været tilstrækkelig salt til, at den kunne trænge så langt ned. Derimod er der under udgravningerne fundet en del blåmusling og hjertemusling. Endelig vidner hasselnøddeskaller om, at ikke blot havets, men også skovens frugter har udgjort en del af kosten. Ud fra bopladsens vidnesbyrd kan vi således konkludere, at disse stenalderjægere langt fra har fristet nogen kummerlig tilværelse, men at de har valgt at slå sig ned i et område, hvor livsvilkårene har været gode, og at de i høj grad har forstået at udnytte de muligheder, som Sundet, fjorden og skoven bød dem.

Gravpladsens opdagelse

Lørdag den 1. marts 1975 var en stor entreprenørmaskine travlt beskæftiget med at bortgrave den lave bakke, Bøgebakken, mellem Henriksholms Allé og Vedbæk station. Afgravningen skete i forbindelse med det netop påbegyndte byggeri af Vedbæks nye skole, og det var meningen, at terrænet, hvor maskinen arbejdede, skulle sænkes og planeres for at give plads for boldbaner og parkeringspladser til skolen. Gravearbejdet blev fulgt med stor interesse af en del amatørarkæologer, idet der samtidig med at Bøgebakken forsvandt, også forsvandt en af de helt store stenalderbopladser, der i årevis har været kendt af oldsagshungrende flintsamlere. Der var nu usædvanlig gode muligheder for at gøre fund i de opgravede jorddynger.

Enkelte amatørarkæologer fulgte lykkeligvis maskinens arbejde på nært hold, for ellers var et pludseligt opdukkende kranium foran maskinens store blad næppe blevet set, og en af dansk arkæologis største sensationer i mange år var ikke blevet opdaget. Til al held lykkedes det øjeblikkelig at få standset entreprenørmaskinen, og få

timer efter kom denne artikels forfattere til stede, efter at være blevet alarmeret af finderne.

Det syn, der mødte os, da vi kom til Bøgebakken, viste med det samme, at vi stod overfor noget usædvanligt. Midt i et område, hvis udseende nærmest mindede om et månelandskab (billede 1), lå tæt ved siden af hinanden to delvis afdækkede skeletter (grav 3 og 4), begge hovedløse, men dog ret godt bevaret trods den ublide behandling, den store gravemaskine havde udsat dem for. To forhold gjorde, at der var tale om noget helt specielt, for det første lå begge skeletter omgivet af rødfarvet jord, som absolut ikke fandtes naturligt på stedet, for det andet havde det ene skelet (grav 4) flere gravgaver med, der umiddelbart kunne datere graven til sidste del af jægerstenalderen – hvilket vil sige for ca. 7000 år siden. Sammenholdt med de tidligere fundne skeletter var det klart, at det blev nødvendigt at foretage endnu en større arkæologisk undersøgelse, før skolebyggeriet for altid fjernede Bøgebakken fra landkortet. Amatørarkæologernes opdagelse gav således startsignalet til to måneders intensiv arkæologisk udgravning af, hvad der skulle vise sig at være vor hidtil ældste gravplads.

Undersøgelsen foretoges i samarbejde mellem Universitetets Forhistoriske Arkæologiske Institut, Universitetets Antropologiske Laboratorium, Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning og Nationalmuseets 1. afd. Der undersøgtes et 2.500 m^2 stort areal, hvorved der afdækkedes ikke mindre end 17 stenaldergrave.

Udgravningen blev betalt af Søllerød kommune i henhold til Naturfredningslovens § 49, der pålægger offentlig myndighed udgifterne ved undersøgelsen af fortidsminder, der fremkommer under jordarbejde.

Søllerød Museum varetog på bedste måde formidlingsarbejdet såvel under som efter udgravningen og det ville være en rar tanke, om fundene til sin tid kunne komme tilbage til det lokale museum.

Udgravningen

Ved undersøgelsens begyndelse stod udgravningsholdet overfor et meget vanskeligt problem, hvorledes skulle man lokalisere gravene og sikre, at man fandt dem alle?

Det område, hvor gravene lå, var på grund af gravemaskinens aktivitet så stærkt omrodet, at det var umuligt at se, hvad der var gennemgravet, og hvad der lå urørt. Overalt var der dynger af opgravet grus, dybe hjulspor og opkørte flader. For at klare dette problem besluttedes det, at foretage en systematisk maskinel afgravning af terrænet til så stor en dybde, at alle grave med sikkerhed ville blive lokaliseret.

Til afgravningen anvendtes i begyndelsen en rendegraver. Det viste sig imidlertid, at den havde tendens til at køre fast i det løse grus, og den blev derfor erstattet med en regulær bulldozer, der med sine larvebånd kunne køre uden at lave dybe hjulspor. Udgravningsmetoden med de to maskiner var principielt den samme, idet terrænet blev skrabet af i tynde, vandrette lag, nøje overvåget af en arkæolog (billede 4). Så snart der viste sig noget usædvanligt i den fremkomne flade, blev maskinen standset, og der blev foretaget finafrensning af fladen med skovl. Gravene viste sig som regel som et fyldskifte, ofte med spor af okkerblandet sand, der tegnede sig som en mørk plet i undergrundens lyse grus.

Når en grav var lokaliseret, begyndte den egentlige arkæologiske undersøgelse, først med afrensning af fladen, tegning, fotografering og beskrivelse af nedgravningen, og derefter blev gravens indhold fremgravet.

Dette arbejde var i de fleste tilfælde en overordentlig vanskelig opgave, idet skeletter og gravgaver trods en tilsyneladende ret god bevaringstilstand var overordentlig skrøbelige. Når fremgravningen var afsluttet, blev der atter tegnet og fotograferet, og gravens indhold blev registreret. Derefter blev der foretaget en foreløbig antro-

4. Sådan fandt vi gravene.

pologisk undersøgelse af skelettet, medens det endnu lå på plads i graven.

Først når alle punkter i denne lange og komplicerede proces var afsluttet, kunne skelet og gravgaver tages op. I visse tilfælde var det

5. Udsigt over gravpladsen. Bemærk elevatorskraberen foran skurvognene.

nødvendigt at tage større eller mindre dele af skeletterne op i gips for at sikre, at vigtige antropologiske detaljer ikke smuldrede bort. I andre tilfælde måtte enkelte knogler eller genstande styrkes med en speciel plasticlak, for at kunne tåle optagningen.

Foruden de rent udgravningsmæssige vanskeligheder som følge af materialets ofte meget dårlige bevaringstilstand, voldte vejrliget store problemer.

6. Udgravning.

Under normale omstændigheder ville vi næppe være gået igang med en så omfattende og kompliceret arkæologisk undersøgelse i marts og april måned. Presset af skolebyggeriet og frygten for at svage sjæle skulle gøre forsøg på at finde grave på egen hånd, hvis udgravningen blev udsat, gjorde det imidlertid tvingende nødvendigt, at gå igang trods det ugunstige tidspunkt (billede 5).

For at undgå de værste gener ved årstiden anvendtes store telte til

at dække de enkelte grave under udgravningen, men sne, regn og blæst gjorde det alligevel ofte til en særdeles ubehagelig opgave, at være arkæolog på Bøgebakken (billede 6).

Tyveriet

En af de begivenheder der kom til at præge udgravningen, og som med al ønskelig tydelighed viste, hvor nødvendigt det var at presse undersøgelsen igennem trods årstiden, var tyveriet af gravgodset fra grav 4. Graven blev udgravet dagen efter, at entreprenørmaskinen havde afsløret de to skeletter, men da arbejdet foregik en søndag, var det ikke muligt at foretage nogen egentlig afspærring af udgravningsområdet. Mange havde således lejlighed til at følge arbejdet på meget nær hold og se, hvad der blev fundet. Trods en meget omhyggelig tildækning af det udgravede område, har en af tilskuerne ikke kunnet nære sig og er kommet tilbage efter mørkets frembrud for at plyndre graven. Ikke alene blev gravgaverne fjernet, men skelettet blev samtidig stærkt beskadiget. Politiundersøgelse og efterlysning i presse og TV har ikke kunnet fremskaffe de stjålne genstande, hvilket stærkt må beklages, da de var af meget stor betydning.

Efter denne triste hændelse blev det klart, at der måtte tages drastiske forholdsregler for at undgå en gentagelse, dels måtte hele udgravningsområdet indhegnes for at holde uvedkommende tilskuere på afstand, hvilket gik ud over de mange, der gerne ville have fulgt arbejdet, dels blev der under resten af udgravningen holdt vagt om natten, noget som i høj grad var belastende for undersøgelsesomkostningerne.

Gravene

I det følgende skal der gøres rede for de enkelte grave på gravpladsen. Gravene vil blive beskrevet i den nummerrækkefølge de fik, da de blev erkendt i marken. Dette indebærer, at enkelte numre udgår, da det i nogle tilfælde ved nærmere undersøgelse viste sig, at et allerede nummereret anlæg ikke var en grav. For at undgå forveksling

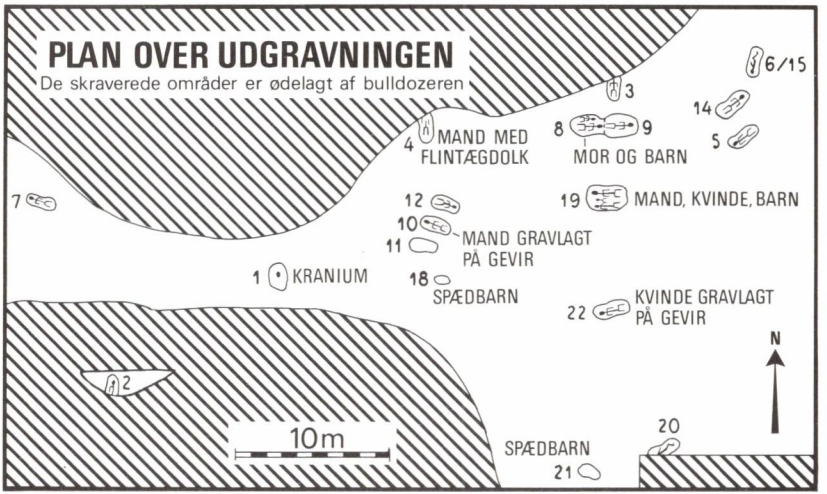

7. Gravenes indbyrdes placering. Tegning af Jørgen Kragelund.

ved den senere bearbejdning, blev det samme nummer aldrig anvendt igen på et nyt anlæg.

Det må understreges, at den videnskabelige bearbejdning af materialet fra gravpladsen i skrivende stund langt fra er afsluttet. Det gælder såvel for det arkæologiske som for det antropologiske materiale. Navnlig for det sidstnævntes vedkommende må det pointeres, at de her publicerede oplysninger er foreløbige. Der skal i den forbindelse rettes en tak til overlæge, dr. med. J. Balslev-Jørgensen og hans medarbejdere på Antropologisk Laboratorium for, at det alligevel nu er blevet muligt at give en række oplysninger om skeletmaterialet.

De 17 grave, der blev fundet på Bøgebakken, ligger alle på selve bopladsområdet. Desværre synes det at fremgå af planen over gravpladsen (billede 7), at den maskinelle afgravning, der havde fundet

sted inden undersøgelsens start, må have ødelagt flere grave, måske har gravemaskinen kun levnet os $^{2}/_{3}$ af gravpladsen.

Som det fremgår af planen, ligger gravene og dermed også skeletterne orienteret næsten hele kompasset rundt, selvom der er en overvægt af grave, der vender øst-vest. I disse grave har den gravlagte dog snart hovedet mod øst, snart mod vest. Det kunne se ud, som om flere af gravene ligger samlet i grupper, uden at man dog kan se, hvad dette skal betyde.

Alle gravene er af samme simple udformning, en trugformet nedgravning, hvis bund ikke ligger meget mere end ca. $^{1}/_{2}$ m under det oprindelige terræn. Gravenes omrids kan være rektangulært eller ovalt, og er som regel ikke meget større end den eller de personer, der skulle gravlægges. Spor af trækiste har ikke kunnet påvises, og der har ikke været anvendt sten til gravkonstruktionen.

De fleste grave indeholder kun et enkelt individ, men op til tre personer kan forekomme i en og samme grav. Den døde er blevet gravlagt liggende udstrakt på ryggen med fødderne tæt sammen og armene ned langs siden. Underarmene kan være drejet en smule, således at hænderne ligger på hoften. En enkelt gang ligger den døde dog på siden i sovestilling med let bøjede ben. Der kan ikke være tvivl om, at alle er blevet gravlagt i påklædt tilstand, herom vidner gravgodsets placering. Rød okker forekommer i langt de fleste af gravene, ofte som et pulverlag, dækkende et område omkring hoved, bækkenet og de lange lemmeknogler.

Grav 1

Som allerede nævnt i indledningen var der kun bevaret et kranie og et par halshvirvler. Ved undersøgelsen på fundstedet lykkedes det ikke at finde resten af skelettet, og der blev heller ikke fundet spor af nogen nedgravning. Der er en del, der tyder på, at kraniet ikke blev fundet på sin oprindelige plads, men er blevet flyttet i forbindelse med jordarbejde på stedet. Det er således vanskeligt at afgøre, om

der er tale om en egentlig grav, selvom tilstedeværelsen af de øverste halshvirvler kunne tyde på, at resten af skelettet har været bevaret, før maskinerne begyndte at arbejde.

Kraniet, der er ret velbevaret, stammer fra en yngre kvinde.

Grav 2

Stærkt beskadiget skelet, bevaret var kun kraniet, overkroppen og armene på nær den nederste del af underarmene. Det drejer sig om skelettet af en ca. 50 årig mand, hvis højde er beregnet til ca. 176 cm. Tænderne er meget stærkt nedslidte, og der har kunnet konstateres gigt i rygsøjlen, navnlig i halshvirvlerne.

Trods den stærke beskadigelse af skelettet og det omliggende terræn, er der ingen tvivl om, at der er tale om en egentlig grav, idet der blev iagttaget tydelige spor af en nedgravning, derimod blev der hverken fundet okker eller gravgods i forbindelse med skelettet.

Grav 3

Stærkt beskadiget skelet, bevaret var kraniet, der som nævnt i indledningen blev revet op af entreprenørmaskinen, det meste af rygsøjlen, den nedre halvdel af underarmene, bækkenpartiet og det meste af begge ben. Det drejer sig om skelettet af en 40-50 årig kvinde, hvis højde er beregnet til ca. 152 cm. Underkæben viser knoglesvind efter paradentose, og det ser ud til, at der på et tidspunkt har været brud på rygsøjlen.

Der blev ikke fundet noget gravgods, men omkring bækkenpartiet lå megen okker.

Grav 4

Stærkt beskadiget skelet. Der var bevaret dele af overkroppen, dele af armene, bækkenet og det meste af benene. Det drejer sig om resterne af en voksen person, formentlig en mand, hvis højde er beregnet til ca. 158 cm. På grund af den stærke beskadigelse af skelettet samt knoglernes meget dårlige bevaringstilstand er en nærmere antropologisk bestemmelse ikke mulig.

8. Flintægdolken fra grav 4.

Trods gravens sørgelige tilstand er der tale om en af gravpladsens vigtigste grave takket være det gravgods, der fandtes nedlagt sammen med den døde. Ved bæltestedet lå i henholdsvis højre og venstre side en lang flækkekniv og en ca. 18 cm lang, formentlig uornamenteret flintægdolk (billede 8).

Det var disse to oldsager, der blev stjålet. Umiddelbart nedenfor bækkenet fandtes mindst 6 lange fortænder og ved højre underarm lå en enkelt krum hjørnetand, alle af vildsvin. På grund af ødelæggelse af tændernes øvre ender, er det ikke muligt at afgøre, om tænderne har været gennemborede og brugt som perler, selvom det er overvejende sandsynligt.

Foruden ovennævnte genstande lå der ved den højre overarm en større knogle, som det desværre endnu ikke er lykkedes at bestemme nærmere. Omkring overkroppen og bækkenet fandtes okker.

Grav 5

Et næsten fuldstændigt bevaret skelet af en voksen mand (billede 9), højden har været 168 cm. Ved bæltestedet ligger gravens eneste gravgods i form af en flintflække. Der var okker omkring skelettet.

Grav 6/15

Dette gravanlæg gav allerede under udgravningen i marken anledning til store problemer.

Da udgravningen påbegyndtes, fremtrådte anlægget som en stor og flere mindre, meget diffuse okkerpletter, hvori der lå en mængde itubrudte knogler uden noget system. Indledningsvis blev det antaget, at der var tale om én, muligvis to grave, der var ødelagt af maskinaktivitet. Efterhånden som undersøgelsen skred frem, blev det klart, at der formentlig kun var tale om et anlæg, og at forstyrrelserne hovedsagelig var af ældre dato forårsaget af en rævegrav. I en dybde af ca. 3/4 m under det niveau, hvor udgravningen påbegyndtes, fandtes dele af et skelet, der lå nogenlunde uforstyrret. På plads var størstedelen af kraniet, det meste af overkroppen, højre overarm

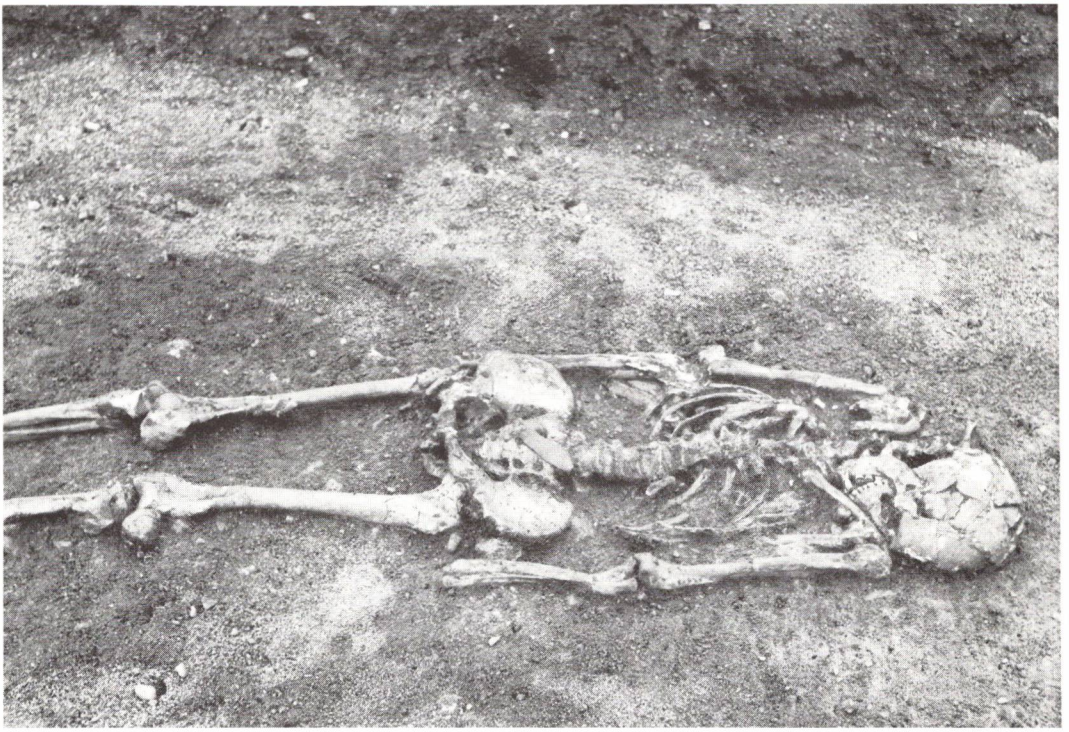

9. Grav 5.

samt noget forrykket fra sin oprindelige position højre underarm (billede 10). I bunden af dyregangen, der lå ca. 15 cm under skelettet, lå de manglende dele af kraniet. Den foreløbige antropologiske undersøgelse har vist, at det drejer sig om et meget kraftigt skelet af en 40-60 årig mand, hvis højde er beregnet til ca. 174 cm. Der kunne konstateres stærkt tandslid og svær gigt i ryggen og leddene, endvidere ser det ud til, at der på et tidspunkt har været brud på rygsøjlen.

10. Grav 6/15.

Ved den dødes højre side lå en stor hjortetaksøkse med skafthul, desuden fandtes tre flækkeredskaber, der dog alle var flyttet fra deres oprindelige placering som følge af dyregangens forstyrrelser.

En gennemgang af de mange knogler fra den forstyrrede del af graven har vist, at der ikke alene var de manglende knogler fra det ovennævnte mandsskelet, men også skeletrester af yderligere 2 individer, dels en voksen, formentlig en kvinde, hvoraf der var bevaret højre arm, højre bækkenhalvdel samt fragmenter af kraniet, dels af et nyfødt barn, hvoraf der var bevaret højre overarm, højre lårben og et par ribben.

Der fandtes store mængder okker såvel omkring det delvis intakte skelet som i den forstyrrede del af graven.

Hvorledes dette anlæg skal tolkes, er noget uklart; muligvis er forklaringen den, at mandsgraven kan være gravet ned i en allerede anlagt grav, men der kan også være tale om andre muligheder.

Grav 7

Et fuldstændigt bevaret, men stærkt opløst skelet af en person på under 20 år, der har haft en højde på mellem 155 og 170 cm. På grund af knoglernes dårlige bevaringstilstand har en kønsbestemmelse ikke været mulig.

Der blev ikke fundet gravgaver ved skelettet, men såvel over som under kraniet og kroppen fandtes et tykt lag okker.

Grav 8

Dobbeltgrav med to velbevarede skeletter (billede 11), dels af en kvinde, hvis alder har kunnet bestemmes til at være under 20 år, dels af et nyfødt barn, placeret ved kvindens højre side. Kvinden, hvis højde har været ca. 156 cm, har fået et usædvanligt rigt udstyr med sig i graven (billede 12). Til højre og delvis ind under kraniet lå en stor bunke gennemborede tandperler af kronhjort og vildsvin, ialt ca. 190, samt en lille dynge gennemborede sneglehuse af arten *Theodoxus (= Neritina) fluviatilis* (L.) – en lille brakvandssnegl. Det er sandsynligt, at alle disse perler og sneglehuse har siddet på en dragt, der er blevet anbragt sammenrullet under den dødes hoved ved gravlæggelsen.

Under bækkent fandtes en række på ca. 50 gennemborede tandperler af kronhjort samt en enkelt af elgsdyrtand, endvidere lå der flere rækker gennemborede sneglehuse af samme art som den ovenfor nævnte (billede 13). Formentlig har såvel tandperlerne som sneglehusene været fastgjort på den dragt, den døde har haft på ved gravlæggelsen. Omkring kraniet og bækkenet fandtes okker.

11. Grav 8. En ung kvinde med sit nyfødte drengebarn.
Lennart Larsen foto.

Da barnets alder er blevet bestemt til at være mellem 8. og 9. fostermåned, er det sandsynligt, at såvel moder som barn ikke har kunnet overleve komplikationerne ved en for tidlig fødsel.

Bemærkelsesværdigt er det, at også barnet har fået en gravgave med, idet der ved bæltestedet var lagt en flintflække, hvilket viser, at der formentlig er tale om et drengebarn. Endvidere viste fund af knogler under barneskelettet, at dette var nedlagt på en svanevinge. Såvel over som under barnet fandtes okker.

Grav 9

Meget dårligt bevaret skelet af en voksen mand, hverken højde eller alder har kunnet bestemmes nærmere på grund af knoglernes meget opløste tilstand. Bevaret var kun kraniet, dele af overkroppen, højre arm, dele af bækkenet, øverste halvdel af venstre lårben samt dele af fødderne. Som eneste gravgave fandtes en mindre bengenstand, muligvis en pren placeret bagved og delvis ind under kraniet, endvidere var der små mængder okker omkring kraniet og kroppen.

Beliggenheden af grav 8 og 9 gav gravpladsens eneste mulighed for at iagttage en tidsmæssig relation mellem to grave, idet grav 9 var nedgravet i den østlige ende af nedgravningen til grav 8, og således var yngre end denne.

Grav 10

Fuldstændigt og usædvanligt godt bevaret skelet af en ældre mand, der har været 161 cm høj (billede 14). Desværre er skelettet endnu ikke undersøgt i detaljer, men det fremgik allerede af den foreløbige undersøgelse i marken, at der var tale om skelettet af en usædvanlig kraftig bygget person. Navnlig kraniet var bemærkelsesværdigt med meget brede og kraftige kindben, voldsomt markerede øjenbrynsbuer

12. Grav 8. Lennart Larsen foto.

13. Grav 8. Bækkenet med tandperler og sneglehuset, set fra bagsiden.

og meget kraftige muskelspor på kraniekalotten. Der kunne iagtages svære gigtdeformiteter i såvel hofteled som rygsøjle.

Af gravgaver fandtes to kraftige flintflækker placeret ved bæltestedet, og som noget helt specielt var den døde lagt på to store kronhjortetakker. Den ene placeret under skuldrene, den anden under bækkenet. De to takker udgør tilsammen et helt gevir. Omkring kraniet fandtes okker.

I den østlige ende af graven ovenpå den dødes fødder og underben lå fem store sten.

Grav 10 blev som den eneste af gravene fra Bøgebakken optaget som præparat i hel tilstand med henblik på en senere udstilling.

14. Grav 10. En gammel jæger gravlagt på kronhjortetakker. Lennart Larsen foto.

Grav 11

Dette anlæg er vel nok gravpladsens mærkeligste. Det bestod af en nedgravning af ganske samme udformning som de øvrige grave, og på gravbunden lå en hjortetak, en benpren og en kærneøkse, og der var ligeledes en stor okkerplet på nedgravningens bund. Derimod manglede ethvert spor af skelettet. Det er udelukket, at skelettet kan være fuldstændigt opløst, idet tilstedeværelsen af såvel benpren som hjortetak viser, at bevaringsforholdene har været lige så gode her som i de øvrige grave.

Forklaringen på dette anlæg skal muligvis søges i en mærkelig lagdeling i graven, der kunne tyde på, at der er foretaget en opgravning af den døde kort efter, at gravlæggelsen har fundet sted. Grav 11's beliggenhed umiddelbart ved siden af grav 10 og 12, der begge er mandsgrave samt de i graven fundne genstande kunne tyde på, at der oprindeligt også har været gravlagt en mand i grav 11. De iagttagelser, der blev gjort under udgravningen, er dog endnu ikke analyseret tilstrækkeligt, til at en endelig tolkning af dette anlæg er mulig.

Grav 12

Fuldstændig bevaret skelet af en voksen person, formentlig en mand. En nærmere aldersbestemmelse og en sikker kønsbestemmelse er ikke mulig på grund af knoglernes dårlige bevaringstilstand. Ved bæltestedet lå to flintflækker og et langt smalt benredskab af uvis funktion. Såvel over som under skelettet fandtes et tykt lag okker.

Grav 14

Ret dårligt bevaret skelet af en yngre mand (billede 15). Knoglerne var for de flestes vedkommende mast flade, navnlig kraniet var trykket helt ud af facon, formentlig som følge af tunge entreprenørmaskiners kørsel hen over graven. Højden på den gravlagte er beregnet til ca. 175 cm.

Som gravgaver var medgivet en flintflække placeret ved bæltestedet samt en meget dårlig kærneøkse, der lå ved den dødes højre skulder. Der fandtes okker omkring kraniet.

15. Grav 14. Således kunne et skelet også se ud.

Grav 18

Stærkt beskadiget barnegrav, de få bevarede knogler er endnu ikke bearbejdet antropologisk, men formentlig drejer det sig om et lille barn. Knoglerne fandtes omgivet af okker.

Grav 19

Tredobbelt grav, indeholdende ret velbevarede skeletter af to voksne, formentlig en mand og en kvinde samt et lille barn, der lå mellem de to voksne (billede 16). Desværre er skeletterne endnu ikke blevet undersøgt antropologisk.

Ved det sydligste skelet – manden – fandtes ingen gravgaver. Det er til gengæld den eneste, hvor det har været muligt at fastslå dødsårsagen, idet odden af en benpilespids lå indstukket mellem de to nederste halshvirvler (billede 17). Efter antropologernes udsagn har pileskuddet i halsen været øjeblikkelig dødbringende. Omkring kraniet, overkroppen samt bækkenet lå betydelige mængder okker.

Det nordligste skelet i graven – kvinden – havde fået et rigt udstyr med. Foran på brystet lå ca. 50 tandperler, fortrinsvis af kronhjort, men også tandperler af vildsvin, urokse og menneske var repræsenteret. Foruden perlerne lå der en del kronhjortetænder uden gennemboring samt underkæben af et lille rovdyr, formentlig en skovmår. De uigennemborede hjortetænder og mårkæben må have været båret i en pose foran på brystet. Desuden lå der til højre for den dødes underkæbe, delvis under denne, en flintflække. Omkring kraniet, skuldrene, bækkenet og benene fandtes okker i betydelige mængder.

Barnet i denne grav havde i modsætning til barnet fra grav 8 ikke fået nogen gravgaver med sig, men også her var der okker omkring kraniet og overkroppen.

Grav 20

Velbevaret skelet, bortset fra at kraniet var bortgravet i forbindelse med terrænregulering, inden graven blev erkendt. Skelettet stammer fra en voksen kvinde.

16. Grav 19. Mand, kvinde og barn, en familiegrav? Lennart Larsen foto.

Graven adskiller sig fra gravpladsens øvrige ved, at den døde er gravlagt liggende på højre side med bøjede knæ i sovestilling. Der fandtes ingen gravgaver eller okker i forbindelse med skelettet.

Grav 21

Barnegrav. Da skelettet viste sig at være meget skrøbeligt, besluttedes det umiddelbart efter fundet af graven at tage den op uudgravet som et præparat. Præparatet er endnu ikke undersøgt, og det er derfor ikke muligt på nuværende tidspunkt at sige noget om barnets alder. Der synes dog at være tale om et meget lille barn. Det er meningen at gøre et forsøg på at røntgenfotografere graven, inden den udgraves.

Grav 22

Velbevaret skelet af en 40-50 årig kvinde, hvis højde har været 151 cm (billede 18).

I graven fandtes ingen egentlige gravgaver, men den dødes hoved hvilede på to meget store kronhjortetakker, der oprindelig har udgjort et helt gevir (billede 23). Den døde var i modsætning til de øvrige gravlagte på Bøgebakken nedlagt i en meget smal grav, hvilket er årsag til skelettets noget sammentrængte stilling. Der blev ikke konstateret okker i denne grav.

Gravpladsen

Ialt blev der undersøgt 17 sikre grave på Bøgebakken, hvortil kommer »anlæg 1«, der som nævnt kun med forbehold kan betragtes som en grav. Der fandtes i gravene rester af 22 individer, 17 voksne og 5 børn. Af de voksne har de seks med sikkerhed kunnet kønsbestemmes som mænd og seks som kvinder; af de øvrige er tre formentlig mænd, én formentlig en kvinde og et af skeletterne er så dårligt bevaret, at en kønsbestemmelse er umulig.

Det er egentlig for tidligt at komme med en generel bedømmelse af skeletmaterialet, men med forbehold for den endelige bearbejd-

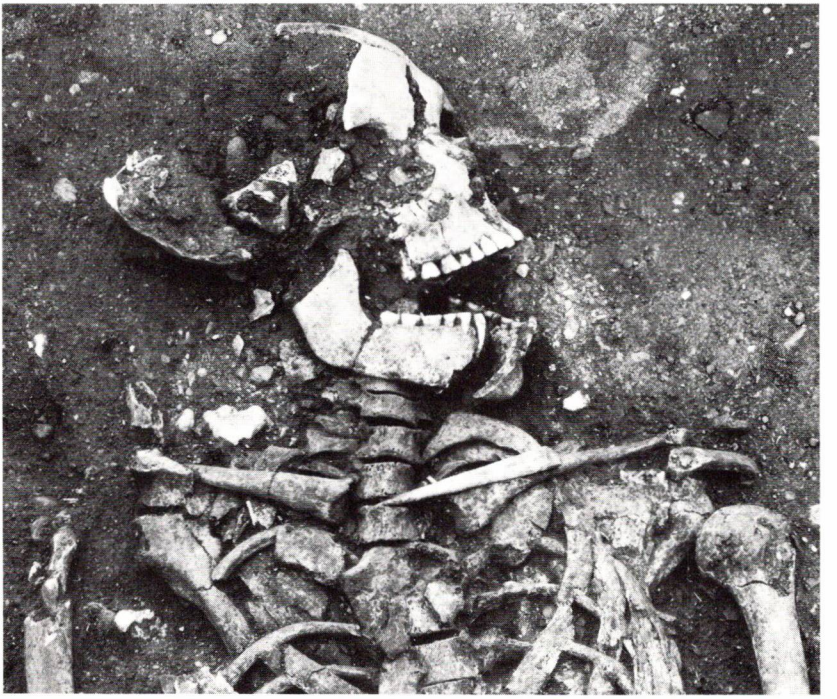

17. Grav 19. Den dræbte mand.

nings resultater, så ser det ud til, at skeletterne er lidt mindre og noget grovere bygget, end man umiddelbart skulle forvente. Med hensyn til de gravlagtes fysiske defekter så er der to ting, der går igen på alle de ældre personer. De har haft meget stærkt nedslidte tænder og har været mere eller mindre plaget af gigt.

Af de 22 gravlagte har de 11 fået gravgods med, dertil kommer at fire grave var så ødelagte inden undersøgelsens påbegyndelse, at det

ikke kan udelukkes, at eventuelt udstyr kan være forsvundet. Syv af de gravlagte – heraf fire børn – har med sikkerhed intet gravgods haft med sig.

Såvel i mands- som i kvindegravene synes mængden og kvaliteten af gravgodset at stå i direkte relation til den dødes alder, samtidig med at der er en klar forskel på gravgavernes art i henholdsvis mands- og kvindegrave. Alle de personer, der med nogenlunde sikkerhed kan bestemmes som mænd, har fået gravgaver med på nær den myrdede mand i grav 19. Det ser ud til, at jo ældre de gravlagte mænd er, jo bedre er det medgivne gravgods. De yngre mænd får kun et eller to simple redskaber med i graven, hvorimod gravpladsens gamle mænd som grav 6/15, 10 og formentlig også grav 4 har et væsentligt rigere udstyr, hjortetaksøkse, store fine flækkeknive, flintægdolk og vildsvinetænder.

Med hensyn til kvindernes udstyr synes iagttagelserne at vise, at de yngre kvinder – grav 8 og 19 – har fået et rigt udstyr med sig i graven i form af tandperler hovedsagelig af kronhjort, sneglehuse m.m., hvorimod de ældre kvinder tilsyneladende mangler gravgods.

Forskellen mellem udstyret i mands- og kvindegrave er bemærkelsesværdigt, mændenes udstyr består af flint- og benredskaber samt våben, altså fortrinsvis dagligdagens redskaber. I et enkelt tilfælde er der dog også medgivet vildsvinetænder formodentlig i form af tandperler. Kvindernes udstyr derimod består næsten udelukkende af smykker båret på dragten.

Noget helt specielt er de tre grave, der indeholdt kronhjortetakker – gravene 10, 11 og 22. Af disse er grav 10 en mandsgrav, og det samme gælder formentlig også grav 11, hvorimod der i grav 22 lå en ældre kvinde. Dette træk med kronhjortegevirer er således det eneste, der går imod den ellers så klare adskillelse af kønnene. Spørgsmålet er derfor, om disse hjortetakker skal opfattes som egentligt gravgods eller som en del af gravkonstruktionen.

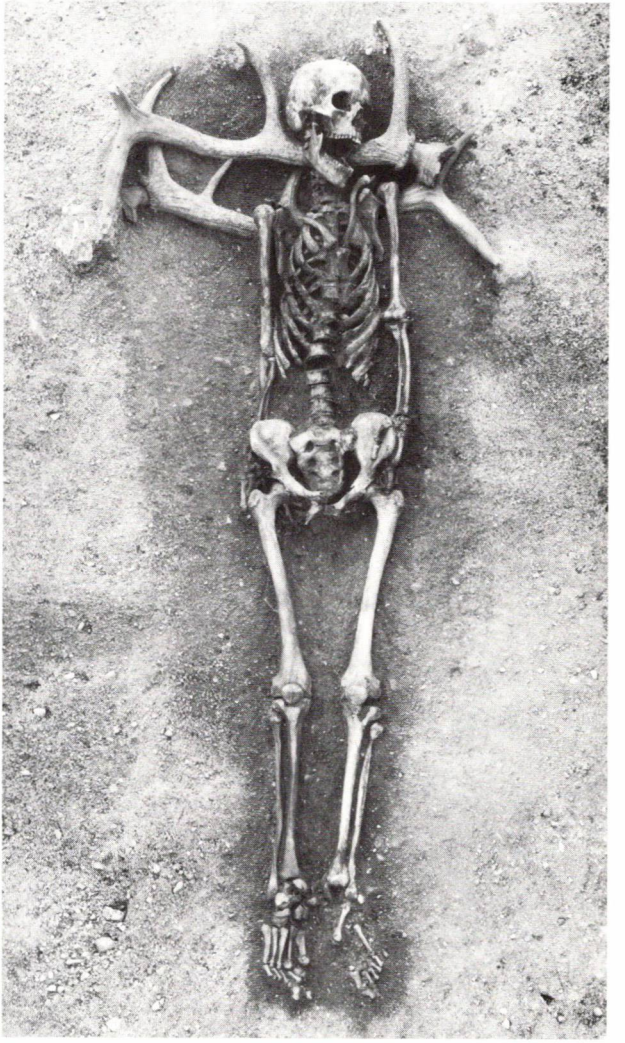

18. Grav 22. Undersøgelsens sidste grav, afslutningen på to måneders arbejde. Lennart Larsen foto.

Hovedparten af gravgodset består af »lokale« genstande. Sneglehusene for eksempel har kunnet samles omkring Vedbækfjorden. Hjortetakkerne, hjortetaksøksen og den store mængde tandperler må alle stamme fra de mange kronhjorte, der er blevet nedlagt i området. Derimod er tandperlerne tildannet af henholdsvis uroksens og elgens fortænder fremmedelementer, idet elgen og uroksen formentlig har været uddød på Sjælland godt tusind år før gravene blev anlagt. Jægerne på Bøgebakken har dog ikke skulle søge længere væk end til Skåne for at skaffe sig sådant storvildt.

Gravpladsens alder

Så længe der ikke er foretaget en kulstof-14 datering af hvert eneste skelet fra gravpladsen, er vi henvist til at bestemme tidspunktet for gravlæggelserne dels ud fra det udstyr, der har fulgt de døde i graven, og dels ud fra gravenes karakter og deres samhørighed med bopladsen. For gravgodset alene kan ikke datere alle gravene.

For det første må der fra de sikre sytten grave fraregnes syv, der alle er uden oldsager. Herunder er sammenfattet såvel de ødelagte grave, hvor der kunne have været oldsager, som de sikre oldsagstomme grave. Af de resterende ti grave kan de otte ikke nøjere dateres inden for jægerstenalderen, idet oldsagsformer som tandperler, prene, kærneøkser, flækker og flækkeknive kan forekomme gennem flere tusinde år, mens de gennemborede sneglehuse udgør en hidtil ukendt oldsagsform.

Afgørende for dateringen bliver således de to anlæg, grav 4 og 6/15. I den første lå flintægdolken, der er en redskabsform, som går af mode omkring 5.000 f.Kr., mens hjortetaksøksen fra grav 6/15 viser en type, der netop er i brug på dette tidspunkt.

Heldigvis ligner de fleste grave hinanden, ikke blot hvad angår den simple gravkonstruktion, men også i brugen af okker. De gravlagtes placering i gravene i udstrakt rygleje går igen fra grav til grav med

undtagelse af grav 20, hvor skelettet fandtes liggende på siden med let bøjede ben. Denne grav var dog overlejret af et rigt kulturlag fra bopladsen. I gravfylden fandtes normalt bopladslevn, flintafslag, skalrester og knoglefragmenter.

I øjeblikket er sandsynligheden således størst for, at gravene er omtrent samtidige med bopladsen og fra perioden lige efter 5.000 f.Kr.

Dette betyder dog ikke, at alle gravene behøver at være absolut samtidige. Der kan være en tidsforskel imellem de enkelte grave, sådan som den delvise nedgravning af grav 9 i grav 8 viser. Hvor stor denne tidsforskel og den indbyrdes alder imellem de øvrige grave skal være, kan kulstof-14 dateringen muligvis antyde.

Øvrige grave fra jægerstenalderen

Som nævnt i indledningen var der før vor undersøgelse af gravpladsen på Bøgebakken kun kendt et lille antal grave fra samme periode. De skal kort beskrives i det følgende, ikke blot for at underbygge vort materiale, men også for at sætte det i relief.

Graven fra Vedbæk Boldbaner

Under Th. Mathiassens udgravning af bopladsen i 1944 undersøgtes en grav med et skelet i udstrakt rygleje. Desværre var skelettet, bortset fra kraniet, ret dårligt (billede 19). Den gravlagte er senere bestemt som en ældre mand. Der fandtes ikke noget gravgods, men skelettet var dækket af flere store sten. Graven anses for at være samtidig med bopladsen, eventuelt lidt ældre, ca. 5.300 f.Kr.

Graven fra Korsør Nor

I 1943 fandtes under udvidelse af Korsør havn en skeletgrav liggende ca. 1 m under daglig vande. Hele skelettet har oprindelig ligget på et barkleje, og har også været dækket af et barklag, understøttet af rafter, men desværre blev den nedre halvdel af graven og skelettet forstyrret ved opdagelsen (billede 20).

19. Graven fra Vedbæk Boldbaner under udgravning.

Den gravlagte, der har ligget udstrakt på ryggen, har været en ældre mand. Som eneste gravgods fandtes en kraftig flinteflække; efter finderens forklaring skal den have ligget mellem mandens ben. Alderen for denne grav må nok ligge et sted omkring 5.000 f.Kr. Iøvrigt er graven udstillet på Nationalmuseet, hvor den kan beses.

20. Graven fra Korsør Nor under udgravning.

Graven fra Melby

I 1969 undersøgtes en meget ødelagt skeletgrav, der som den eneste af de her omtalte grave ikke var nedgravet på en stenalderboplads. Kun kraniet, dele af begge skuldre, begge lårben og det ene underben lå på plads, mens resten var bortgravet, inden undersøgelsen kom igang. På plads bag kraniet lå to butnakkede grønstensøkser. Skelet-

21. Graven fra Melby, Sjælland.

tet er blevet bestemt til at stamme fra en fuldvoksen mand, der i levende live har været under 1,60 m høj. En kulstof-14 analyse af nogle af knoglerne har givet en datering på omkring 4.600 f.Kr.

Dobbeltgraven fra Dragsholm

For to år siden udgravedes en skeletgrav på marken ved Dragsholm slot i Ods herred. I en simpel jordgrav lå to skeletter ved siden af hinanden, det ene udstrakt på ryggen, og det andet delvist på siden

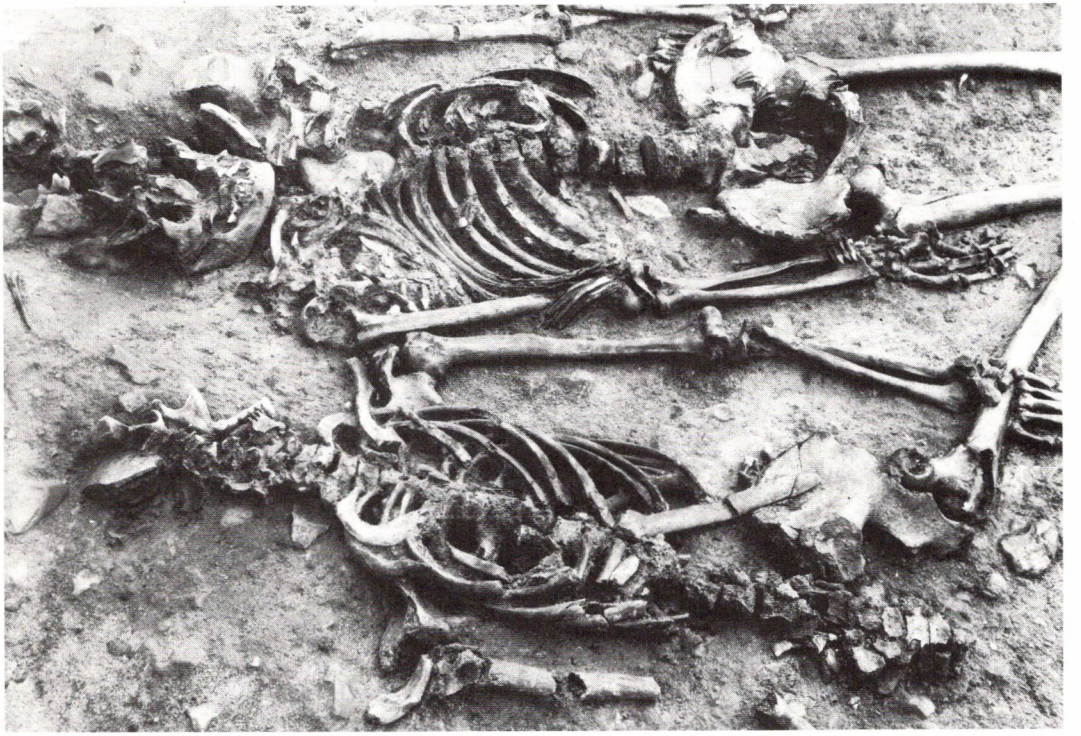

22. Dobbeltgraven fra Dragsholm, Sjælland.

med let bøjede ben. For første gang konstateredes en udstrakt brug af okker, især kraftig omkring kranierne, men også over og under lemmeknoglerne. Begge de gravlagte var kvinder, dog med en vis forskel i alder, idet den ene var ca. 18 år og den anden 40-50 år ved gravlæggelsen.

I hovedenden af graven lå en tværpil af flint samt en lille benpren. Begge kvinder var rigt udstyret med tandperler, hvoraf blev fundet

147 ialt. De fleste var tildannet af kronhjortens fortænder, men også tænder fra vildsvin optrådte sammen med nogle få fra elgsdyr og okse. Hovedparten af disse tandperler lå ved og omkring kvindernes bækkenparti, men også et lille armsmykke og et lille halssmykke forekom. Den unge kvinde bar endvidere en flad bendolk, ornamenteret i boreteknik med et geometrisk mønster og en stiliseret menneskefigur.

Graven er kulstof-14 dateret til ca. 4.000 f.Kr.; men da der på samme lokalitet fandtes endnu en skeletgrav, og den klart kunne dateres til begyndelsen af bondestenalderen, såvel ved sit gravgods som ved en kulstof-14 datering, blev dobbeltgraven ved fremlæggelsen sidste år også henført til bondestenalderen, ganske vist til dennes allerførste tid. Det forekommer dog nu rimeligt at antage, at dobbeltgraven fra Dragsholm også skal placeres i jægerstenalderen på grund af den nære lighed med flere af gravene på Bøgebakken, ganske vist med en alder, der er tusind år yngre end disse.

Vedbæk – Bretagne – Lissabon

Fra de fleste af Europas lande findes enkelte grave fra jægerstenalderen svarende i antal til situationen fra Danmark før undersøgelsen på Bøgebakken. Gravpladser er derimod sjældne. Alt for sjældne, desværre! Og der er langt imellem dem. Ikke desto mindre viser gravpladserne en forbløffende lighed indbyrdes, ikke blot hvad angår gravformen, men også med hensyn til udstyret i forhold til den dødes alder og køn.

Omkring en lille landsby ved navn Muge, ca. 80 km fra Portugals hovedstad Lissabon, ligger ved floden Tagus ikke mindre end fire sådanne gravpladser. De er alle fundet under arkæologiske udgravnin-

23. Grav 22. Nærbillede af den gravlagte kvinde.

ger af store regulære køkkenmøddinger – kjoekkenmoeddings, for også portugiserne overtog dette gode jyske ord – og ligger således på selve bopladsen. Desværre er de fleste grave undersøgt så tidlig som 1880, hvad der er gået ud over nøjagtighed og dokumentation.

På en enkelt af disse pladser, Moita do Sebastião, er der dog i nyere tid undersøgt 34 grave, og det oprindelige antal har været meget større. I gravene genfindes brugen af okker, samt anvendelsen af de gennemborede sneglehuse til smykker.

Teviec og Hoëdic er to franske gravpladser med henholdsvis 10 og 9 grave, beliggende på små øer ud for Bretagnes kyst. Gravene er anlagt direkte på bopladsen, og igen finder vi anvendelsen af okker. Der er en udstrakt brug af gennemborede sneglehuse til smykker, og flækker og flækkeknive ligger på den vante plads over bækkenet.

Både på Teviec og Hoëdic er der fundet grave, hvori hjortetakker indgår som en del af konstruktionen. Enten kan hjortetakkerne ligge som en ramme omkring graven, eller de kan ligfrem være stablet op som et beskyttende tag over den gravlagtes hoved. Der er dog ingen af skeletterne, der direkte ligger på hjortetakkerne, som de to på Bøgebakken.

Det fremgår af såvel de bretonske som de portugisiske gravpladser, at begge køn kan bære smykker af gennemborede sneglehuse, i modsætning til Bøgebakken, hvor kun en enkelt kvinde, grav 8, viste et sådant udstyr. Derimod er det et gennemgående træk på de fremmede gravpladser, at de to køn anvender hver deres arter af sneglehuse. Eksempelvis bruger de bretonske kvinder hovedsagelig den butspirede strandsnegl, *Littorina obtusata* (L), mens mændene foretrækker porcelænssneglen, *Trivia europea* Mtg. Noget lignende er måske også tilfældet på Moita do Sebastião (Portugal). Her er det dog ikke det salte Atlanterhav, pladsen ligger i nærheden af, men en flodmunding med brakvand. Derfor anvendes til dels andre snegle-

arter, så som flodnerit, *Theodoxus fluviatilis,* netop den samme som smykkede moderen i grav 8 på Bøgebakken.

De fremmede gravpladser viser således en tydelig forskel mellem de to køn i udvælgelsen af sneglehuse til smykker. Noget sådan kan vi af gode grunde ikke påvise i Danmark. Til gengæld er her anvendelsen af tandperler, i hvert fald dem af kronhjortens tænder, lige så stærkt kønsbetinget. Det er kvinderne på Bøgebakken, der bærer dem, ikke mændene, og det er de to kvinder fra Dragsholm, der har dem.

Også den dødes alder er på de fremmede gravpladser afgørende for, hvor meget udstyr, der kommer med i graven. Her fremgår det, gældende for begge køn, at aldersgruppen 20-30 år viser det rigeste udstyr, hvorimod de ældre må nøjes med mindre, mens børn næsten ikke får noget med i graven. Dette svarer for en gangs skyld ikke helt til det billede, der tegner sig for Bøgebakken, men kan måske godt understøttes af de øvrige danske fund. Nu må det dog erindres, at det kun er $^{2}/_{3}$ af det oprindelige antal grave på Bøgebakken, der er blevet reddet.

Afslutning

Det er kun nogle af aspekterne ved gravpladsen på Bøgebakken, det har været muligt at komme ind på i denne redegørelse. Mange oplysninger er ikke blevet yderligere kommenteret. Det gælder for det nyfødte drengebarn på svanevingen, og det gælder for den dræbte mand, der ligger sammen med en kvinde og et barn. Og meget, meget andet.

I dag er Bøgebakken ikke længere til at kende. Hvor vi før havde en dyb udgravning, som jævnligt måtte pumpes fri for vand, der ligger nu skolen, mens asfalt dækker området med gravene. Vi skal dog ikke beklage os. Vedbæk har fået sin nye skole, og vi har fået 17 grave. Liv og død er skilt ved mange årtusinder, men også vores døde har levet en gang, og det er om dette liv, hun nu skal til at berette, kvinden i grav 22.

Litteratur om jægerstenalderen omkring Vedbæk

Avnholt, A.
1944 Oldtidsminder og oldtidsfund i Søllerød kommune. *Søllerødbogen:* 41-72.
1948 Langs Øresundskysten fra istid til nutid. *Søllerødbogen:* 73-108.

Mathiassen, Therkel
1941 Two new Danish implements of reindeer antler. *Acta Archaeologica,* 12: 125-134. København.
1946 En boplads fra ældre stenalder ved Vedbæk Boldbaner. *Søllerødbogen:* 19-35.

Troels-Smith, J.
1941 Geological dating of a reindeer antler hammer from Vedbæk. *Acta Archaeologica,* 12: 135-144. København.

Jæger-stenalderens grave

Brinch Petersen, Erik
1974 Gravene ved Dragsholm. Fra jægere til bønder for 6000 år siden. *Nationalmuseets arbejdsmark:* 112-121. København.

Hansen, Ulla Lund, Ole Vagn Nielsen and Verner Alexandersen
1973 A Mesolithic grave from Melby, Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica,* 43: 239-249. København.

Mathiassen, Therkel
1946 En boplads fra ældre stenalder ved Vedbæk Boldbaner. *Søllerødbogen:* 19-35.

Norling-Christensen, Hans og Kurt Bröste
1945 Skeletgraven fra Korsør Nor. Et menneskefund fra ældre stenalder. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark:* 5-17. København.

Gravpladser fra jægerstenalderen

Pequart, M. et S.-J., M. Boule et H. Vallois
1937 Téviec, station nécropole mésolithique du Morbihan. *Archives de l'Institut de Paléontologie humaine, Mémoire 18.* Paris.

Pequart, M. et S.-J.
1954 *Hoëdic, deuxieme station-nécropole du mésolithique cotier armoricain.* Anvers.

Roche, Abbé Jean
1972 *Le Gisement mésolithique de Moita Do Sebastião, Muge. Portugal. I. Archeologie.* Lisboa.

Taborin, Yvette
1974 La parure en coquillage de l'Épipaléolithique au Bronze Ancien en France. *Gallia Préhistoire* 17,1: 101-179 og 17,2: 307-417. Paris.

Skoleliv i Søllerød

Et stykke af den danske landsbyskoles historie
i 19. århundrede

Af Gunnar Sandfeld

FORBEMÆRKNINGER

Om tilblivelsen af de tre såkaldte »prinsesseskoler« på Dronninggårds gods 1721 og deres udvikling gennem 100 år frem til den tid, da de blev sogneskoler, og om Søllerød sogns skoleforhold inden for denne periode i det hele taget, har magister *Ingrid Markussen* indgående fortalt i sin banebrydende afhandling »Prinsesseskolerne i Søllerød Sogn 1721-1823« i »Søllerød-Bogen 1971« (udkommet som særtryk i årbogens udgivelsesår 1972). At den også giver nyttige forkundskaber til enhver, som vover sig i kast med den *her* foreliggende afhandling, turde være en selvfølge.

Når jeg i min fortsættelse af denne skolehistorie, ca. 80 år frem i tiden, til indledning har grebet lidt tilbage i den periode, som er behandlet i »Prinsesseskolerne«, har det dels været for at give mig selv et godt og passende udgangspunkt, og dels for at bringe en række væsentlige supplementer til Ingrid Markussens fremstilling af tiden efter 1800, bl.a. på grundlag af et betydningsfuldt og righoldigt kildemateriale, der hidtil har ligget upåagtet i kommunearkivet på Søllerød Rådhus og i resterne af sognekaldsarkivet i Søllerød Præstegård.

Og når jeg hovedsagelig har koncentret mig om *Søllerød gamle*

skole, er det, fordi jeg i mine bøger om »Søllerød som det var engang« I-III allerede ret udførligt har fortalt om kommuneskolerne i *Nærum* (III s. 38-40, 44-50, 94-104, 282), *Gl. Holte* (I 194-95, III 238-40, 250-52), *Øverød* (II 154-57) og *Nyholte* (I 192-94, II 118-19), og i et snart kommende bind IV desuden vil komme stærkt ind på skolerne i *Trørød, Skodsborg* og *Vedbæk.*

OMKRING DE GAMLE PRINSESSESKOLER

Ny skoleplan

10. oktober 1806 lod kronprins Frederik indføre et »provisorisk skolereglement« (foreløbig gældende for østifterne alene) til en slags afprøvning af det stærkt kritiserede lovforslag, som »Den store Skolekommission af 1789« havde stillet i 1799 – det, som senere i revideret form efter de indhøstede erfaringer skulle blive til de berømmelige anordninger af 29. juli 1814, gældende for *hele* landet.

Ny skolestyrelse

Efter dette reglements bestemmelser var der i 1808 overalt på øerne blevet oprettet *amtsskoledirektioner,* bestående af amtmanden og en specielt udnævnt amtsprovst, og i hvert sogn en *skolekommission,* bestående af sognepræsten (som »født« formand), en »skolepatron«, udtaget blandt sognets største hartkornsbesiddere, og et par »skoleforstandere«, valgt blandt de største bønder. Den frisindede grev Rewentlow havde i sin tid i den store kommission ment, at også skolelæreren burde være med; men herom kunne der naturligvis ikke blive tale, så længe læreren rangerede socialt på linje med den usleste hovbonde (og det blev han endnu i lange tider ved med!).

Til skolepatron i Søllerød sogn havde pastor N. U. Bach udpeget den daværende ejer af »Wesselsminde« i Nærum, major I. R. Quistgaard, og en af dennes første opgaver blev at inspicere sognets skoler

Søbakkehuset set fra kirkegården (»de fattiges«), fot. Axel Grandjean 1896. I 1865 overlod husmandsenken Karen Peter Frederiksen dette hus til kommunens fattigvæsen imod at få fri bolig her og fri brugsret til haven for resten af sin levetid samt en understøttelse af 3 mark ugentlig, 4 rigsdaler i årlig brændselshjælp og »en ordentlig begravelse« ved mandens side. Skødet blev tinglæst 5/6 1867. Fra 1885 fungerede det som et tredelt fattighus. 19/5 1909 vedtog sognerådet at nedbryde det da meget forfaldne hus. Det blev heldigvis ikke til noget!

i Trørød, Nærum og Øverød og undersøge manglerne ved dem med henblik på en ny, forbedret skoleplan. Resultaterne af hans undersøgelser var disse:

Forfaldne skolebygninger

»Skolehuset i *Trørød* trænger til Rygning, og Udhuuset eller Tørvehuuset er i næsten alle Henseender forfaldent.

I Skolestuen i *Øverød* behøves i det mindste eet Fag Vinduer, da Børnene, som sidde i den inderste Ende af Stuen, vanskeligen eller slet ikke kunne see at læse i mørkt Veir. Taget paa den ene Side bør af nyt oplægges, da det nuværende er gammelt og utæt. Stakittet mellem Gaarden og Haugen er meget forfaldent og burde hastig istandsættes, eftersom Læreren med udmærket Fliid dyrker sin Hauge.

Nærum Skole er den meest forfaldne og trænger især hastig til nyt Tag paa den søndre Side; nogle Huller paa samme har jeg idag maattet lade flikke, da Børnene aldeeles ikke kunne være i Skolen, naar det regnede. Endeel Vinduer ere ituslagne, Taget og Vinduerne ved Forstuen ere aldeeles borte og Tørvehuuset aldeeles forfaldent. Hegnet om Skolegaarden er næsten aldeeles borte og Hegnet om Haugen udueligt til at udeholde Byens løse Sviin«.

Gjort bekendt med disse antegnelser ønskede den nyudnævnte amtsprovst Eiler Hammond, Brøndbyvester, i sin samme år udkastede plan til et nyt skolereglement for Søllerød sogn, at der straks blev bygget helt nye skoler både i Nærum og i Øverød. Men det mødte så mange uoverstigelige hindringer, at det ikke var at tænke på *foreløbig*, i hvert fald var det ikke realisabelt *nu*.

Skolebygningen i *Øverød* var forøvrigt heller ikke nær så gammel, som provsten troede. »Den er opbygget for omtrent 90 Aar siden«, skrev han – og føjede endda til: »ifølge Prinsesse Hedevigs Fundats«, hvorved han røbede, at han ikke havde læst denne særlig grundigt. Skolens forhistorie, som her lige skal opridses, havde han åbenbart slet ikke rede på:

Den ældste skole i Søllerød by

Allerede før 1721 fandtes der en skole i *Søllerød by*. Det vides, at

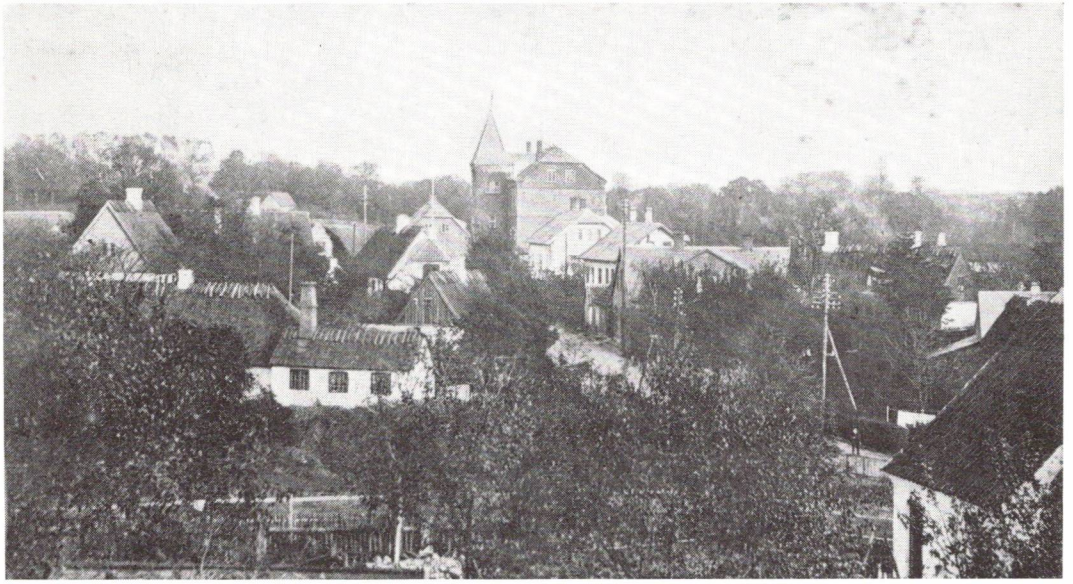

På dette Øverødbillede fra 1903 ses endnu den gamle i 1820 nedlagte skole, halvt skjult bag træerne længst til venstre. Desværre ser man tydeligst en senere tilbygning med høj, bombastisk skorsten (i folkemunde kaldt »Blåtårn«). Komplekset, som nu var bolig for tæt sammenstuvede småfolksfamilier, nedbrændte i januar 1904, og Søllerøds første Menighedsråd ydede af sin endnu slunkne kasse 31 kr. til de brandlidte. Den moderne Øverød skole af 1902 kunne altså i et års tid stå og kigge hen til sin beskedne forgænger.

den blev holdt i et hus, som lå på præstegårdsjorden, og at dette hus var blevet erklæret for uegnet til at fungere som »prinsesseskole«, fordi det manglede det jordtilliggende, som i prinsesse-fundatsen krævedes af et skolehus, til kålhave for læreren og legeplads for skole-

børnene. Meget kunne da tyde på, at det pågældende hus har været det senere kaldte »Skovlyst« (nuv. Søllerødvej nr. 15). Dette hus lå nemlig på præstens jord, indtil det i 1807 af pastor Bach blev solgt til »højærværdige professor Riese, fordum sognepræst i Norge«; og først ved denne handel fik det tillagt 3500 kvadratalen jord, »hvilket areal skulle bestandig følge med huset«.

Skolen i Sødalen

Hvor man da lagde den nye prinsesseskole, findes ikke *direkte* angivet nogetsteds i kilderne; men når det i skolefundatsen af 1721 hedder, at den skal ligge »imellem Søllerød og Øverød« og være for »samme tvende byer«, og det dernæst i en inspektionsberetning fra 1730 meddeles, at skolen i Søllerød er bygget på den »belejligste plads *ved søen*«, kan det jo ikke godt have været noget andet sted end nede i dalens skød mellem de høje Øverød- og Søllerødbakker. Og højst sandsynligt er den søndre ende af det gamle »Søbakkehus« (nuv. Søbakkevej nr. 31) en levning af selve det oprindelige skolehus. Formodningen herom blev første gang fremsat af arkitekt Viggo Sten Møller i hans lille, men meget givende bog »Over til Øverød« (1952), og den siges at være blevet bekræftet ved de bygningsundersøgelser og opmålinger, som den nuværende ejer, stadsarkitekt Erik Nielsen har foretaget i forbindelse med en indre modernisering af ejendommen.

Flytning til Øverød

Senere blev skolen flyttet op i Øverød by, vistnok hovedsagelig fordi børneantallet her var større end i Søllerød. Men man har vel også syntes, at skolen derved kom til at ligge lidt mere centralt for børnene fra det meget vidtstrakte skoledistrikt. Børnene fra Søllerød, Ørholm og Nymølle ville få lidt længere at gå, men børnene fra Dronninggård- og Rudegårdområderne til gengæld lidt kortere. *Hvornår* det skete, kan man kun gisne om. Viggo Sten Møller vil mene, at det var i 1766, og det tør ingen uden videre benægte rigtigheden af. Men det bør dog anføres, at folketællingslisterne 1787 tydeligt placerer Søllerød-degnen *N. G. Müller* i »Søbakkehuset« (jvf.

den endnu op i vort århundrede anvendte betegnelse »Degneengen« for det bagved liggende dalstrøg); og da det må anses for temmelig givet, at han har boet her, lige fra han i 1761 flyttede til sognet, kunne det altså nok se ud til, at skoleflytningen til Øverød har fundet sted *før* sidstnævnte år. Og under alle omstændigheder: når provst Hammond i 1808 helt uimodsagt af den lokale skolekommission kunne påstå, at skolebygningen stammede fra 1721, er det i hvert fald et sikkert tegn på, at flytningen allerede da var gået helt i glemmebogen; den lå så fjernt tilbage i tiden, at ingen mere kunne huske den. *Hvor* skolen lå, kan derimod siges med absolut sikkerhed; den anføres i 1810 under matrikel nr. 1 af Øverød by og har altså ligget ved det gamle bystævne på den vestre side af nuv. Suhmsmindevej.

1806-reglementets bestemmelse, at ingen skolebørn måtte have mere end en kvart mil (knap 2 km) at gå, krævede en omlægning af *skoledistrikterne*. Og provst Hammond gjorde straks et meget omhyggeligt udkast:

Nye skoledistrikter

Trørød skoledistrikt skulle omfatte Trørød by, Vedbæk, Strandriderhuset, Enrum, Aggershvile og Lille-Holte (d.v.s. fattigmandshusene langs Holte gade). *Nærum skoledistrikt* skulle beholde Nærum by og Store-Holte (den egentlige landsby med de store gårde ved Holte gadekær), men afstå Stampemøllen, Strandmøllen og Skodsborg, der sammen med Hjortekær, Eremitagen og Springforbi skulle lægges til *Raadvad Fabriksskole* – under forudsætning af, at visse mangler her blev rettet. Det turde håbes, skrev provsten, at Interessentskabet ville anvise og indrette mere passende lokaler end de alt for indskrænkede par småværelser, der hidtil havde været budt på til undervisning og bolig for læreren, samt tillægge læreren »saavel Haveplads som Jordlod eller Græsningsret til 2 Køer og 6 Faar«.

Øverød skoledistrikt

For *Øverød skoles* vedkommende havde provsten tænkt sig et distrikt omfattende: 1) Øverød by og dens udflyttere, 2) Søllerød by, 3) Frederikslund med dens huse, 4) Rudersdal og 5) Rudersdals kro,

men med udelukkelse af *hele Dronninggård* samt Næsset og Kaningården, der fremtidig skulle høre til Virum skole (som forøvrigt absolut måtte fornyes, da »den nuværende næsten 100 år gamle skolehytte« var »aldeles ubrugelig«), og af Ørholm og Nymølle fabrikker med deres gårde og huse, som skulle henlægges under *fabriksskolen i Nymølle* – den eneste skole, som den strenge provst var virkelig tilfreds med:

»Den Bygning, som det Ørholmske Papiirfabrique Interessantskab har skjenket til denne for Brede, Ørholm og Nyemølle Værkers Skolebørn nyelig oprettede Skole, er en skjøn 2 Etages Bindingsværks Bygning, hvori en rummelig, lys og skjøn Skolestue, vel indrettet samt forsynet med alle Nødvendigheder, og hvori tilligemed en Overflødigheed af smukke Værelser til Bopæl og Brug for Læreren. Alt i bedste Stand. Interessentskabet vil forsyne denne Bygning med det fornødne Udhuus. Til Skolebygningen ligger en stor, skjøn velindhegnet og veldyrket Hauge. Ogsaa er Skolen tillagt 3 Tdr. Land endnu uindhegnet Skolejord af ypperlig Bonitet«.

Men dette udkast til en ændring af skoledistriktet for Øverød var Søllerød sogns skolekommission aldeles ikke tilfreds med. Mindre væsentligt var det selvfølgelig, at provsten havde overset en del lokaliteter, som nødvendigvis også måtte høre til Øverøddistriktet: 6) Røjels kro eller Nyholte bryggeri, 7) Bomhuset ved Røjels bom, 8) et skovløberhus sammesteds, 9) Geelshus (»som nu eies af Major Silberschildt«) og skovfogedhuset sammesteds. Men *helt* uantageligt var det til gengæld, at han havde lagt hele Dronninggård med dets 36 tdr. hartkorn under Virum! Dronninggård og Frederikslund kunne ikke deles på den måde; de udgjorde tilsammen en væsentlig del af Søllerød sogn og måtte begge så *absolut* være at lægge til Øverød skole!

Og både provsten og regeringsmyndighederne bøjede sig villigt for dette krav. I den af kancelliet godkendte skoleplan for Søllerød, som

forelå 12/10 1811, var Dronninggård pány blevet lagt til Øverød skole, og Virum skole måtte så nøjes med Næsset, Marienholm, Kaningården og Kaninholmen.

Strid om Dronninggård

De vidste nok, hvad de gjorde i Søllerød! Og skolekommissionsmændene i Lyngby anede ingen uråd, før de et par år efter pludselig med forfærdelse opdagede, at det var »Sorteper«, de havde fået i dette spil. 10/2 1813 havde de med megen indignation tilstillet amtsskoledirektionen følgende klageskrivelse:

»Da Skoleforstanderne melde, at Hr Consul de Conninch ikke har været villig til at betale sit Bidrag til Skolecassen for Næsset og Marienholm samt Kaninholmen paa Grund af, at han for samme Eiendomme var krævet af Søllerød Sogns Commission, og havde betalt det opkrævede, saa maatte Lyngbye Skole Commission bruge den Friheed at udbeede sig den Respective Commissions Erklæring, og i Tilfælde at Sagen saaledes forholder sig, da at reclamere hvad Consulen for bemeldte Eiendomme har betalt, efterdi disse, i Følge den approberede Plan, ligge inden for Virum Skoles District«.

Og det næsten triumferende svar, som de fik (17/4) fra pastor Bach og den nu fungerende skolepatron, fabrikant Nelthrop, Nymølle, lød således:

»Da Hr Consul de Conninch paa vor Forespørgsel, til hvilke af hans Gaarde Dronninggaards Hartkorn 36 Tdr var henlagt, har erklæret, at *alt* Hartkorn laae under Dronninggaards og Frederikslunds Hovedgaarde og *intet* af bemeldte Hartkorn, det ham var bevidst, nogensinde var henregnet under Næsset, hvis tilliggende Jord var intet andet end Hauge og Lyst Skov, som ikke stod for Hartkorn, saa kan ifølge denne Hr Consulens Erklæring ingen Quæstion være om, til hvilket Sogn bemeldte 36 Tdr Hartkorn henhøre, nemlig under Søllerød Sogn, til hvilken Hr Consulens Erklæring vi i alle Tilfælde henholde os. Til Lyngbye Sogn kunne altsaa ikkun *de personlige Afgivter i Penge* henregnes, som maatte blive paalagte Beboerne paa

Næsset, Caningaarden og Marienholm tillige med det Hartkorn som paa Virum Mark ligger under Caningaarden, hvilket desuden hører under Lyngbye. Dette skulle vi ikke undlade til Gjensvar paa Lyngbye Resp. Skole Commissions ærede Skrivelse af 10 Februar d. A.«

Lærerlønningerne reguleres

Samtidig med skoledistrikterne skulle efter reglementet *lærernes lønforhold* reguleres. Prinsesseskolernes lærerlønninger havde jo været mere end beskedne. Til ingen af de 3 skoler var der henlagt jord ud over den lille have, der hørte til friboligen, og den direkte, faste skolelærerløn havde kun bestået i 50 rdl, udbetalt af amtsstuen (siden 1784), 4 favne brænde og 30 læs tørv, ydet af godset og hjemkørt af det pågældende distrikts beboere, og der ud over ikke andet end, hvad børnenes forældre i ny og næ kunne få i sinde at forære ham (lidt æg, smør eller slagtemad og eventuelt en lille skilling i tilgift). Hertil var så siden 1799 kommet indtægten af de kirkelige offerydelser ved højtiderne og »accidenserne« for de kirkelige handlinger (betaling ved dåb, bryllup, begravelse o.s.v.). Det gamle degneembede i Søllerød var nemlig i dette år blevet nedlagt samtidig med afskedigelsen af degnen Müller, som på det sidste havde slået sig for meget på flasken og var blevet uefterrettelig og utilregnelig i en sådan grad, at han ved biskop Balles visitats i maj måned havde blameret sig med en åbenbart helt forvrøvlet katekisation og under gudstjenesten bragt forvirring i menighedens salmesang ved sit ureglementerede og balstyrige orgelspil.* Og det var da blevet bestemt, at degneembedets besørgelse og indtægter (her under også degnetienden) skulle fordeles mellem sognets 3 skolelærere. De blev af biskoppen i 1801 alle 3 beskikket til kirkesangere.

Degneembedet i Søllerød nedlægges. Lærerne bliver kirkesangere

Nu blev i skoleplanen af 1811, efter provst Hammonds forslag, Søllerød sogns lærere stillet på linje med de øvrige lærere, der hørte under reglementet fra 1806. De skulle altså fremtidig have: 6 tdr rug og 35 tdr byg, lignet på *hele* sognet og betalt efter sidste års kapitels-

takst (dog med fradrag i beregningen af de 50 rdl fra amtsstuen og af alt, hvad degnetiende, offer og accidenser kunne beløbe sig til), 6 favne bøgebrænde til egen og skolens fornødenhed, fri bolig med have og dertil en jordlod så stor, at den kunne yde græsning for 2 køer og 6 får, og et vist kvantum foder (»Fourage«).

Ingen jordlod til lærerne i Gentofte, Lyngby og Søllerød sogne

Sådan tog det sig i hvert fald ud på papiret. Men der viste sig straks vanskeligheder i Gentofte, Lyngby og Søllerød sogne med at få det helt ud gennemført i praksis, for her lykkedes det ikke at skaffe lærerne den lovede jordlod. Det var en alvorlig forringelse af deres stilling i forhold til amtets øvrige lærere, som de ikke ganske roligt kunne finde sig i. 28/1 1813 tilsendte lærerne Jørgen Larsen, Øverød, Andreas Leth, Trørød, og Wium, Nærum, amtsskoledirektionen følgende skrivelse:

»Da Skolelærerne i Lyngbye og Gjentofte have nydt den store Lykke, for Afsavnet af Jordlod, at faae for Aaret 1812 Erstatning derfor af Skoledistrictets Beboere, saa give vi os hermed den underdanigste Friheed at ansøge den høie Amts Skole Direction om samme

* Sørgeligt forøvrigt, at det skulle komme til at gå sådan til sidst for den gode degn. *N. G. Müller* (1731-1800) havde nemlig i over 30 år øvet et stort og velsignelsesrigt virke som sognets eneste læge, ikke som »kvaksalver«, men som en virkelig kapacitet i nært og anerkendelsesfuldt samarbejde med omegnens meget få rigtige læger. Da der i 1791 rejstes kvaksalvertiltale mod ham, blev han varmt og kraftigt forsvaret af sine nærmeste medarbejdere, livmedikus *Jensenius* og prof. chir. *Callisen*, der fremhævede hans »Indsigt, Erfarenhed og Redebonhed mod Armoden«, hans forsigtighed i brugen af egne midler og hans omhu for at rådføre sig med »ordentlige« læger i vanskelige tilfælde, og af *Chr. Drewsen* på Strandmøllen, der rent ud erklærede, at det ville være et stort tab, hvis egnen skulle miste ham. Utallige tilskadekomne eller på anden måde syge fabriksarbejdere var blevet helbredt ved hans »hurtige og indsigtsfulde hjælp«.

Erstatning, da vi for nærværende Tiid ikke kunne nyde Græsningen in Natura, fordi vi ikke have noget Huus at bringe hverken Creaturer eller Fourage i. Directionens naadige Omhue for Skolelærernes Tarv giver os Haab om naadig Bønhørelse«.

Og direktionen, som fuldt ud forstod situationen, men bare ikke selv havde tænkt sig at røre en finger i den sag, resolverede så:

Erstatning for jordlod

»Da Ansøgerne hverken have Jordlod til Skolen eller Udhuuse til Ophold for Creature, saa tilkommer dem i Overensstemmelse med Skole Directionens Circulære af 28 Dec. 1811 den 3. Post Erstatning for Græsning til 2 Køer og 6 Faar. Den respective Commune ville altsaa drage Omsorg for, at Skolelærerne erholde denne Erstatning for 1812 efter den Priis Græsningen er i, da Summen paa Districterne bliver at repartere og derefter at opkræve, ligesom det samme foranstaltes i Fremtiden indtil Jord til Skolerne er udlagt«.

Erstatningen kom til at udgøre en sum af 20 rdl årlig. Alt for lidt i sammenligning med, hvad jordlodderne kunne indbringe deres kolleger andre steder. Men det kunne gennem årtier ikke blive anderledes.

Øverødlæreren bliver kirkebylærer

Ved skoleplanen 1811 var embedet i Øverød blevet til et *kirkebylæreremb*ede. Skoleholderen her skulle altså fra nu af alene forrette degneembedet: ringe med kirkeklokken, bede ind- og udgangsbøn, betjene orgelet, assistere præsten under gudstjenesten, holde kirken ren og kirkegården ryddelig samt befordre præstens embedsskrivelser. Og for alt dette skulle han »nyde« en merindtægt af højtidsofferet og – for orgelspillet specielt – en frivillig gave af menigheden. Denne frivillige gave, som var af gammel dato, havde altid været af tvivlsom værdi, vilkårligt tilflydende og lidet indbringende, som den var. Det gjorde skolekommissionen allerede i 1808 amtsprovsten opmærksom på. Adskillige beboere i Nærum-distriktet havde endda i dette år pure nægtet at betale deres lærer så meget som en skilling for hans organisttjeneste, skrev den, og derfor ville den også nok

mene, at en kirkebylærers organistløn i det allerhøjeste ville kunne sættes til 30 rdl årlig. En anvisning, som provsten beredvilligt fulgte.

Børnenes skolegang lægges i faste rammer

Allervigtigst var de nye bestemmelser om *børnenes skolegang* sommer og vinter. De store børn skulle fortrinsvis gå i skole om vinteren, 4 dage om ugen og med 5-6 timers daglig undervisning. I sæde- og pløjetiden skulle de have fri for at kunne hjælpe til på gårdene. Men der kunne ikke være tale om, at de – som det efterhånden var blevet skik og brug – blev borte i 5-6 uger både forår og efterår. (Det var ofte hændt for pastor Bach, at han ved sine månedlige skolebesøg i tidsrummet fra pløjetidens begyndelse til Mikkelsdag kun havde forefundet 2 eller højst 10 børn, sommetider endda slet ingen!). 12 à 18 dage pr. gang måtte være nok, dekreterede skoledirektionen i cirkulære af 29/4 1809. Om sommeren skulle de så gå i skole 2 gange om ugen, tirsdag og fredag.

De små, som havde svært ved at klare den ofte meget lange skoletur ad snefyldte eller opblødte veje og i buldermørke, skulle omvendt gå i skole 4 gange ugentlig om sommeren og 2 gange ugentlig om vinteren, og *hver* dag i sæde- og pløjetiden, medens de store var helt borte. Skolestuen skulle altså aldrig stå tom. Læreren havde nok at gøre hele året rundt. Men *ferierne* – hvordan med *dem?* vil et nutidsmenneske uvilkårligt spørge, og vi kan lade skolepatron Quistgaard selv svare derpå (cirkulære dateret: Nærum 14. Dec. 1808):

Juleferie – sådan da

»Da gammel Sædvane og især Billigheed synes at tale derfor, saa troer Hr. Magister Bach og jeg os tilladte til at tilstaae Skolelæreren i Nærum og Trørød en Juleferie fra 24 Dec. 1808 til 2den Jan. 1809. Men derimod ønske vi, at Børnene foresættes nogle korte Psalmer, Bønner, Historier eller Læseøvelser, at Tiiden i Ferierne ikke skulle ganske spildes for dem«.

Misfornøjelse hos bønder og fabrikanter

At bønderne og fabrikanterne ved Mølleåværkerne var særdeles utilfredse med denne mærkbare begrænsning i deres tilvante mulighed for og formentlige ret til at disponere frit over børnenes arbejds-

kraft, var naturligvis forståeligt. Det kom til udtryk på flere måder, og stærkest i den protestskrivelse, som Chr. Drewsen, Strandmøllen, sendte til skoledirektionen (se Ingrid Markussens bog s. 90-92, hvor den er gengivet in extenso). Men myndighederne var ubøjelige. Det kunne ikke tilstedes, ej heller nytte noget at lappe på den højst tiltrængte skolereform af hensyn til private folks interesser. Og hvis nogen skulle finde på at trodse anordningerne, måtte de herefterdags indstille sig på at blive mulkterede. Denne multeringsordning virkede imidlertid mere irriterende end afskrækkende. Det ses alene af den kendsgerning, at ethvert sognebestyrelsesmøde gennem menneskealdre frem i tiden måtte begynde med møjsommelig gennemgang af lærernes lange forsømmelseslister og en skønsom idømmelse af bøderne.

Ingen større ændringer i undervisningsfagene

Med hensyn til undervisningen i den reformerede almueskole havde kronprins Frederiks store kommission oprindelig sat sig overordentlig store mål. Den havde endog ment at kunne medtage lidt geometri, fysik, astronomi og lovkundskab (for så vidt den angik bondestanden), dertil instrumentalmusik og tegning (hvis læreren kunne undervise deri). Men i det endelige forslag 1799 var alt dette gledet ud igen. Det gik ikke an at gøre bønderne *for* oplyste, for så blev de jo ikke til at styre. Altså holdt man sig til det, der altid havde været hovedsagen i almueskolen: religion, læsning, et »kort begreb« af fædrelandets historie og geografi, skrivning, regning og sang. I Søllerød sogn blev vinterundervisningen – efter skoleplan 1815 – således indrettet:

Den daglige undervisning

Ældste klasse

Mandag *1.* 9–9$^{3}/_{4}$ Søndagens prædiken i repetition. Boglæsning. *2.* 9$^{3}/_{4}$–10$^{1}/_{2}$ 1. afdeling stil og retskrivning på egen hånd, 2. afd. religion. *3.* 10$^{1}/_{2}$–10$^{3}/_{4}$ »hele klassen går ud at røre sig« [altså fri*kvarter* i bogstavelig forstand] *4.* 10$^{3}/_{4}$–11$^{1}/_{4}$ 1. afd. religion, 2. afd. stil og retskrivning. *5.* 11$^{1}/_{4}$–12 Stil

og retskrivning. Rettelser. (Middagspause). *6.* 1–1$^{3}/_{4}$ Smukskrivning. *7.* 1$^{3}/_{4}$–2$^{1}/_{2}$ Skriftlæsning. *8.* 2$^{1}/_{2}$–3–4 Forstandsøvelser.

Onsdag *1.* Bøn. Boglæsning. *2.* 1. afd. tavleregning på egen hånd, 2. afd. religion. *3.* Frikvarter. *4.* 1. afd. religion, 2. afd. tavleregning. *5.* Tavleregning. Rettelser. (Middagspause). *6.* Smukskrivning. *7.* 1. afd. hovedregning, 2. afd. tavleregning. *8.* 1. afd. tavleregning, 2. afd. hovedregning.

Torsdag *1.* 9–9$^{3}/_{4}$ Bøn. Boglæsning. – Iøvrigt som mandag.

Lørdag *1.* Bøn. Geografi. *2.* 1. afd. tavleregning, 2. afd. bibelshistorie. *3.* Frikvarter. *4.* 1. afd. bibelshistorie, 2. afd. tavleregning. *5.* Tavleregning. Rettelser. (Middagspause). *6.* Undervisning på den store tavle til grammatik, retskrivning eller tavleregning. *7.* Syngeøvelser. *8.* Undervisning forberedende til søndagens gudstjeneste.

Yngste klasse

Tirsdag 1) Bøn. 1. afd. læser over på læsebogen for at fortælle indholdet, 2. afd. religion. 2) 1. afd. indenadslæsning og fortælling, 2. afd. læser over på tabellen eller skriver tal. 3) Frikvarter. 4) Hovedregning med hele klassen. 5) 2. afd. bibelshistorie, 1. afd. skriver. (Middagspause). 6) Smukskrivning. 7) Udenadsbogstavering med lidt grammatik. 8) Forstandsøvelser.

Fredag 1)–3) som tirsdag. 4) Vejledning til bogstavning på den store tavle 5)-6) som tirsdag. 7) Vejledning til dansk stil og retskrivning. 8) Syngeøvelser.

Lærebøger

De anordnede lærebøger var: Lyngbypræsten Bone Falch Rønne's »Læsebog for Bønderbørn« (udkommet 1. gang 1796), Søndergaards Regnebøger, Nyborgrektoren Eiler Munthe's »Fædrelandshistorie« (spækket med anekdoter efter Ove Mallings forbillede i hans »Store og Gode Handlinger« og anvendt helt op til midten af århundredet i utallige reviderede udgaver ved professor Werlauff), Nyborgpræsten Thonboe's »Bibelske Historier« og så naturligvis biskop N. E. Balles »Lærebog i den evangelisk-christelige Religion« (en kort, systematisk fremstilling i rationalistisk ånd, indført i den danske skole 1791 til afløsning af E. Pontoppidans pietistiske lærebog). De var alle – efter skoledirektionens »behagelige forestilling« hos Rentekamme-

ret 18/1 1809 – blevet anskaffet i det nødvendige antal eksemplarer på statens regning. Desuden havde Cancelliet i skrivelser af 20/4 og 15/5 1813 påbudt, at der til *lærerens vejledning* skulle anskaffes på skolekommissionens regning bl.a. et eksemplar af præsten A. Krogh Holm's »Undervisning i Religionen for Ungdommen med Hensyn til den anordnede Lærebog i den evangelisk christelige Religion«, der var udkommet i 1812, og som forbandt bibelshistorien med katekismen i udvidet form, og et eksemplar af skolelærer A. Jørgensens »Materialier til de umiddelbare Forstandsøvelser«.

Forstandsøvelser

Med de såkaldte »forstandsøvelser« var tanken den, at læreren gennem samtale med børnene skulle udvikle og skærpe deres evne til at iagttage og vænne dem til at udtrykke sig mundtligt. En hel del »hjemstavnslære«, geografi og naturhistorie kunne også ad denne vej puttes ind i dem.

Tvungen kirkegang

De store børn havde mødepligt ved søndagens gudstjenester og skulle også her medvirke ved salmesangen. Derfor denne forberedelse i lørdagens sidste skoletime og overhøring i mandagens første. Udeblivelse uden gyldig grund straffedes med bøder til forældrene. De små havde ingen mødepligt; men forældrene burde selvfølgelig tage dem med alligevel. Undladelser af dette skulle læreren også lægge nøje mærke til.

En broget flok af lærere

Henrik Rost i Øverød, en respektabel middelmådighed

Om lærerne i Søllerød sogn havde provst Hammond gennemgående meget ringe tanker. Den gamle, ustuderede *Henrik Rost* i Øverød (f. 1743 og lærer her siden 1782) nød dog på en vis måde hans velvilje; men det var just ikke for hans kundskabers, endsige hans eksamensresultaters skyld. Det, som han gav ham nådige skulderklap for, var »hans efter bedste evne vel anvendte flid« og hans kønne katekisationer – og så dette, at han førte sine protokoller med for-

billedlig pertentlighed og sirlighed og passede sin lille have så nydeligt. Helhedsindtrykket af *skolen* var pauvert. Ved sin visitats 12/1 1809 havde provsten i eksamenslisten fra oktober konstateret et så overvældende antal slette karakterer i »alle skoleundervisningens dele«, at han ikke tog i betænkning at dømme Øverød skole til at være en af de elendigste i amtet. Og den samme nedvurdering lod han skolerne i Nærum og Trørød blive til del.

Morten Dytskov i Nærum, en umulighed

I *Nærum* var i 1799 den 77årige og efterhånden helt uduelige Marius Levin (lærer her siden 1757) blevet afløst af en, der var meget yngre af år, men ikke en smule bedre som lærer. *Morten Christian Dytskov* var hans navn. Hans foresatte stavede det Dütschow, så man skulle tro, han var af fremmed afstamning. Men han var pæredansk: en jysk bondesøn, der havde taget navn efter sin hjemstavn, Dytskov ved Ålborg, hvor han fødtes 8/11 1768. Inden han i 1794 i moden alder kom på det blaagaardske seminarium havde han faret til søs, set meget af den store verden (Vestindien, Kina, Trankebar og Bengalen) og høstet mange bitre livserfaringer. Men noget læsehoved havde han åbenbart ikke. Med et kummerligt eksamensbevis i lommen (3. karakter, »ej uduelig«) drog han i 1797 til en bornholmsk skole og kom derfra i 1799 til Nærum, hvor ingen kunne lide ham, og ingen regnede ham for noget. Børnene i skolen lavede kun larmende fest og lærte ikke det fjerneste. Syg og nedbrudt søgte han i 1804 sin afsked og fik den med en usselig pension (20 rdl årlig), som efterfølgeren skulle udrede. Heldigvis for denne døde han året efter.

Simonsen, en tragedie

Hans efterfølger, den arme *Simonsen* gik det endnu værre, skønt det begyndte så nydeligt. Han imponerede straks pastor Bach (16/1 1805) med en gennemgang af salmer, »hvis rette Nummere Børnene vidste at finde, og hvis Indhold blev gjort dem forstaaeligt ved Spørgsmaalene, som de fleeste ret godt besvarede«. Og næste gang (19/2) var beundringen lige så stor: »Retskrivning og Tallæsning blev opøvet paa Tavlen, hvori adskillige viiste megen Færdigheed, og det

øvrige anhørte de med kjendelig Lyst og Opmærksomheed«. Men så begyndte sladderen at gå om hans drukkenskab. Det blev værre og værre – både med det ene og det andet – nerverne slog klik, og han blev mere og mere uefterrettelig, syntes amtsprovsten, og en skønne dag i 1808 druknede han sig under et depressionsanfald i mølledammen ved Stampen. Man kaldte det et uheld under dinglende passage over en smal gangbro, og sådan har han vel også selv villet have det til at se ud; selvmordere kom jo ikke i kristen jord. »Han duede ikke«, sagde folk.

Hans Jacob Riis, et unikum

Den næste, den 23årige *Hans Jacob Riis,* der var søn af degnen i Ravnsnæs ved Høsterkøb og helt nybagt seminarist fra »Blaagaard«, blev et stort, men desværre også kortvarigt lyspunkt, et »stjerneskud« kun. Provst Hammond var fuld af lovord og store forventninger. Her var endelig en kapacitet. Men allerede halvandet år efter måtte han med dyb beklagelse se »den brave Riis« forlade den skæve skude – (synd for Simonsen, at *han* ikke gjorde det samme!) – uden at have nået at rette den blot nogenlunde op igen. Hvor det var, Riis søgte hen i 1810, vides ikke; men i 1813 kaldedes han til lærer og kirkesanger i Søsum ved Stenløse, hvor han forblev til sin død 12/12 1835.

Under en uduelig interimslærer ved navn *Grundtvig* fik skuden atter voldsom slagside, og den efterfølgende faste lærer *Abraham Henrik Wium* (tidligere lærer i Holmstrup på Jyderupkanten), som beskikkedes i august 1811, kunne ikke gøre meget ved det.

Jens Slottwed i Trørød, en kapacitet

Samme år, som den uheldige Dytskov kom til Nærum, fik Trørød en lærer, der – lige som Riis – var alt for dygtig til, at man kunne regne med hans forbliven ved så ussel og misrøgtet en skole. *Jens Pedersen Slottwed* (1770-ca. 1850) har ganske åbenbart været en lærerskikkelse af et vist format. Han var bondesøn fra Slotved i Sindal sogn i Vendsyssel og havde allerede, inden han i 1793 kom på »Blaagaard«, virket et par år som lærer på sin hjemegn (Dvergetved i Tolne sogn). Et ret sikkert tegn på hans store dygtighed har vi i den

omstændighed, at han straks efter sin eksamen i 1796 blev betroet et halvt års vikariat for den sygemeldte seminarielærer H. V. Riber på Blaagaard. Fra 1/4 1797 var han lærer i Århus. Hvad der i 1799 har bevæget ham til at søge til Trørød, er ikke godt at vide; måske var det for videregående studiers skyld; det vides i hvert fald, at han i 1800, samme år som han atter forlod Trørød, blev »privat inskriberet ved Københavns Universitet«. Hvorfor han ville være student, ligger heller ikke helt klart, for samme år kaldedes han til degn og lærer i Hellevad ved Ålborg, et embede han bestred lige til 2/12 1845 – og under et nyt navn: Jens Pedersen *Palmer*. I sin Hellevadtid udfoldede han et bemærkelsesværdigt historisk forfatterskab og udgav desuden i 1809 en dansk bearbejdelse af den kendte tyske pædagog F. E. Rochow's »Schulbuch für Kinder« (1772), kaldt »Dansk Børneven«, en bog, der fik biskop Balle til at udbryde: »Den har saare fornøiet mig, og jeg finder den passende Læsning«.

Andreas Leth, under lavmålet

Slottved havde provst Hammond ikke kendt. Men så meget desto mere kendte han efterfølgeren *Andreas Leth*, der gennem hele to årtier vanrøgtede den stakkels Trørød skole. Det mente i hvert fald provsten, at han gjorde. Hans kritik af denne lærer var nedsablende til fodsålerne, uden nåde og barmhjertighed (se Ingrid Markussen s. 105–07).

Elendighedernes konsekvenser så provsten kun alt for klart ved sin kirkevisitats i Søllerød 9/6 1811. Ved katekisationen af den konfirmerede ungdom efter gudstjenesten måtte han ligefrem forfærdes over den åndelige sløvhed og tykskindede uvidenhed, der her gabede ham i møde. Det havde været som at slå i en dyne: »Nogle faae svarede til Fornøielse, men af den øvrige langt større Mængde erholdt jeg aldeeles intet Svar; og den blandt disse befundne heel maadelige Indenadslæsning vidnede noksom om Aarsagen til deres Tausheed«. Og så føjede han til med et dybt og inderligt hjertesuk: »Men hvorledes skulde her kunne ventes større Grad af Oplysning i et Sogn,

hvis Skolevæsen formedelst maadelige Skolelærere (den brave Skolelærer Riis blev her kun et Par Aar) i en saa lang Række af Aar har været og endnu er i en saa maadelig Forfatning«.

Med lettelse havde provsten samme år set gamle Rost's endelige afgang. Men hvis han havde troet – og det havde han ganske åbenbart – at forholdene ved Øverød skole ville kunne forbedres af en veluddannet og nyudklækket lærer med godt vidnesbyrd fra det dimitterende seminarium, så blev han snart grundigt skuffet. *Jørgen Larsen* (3/4 1790–9/12 1857), som var gårdmandssøn fra Stenløse og dimitteret fra Jonstrup Seminarium 1811, gjorde gode løfter i begyndelsen, men holdt dem ikke længe. Han var doven og uefterrettelig, hed det sig snart, og børnene lærte ikke noget. Ved eksamen 13/10 1814 blev følgende meget triste karakterer ført til protokols af den censurerende skolekommission: 4 »godt« (d.v.s. meget sløjt), 6 »temmelig godt«, 14 »maadelig« og 6 »slet«, og på nogenlunde samme niveau lå de øvrige eksaminer fremover. Måske hans dovenskab i nogen grad skyldtes hans uvilje mod at skulle udrede 100 rdl årlig til forgængerens pension, men den var nok også udtryk for en protestholdning over for sognepræsten, magister N. E. Bach. De var ikke gode venner, de to, og netop her i 1814 tilspidsedes forholdet på grund af en lille affære, som under normale forhold måtte kunne være ordnet i al fredsommelighed:

Jørgen Larsen i Øverød, en lovende begynder, der hurtigt skuffer

Jørgen Larsens hustru Karina f. Nexø (12 år ældre end han) havde d. 11. maj født en søn på Fødselsstiftelsen i København, og præsten her, der havde døbt ham, havde undladt at anmelde fødslen til Søllerødpræsten. Det var jo rent galt, da sådant jo afstedkom ufuldstændigheder i kirkebøgerne m.m., og derfor indsendte pastor Bach også en skarp klageskrivelse til cancelliet. Jørgen Larsens skyld var det lidt svært at få øje på, og cancelliet gav da også kun i sin svarskrivelse til biskoppen d. 12. november en »næse« til præsten ved Fød-

selsstiftelsen. Men pastor Bach har nok i lidt uovervejede vendinger bebrejdet Larsen, at han sendte sin kone til København for at føde, og det har – som forholdene nu engang lå – været tilstrækkeligt til at fremkalde eksplosioner.

Den omtalte søn af Jørgen Larsen, August Julius Larsen, blev forøvrigt senere lærer og kirkesanger i Lillerød (fra 1842 til sin død i 1850). Nævnes kan også her, at en ældre broder til Jørgen Larsen, Ole Larsen (1784-1851) sad som lærer og kirkesanger i Birkerød i henved et halvt århundrede.

I 1816 havde Jørgen Larsen fået nok af Øverød. Med kun en dags varsel forlod han skolen for at overtage en stilling på Møen. Senere virkede han ved en skole i Hornsherred og overtog så endelig i 1835 Hans Jacob Riis's embede ved Søsum skole i sit fødesogn.

M.N. Widerøe, lærd mand, men sløj pædagog

Efterfølgeren i Øverød, *Marcus Nissen Widerøe* (1773-1854), der var nordmand og havde været ansat på Det kgl. Bibliotek i København, var måske – rent kundskabsmæssigt – den bedst kvalificerede lærer, der endnu havde været i Søllerød sogn. Men hvad hjalp de kundskaber og al den lærdom, når han ikke kunne styre børnene, og det kunne han ganske åbenbart slet ikke. Ilter, som han var, greb han til stadig grovere midler for at kunne holde skansen, og derved lagde han sig ikke alene ud med børnene, men også med forældrekredsen. Børnene kunne stadig ingenting, og eksamenerne forløb lige så ynkeligt som altid før. 15/4 1818 var resultaterne: 2 »godt«, 10 »temmelig godt«, 6 »maadelig« og 4 »slet«.

F.C. Gronenberg, ordenens genopretter i Nærum

Til sammenligning kan tages resultaterne fra *Nærum skole* to dage før: 5 »udmærket godt«, 8 »meget godt«, 5 »godt«, 2 »temmelig godt«, 2 »maadelig« og 1 »slet«. Tidligere havde Nærum som oftest ligget i bunden, men nu havde man her endelig fået en virkelig duelig lærer, *Fr.Chr.Gronenberg* (født 1792 i København som søn af en orgelbygger, dimitteret fra Jonstrup 1813 og samme år kaldet til Næ-

rum skole)* – en lærer, der både havde kundskaber og myndighed (nu var det børnene, der var bange for læreren og ikke omvendt), og som *forblev* – omend ikke altid med sin gode vilje – i sit embede i et halvt århundrede. Han tog først sin afsked i sommeren 1863 og døde 24/5 1864.

Forældreklager over Widerøe

Længe havde forældrene i Øverød knurret over lærer Widerøe, og i begyndelsen af 1818 brød utilfredsheden ud i lys lue. Nu væltede det ind til skolekommissionen med både skriftlige og mundtlige klager. Tømmermand Fr. Klugman på Frederikslund klagede over, at hans søn havde fået hele hårtotter revet ud af hovedbunden og var blevet slået så voldsomt i hovedet, at blodet gik ham ud af øret. Fru Berg på Carlsminde og kromand Hase i Rudersdal havde lignende mishandlinger at berette om for deres børns vedkommende. Andre beklagede sig over, at Widerøe begegnede deres børn med plumpe skældsord og stygge øgenavne, og flere og flere erklærede rent ud, at man ikke kunne være forpligtet til at sende sine børn i en skole, hvor læreren udviste en sådan adfærd.

En fældende anklage. Suspension og rettergang

Skolekommissionen lod i overensstemmelse med skolelovens § 32 alle klagerne gå videre til skoledirektionen og indtog iøvrigt selv en forsigtigt afventende holdning – indtil pludselig en ny klage af en helt anden beskaffenhed indløb. Det var gårdejer Morten Christoffersen, »Paradisgården«, der over for skolepatron Nelthrop havde fremlagt klare beviser for, at hr. Widerøe drev utugt med fruentimmeret Marthe Oline, der var gift med bødker Chr. Koreman i Øverød, og stillet over for en sådan affære måtte naturligvis skolekom-

* Ifølge sognepræstens embedsbog aflagde seminarist Gronenberg sin embedsed til provst Hammond som beskikket skolelærer i Nærum 12/8 *1813*. Han fulgte altså lige efter Wium, og den mystiske lærer Grundtvig nr. 2, som optræder hos I. Markussen i årene 1813-16, må derfor bero på en eller anden misforståelse.

missionen omgående skride til aktiv handling. 18. juni blev Widerøe suspenderet fra sit embede og indstævnet for provsteretten (Sjællands Stifts Landemode), og 21. juni beskikkede kancelliet justitsråd og amtsforvalter Bjerg til »som aktor at tiltale bemeldte Widerøe« og prokurator Schønberg til at være defensor i sagen.

Til at passe lærerembedet, medens sagen gik sin gang, udnævntes d. 31. august en 22årig seminarist *Peder Jensen*, der nylig var dimitteret fra amtsprovstens eget seminarium i Brøndbyvester. Lønnen, man bød ham, bestod i fri kost, logi, varme, lys og vask samt 16 tdr byg efter kapitelstakst.

Hurtig afgørelse i sædelighedssagen

Sagen vedrørende fruentimmeret ordnedes ret hurtigt og helt efter befolkningens ønsker, idet stiftamtmanden først fik kancelliets resolution på, at det skulle pålægges *ham* (Widerøe) at entholde sig fuldstændig fra dette fruentimmer og *hende* uopholdeligen at forlade sognet, og dernæst birkedommer Bangs garanti for, at begge ordrer også nok skulle blive effektuerede.

Den disciplinære sag derimod syntes det ikke at skulle gå så glat med, som man havde håbet og ventet. Det første, der skete, var, at justitsråd Bjerg d. 20. november forespurgte hos kommissionens formand, pastor *N. E. Bach*, om de ved skoleanordningen af 29. juli 1814 befalede »mildere midler« (venlige retledninger, påmindelser og advarsler) havde været bragt i anvendelse mod tiltalte skolelærer Widerøe. Og det svar, præsten gav, indeholdt straks i begyndelsen en bemærkelsesværdig udtalelse, som ikke kunne blive uden indflydelse på provsterettens endelige afgørelse i sagen:

Overraskende vending i den disciplinære sag

»Da *jeg*, Bach, i Henseende til Skolelærer Widerøes Underviisnings-Methode med Børnene og hans herpaa anvendte Fliid, ikke har havt noget at erindre imod ham, saa har den i Skole-Anordningen omtalte Advarsel af Præsten ikke kunnet finde Sted«.

Det var *beboerne*, der havde klaget, ikke skolekommissionen, svarede han videre, *den* havde blot tjenstligt indsendt klagerne til skole-

direktionen »med Begjæring om Decision førend hvis Erholdelse Commissionen har troet ikke at kunne eller burde foretage noget«. Denne direktionens decision (kendelse) havde kommissionen forgæves ventet på, lige til sagen tog den overraskende vending, som førte til, at læreren blev suspenderet og sat under tiltale. Men forøvrigt *havde* skolekommissionen flere gange ved sine møder foreholdt tiltalte hans upassende adfærd, og distriktets skoleforstander kunne da også bevidne, at *han* adskillige gange havde bedt ham tage bedre vare på sin mund.

Provsterettens dom

Provsterettens dom, som faldt d. 8. juli 1819, må have vakt en storm af harme og bestyrtelse i hele Øverød skoledistrikt. Den lød kort og godt således: »Tiltalte bør bøde 20 Rigsbankdaler Sølv til Søllerød Skole-Casse«. Skulle man virkelig have det skrækkelige menneske til lærer igen, spurgte man bekymret hinanden. Men bekymringen viste sig heldigvis snart at være uden grund. Den smækfornærmede Widerøe havde forlængst rystet Øverøds støv af sine fødder og agtede sig ikke tilbage til det sladrehul. Provsterettens dom havde han skam heller ikke i sinde at respektere. Det manglede da bare, at *han* skulle begave Søllerød skolekasse!

10/6 1820 noterede skolekommissionen: »Skolelærer Widerøe har endnu ikke overdraget Sognets Skolecasse den ham ved Landemodets Dom af 8. Juli f. A. idømte Mulct af 20 Rd Sølv«. Og dermed var tålmodigheden slut. Widerøe blev afskediget, og interimslæreren *Peder Jensen* ansat i hans sted.

Staten vil bekoste opførelse af nye skoler

I Rentekammerskrivelse af 16/8 1817 var det blevet tilkendegivet Københavns Amts Skoledirektion, at Hans Majestæt under 23/7 s. a. allernådigst havde »befalet«, at bekostningerne ved opførelse af nye 6 fags stuehuse til hver af de såkaldte prinsesseskoler i Virum, Nærum, Øverød og Trørød måtte udredes af den kongelige kasse i fire på hinanden følgende år med en fjerdedel årlig, på betingelse af, at vedkommende skoledistrikter derefter selv overtog skolerne og dermed også al fremtidig vedligeholdelse.

Den første af skolerne i Søllerød sogn, der skulle helt nybygges, måtte naturligvis blive den jammerligt faldefærdige i *Nærum*. Efter nybygningen her i 1818 (jvf. Ingrid Markussen s. 114-16) blev det i 1819 spørgsmålet, hvilken af de to andre skoler, der så stod først for tur til fornyelse. Skoledirektionen ville bestemt mene, at det måtte

Eksisterende ejendomme kan også eventuelt bruges

være den i *Øverød* – uden at det derfor var absolut givet, at det skulle være en nybygning. Kunne der findes et velegnet hus et eller andet sted, ville det være udmærket – måske ligefrem at foretrække. Dog måtte det bestemt frarådes skolekommissionen at reflektere på »Suhmsminde« i Øverød, som den nuværende ejer, brygger Casse havde tilbudt. Den ejendom var aldeles ikke anvendelig til skolebrug. Men varmt måtte derimod anbefales det forslag, som også skolekommissionen selv fandt fordelagtigst: at købe et af krigsråd Weibye tilbudt sted i Søllerød by, der kunne fås for 1800 rigsdalere i sedler. Hvis denne købesum blev udredet af den kongelige kasse, og hvis den bygningsafgift, som nu svaredes af stedet, såvel som den derpå hvilende hæftelse til Nationalbanken måtte bortfalde – og endelig: hvis den gamle skolebygnnig i Øverød blev skænket til distriktet, så ville det blive muligt for dette at påtage sig ikke alene de fornødne forandringer og indretninger af stedet til skolebrug, men også skolens hele

Søllerød Kirke og By 1810. Bearbejdet udsnit af et gammelt matrikelskort i Matrikelsarkivet (bygningerne trukket op med sort for tydelighedens skyld), her gengivet efter Søllerødbogen 1942. Lige vest for kirken, tæt op mod kirkegårdsmuren, ser vi den ejendom, der 1809-39 rummede det opr. »Drewsens Hospital«. Lige syd for den ligger »Skovridergården«, som i 1820 blev til Søllerød skole (selve skolen i den nordre fløj). I en firkantet indklamning nede ved Søllerødvej ligger det nylig præstegården frasolgte »Skovlyst«, men den senere kendte bygning langs vejen synes endnu ikke at være opført. Det bemærkes, at der er ret kraftig bebyggelse nede ved søen dér, hvor »Drewsens Hospital« i 1839 blev bygget. Småhusene nærmest Kirkebakken (matr. 17 og 18) blev nedrevet, og den nordligste ejendom (matr. 19), som fattigvæsenet købte af tømrer Klugmann's enke (tidl. Frederikslund), altså ombygget til hospital. Matr. 17 og 18 blev senere inddraget i de fattiges kirkegård.

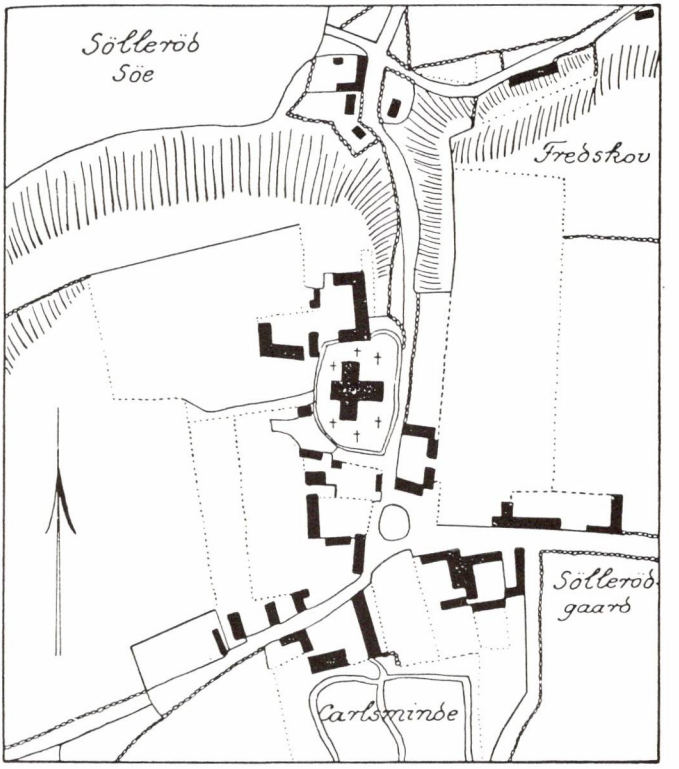

vedligeholdelse for fremtiden uden videre bidrag af den kongelige kasse.

»Skovridergaarden« i Søllerød erhverves

Det omtalte sted var en lille lystgård med udhus og frugthave, kaldt »Skovridergården«, der lå tæt ind mod Søllerød kirkegårds sydside, og som indtil fornylig havde haft et større jordtilliggende ude i

»Tyrebakkevangen« ved Nærum (udskilt fra præstegårdsjorden ved salg i 1809). Denne ejendom, der allerede havde haft mange skiftende ejere, var i 1818 blevet købt af lotterikollektør, krigsråd *Knud Weibye;* men den store landbrugskrise, som netop i disse år satte voldsomt ind, bragte ham i så store økonomiske vanskeligheder, at han nu i 1819 var mere end villig til for en rimelig betaling at afstå »Skovridergården« til skolevæsenet. (Selve Tyrebakken beholdt han indtil 1827, da den ved en tvangsauktion blev erhvervet af skolelærer Jørgen Koefoed, som her lod opføre den endnu idag eksisterende ejendom, der efter hans tid kaldtes »Koefoeds Minde«).

Skoledistrikterne overtager skolebygningerne

Rentekammeret bifaldt i skrivelse af 5/6 1819 Øverød gamle skoles nedlæggelse og købet af Weibyes gård i Søllerød. 12/5 1820 overtog distriktet de forannævnte forpligtelser, og 11/6 samme år fandt købet sted (skødet udstedt 13/12), hvorefter distriktet udredede 600 rdl af skolekassen til husets forandring og indretning til skole. Flytningen over til Søllerød kunne så gå for sig i eftersommeren 1820.

I 1823 kom så endelig en helt ny skole i Trørød (Ingrid Markussen s. 116-20). Og dermed var alle 3 skoler fra at være »prinsesseskoler« blevet til »kommuneskoler«. Dyrt havde det været for skolekassen at bidrage sit til disse fine nye rammer for almueskolen – så dyrt, at det bagefter kneb svært med midlerne til disse rammers udfyldning. Det får man et levende indtryk af gennem følgende referat fra et kommissionsmøde 23/4 1826:

En overanstrengt skolekasse

»I Anledning af Skolecassens faae Indtægter, som ikke ere tilstrækkelige til at betale alle nødvendige Underviisnings-Apparater, lovede Skolernes Lærerpersonale som Skoleforstanderne at anvende muligste Omhue, hver i sit District, for at gjøre Indsamlinger af frievillige Gaver ved Bønderne, hvor Samlinger finde Sted i Anledning af Bryllupper, Barnedaab, Konernes Kirkegang og Liigfærd, samt i hver Skolecommissions Samling at indlevere deslige Gaver«.

Peder Jensen, energisk, duelig og evnerig

Den unge lærer Jensen, som først havde forvaltet og nu overtaget Marcus Widerøes pædagogiske fallitbo og var rykket ind i en helt ny skole på normal lærerløn, havde åbenbart – lige som Gronenberg i Nærum – både kundskaber og myndighed – og dertil megen foretagsomhed. Den 63årige fhv. departementschef, statsråd J. C. Hedegaard, som ferierede på Søllerød kro i sommeren 1825, var i hvert fald overordentlig imponeret af, hvad han så og hørte under sine små visitter i Søllerød skole. »Efter min Formeening har den duelige Skolelærer P. Jensen det rette Greb paa at lære fra sig«, skrev han til sin ven, historikeren Fr. Thaarup, hvem han holdt detaljeret underrettet om alt, hvad der rørte sig herude på denne paradisisk skønne plet af fædrelandets jord:

»Adskillige af Børnene skrive en smuk og de fleeste en læselig Haand; ved Regningsøvelserne tages især Hensyn til hvad der kan komme den vordende Bonde eller Jorddyrker til reelt Gavn. Frapperende var det mig at høre Børnene synge med Fastheed efter Chiffre. Blandt andet blev under mit Overvær afsjunget trestemmigen en Sang forfattet af bemeldte Lærer Jensen til Examen i Skolen d. 24 Martii d. A. Ved at læse nedenstaaende Prøve paa hans Maneer vil man vel ikke fradømme ham poetisk Genie:

Man finder en Blomst her paa Jorden,
Der ikke med Tiiden forgaaer,
Den voxer saa herligt i Norden,
Paa Dannemarks Sletter den staaer,
Omgjærdet med codanske Bølger,
Grundfæstet ved Kjerligheds Bud,
Dens Minde vort Dannemark følger
I fjerneste Fremtiider ud.

Den Blomst man *Oplysning* mon kalde.
En Eevighedsblomst den vist er,
Thi aldrig dens Blade vil falme,
Bestandig den Frugter frembær
etc.

Gymnastik og svømning dyrkes

Ogsaa har Læreren begyndt at øve Gymnastik med Drengene; de øves ofte i Svømning, hvortil Stedets store Søe afgiver god Leilighed. Mange svømme temmelig godt, og vil denne Øvelse saaledes komme den tilkommende Soldat vel tilpas«.

Dette sidste var helt efter 1814-anordningens henstilling: »Seminarieuddannede Lærere bør veilede Børnene til Gymnastiske Øvelser saasom Løbe- Springe- Klavre- Svømme- og militaire Øvelser«. Og det viser Peder Jensens foretagsomhed og iver efter at være med på alt det nye. Først med den kgl. Plakat af 25. juni 1828 blev gymnastikken direkte påbudt i almueskolerne. Nu skulle den »straks indføres« i alle landsbyskoler; de »fornødne apparater« skulle anskaffes på skolekassens regning, og alle drenge skulle have *pligt* til at deltage i undervisningen, fordi den gav dem en hensigtsmæssig god legemlig optræning til militærtjenesten. Men ét var befalingen, noget helt andet dens efterlevelse i praksis. Bønderne rundt om i sognene nærede den største uvilje mod dette fag (og de udgifter, det kunne føre med sig!). Gymnastik kunne måske være godt for skomagere, skræddere og skriverkarle, hed det, men bondedrenge fik så sandelig motion nok ved landbrugsarbejdet og på deres lange vej til og fra skole. I Søllerød sogn forblev da også foreløbig alt ved det gamle, efter at Peder Jensen var rejst.

Indbyrdes undervisning

Peder Jensen havde naturligvis også straks indført *»den indbyrdes undervisning«*. Denne nye, fra England stammende undervisningsmetode, som bestod deri, at de mere fremskredne elever under lærerens tilsyn underviste eller vejledede de mere tungnemme, først og

fremmest i stavning, læsning og regning, havde i disse sparetider vundet Frederik VI's særlige bevågenhed, fordi den gjorde det muligt »med en forholdsvis ringe udgift at få et stort antal elever undervist af én lærer i én skolestue«, og han havde derfor ivret stærkt for dens indførelse i den danske skole, begyndende med en »tilladelse« i 1822, der i 1824 var blevet til noget nær et påbud. I Søllerød sogn blev den på den daværende sognepræst J. H. Frechland's foranstaltning påbudt for alle tre skoler fra 1. januar 1825. Men Peder Jensen havde da allerede efter eget initiativ drevet metoden siden 24/9 1824. Det fortæller J. C. Hedegaard, og han har jo ganske sikkert fået sin oplysning fra P. Jensen selv.

Katastrofal forringelse af lærerlønnen

Den store flid, P. Jensen udviste, kunne dog ikke siges at blive belønnet efter fortjeneste. Det meste af hans virketid i Søllerød faldt i den store landbrugskrises allerværste år, hvor kornpriserne stadig sank længere og længere ned. Hvad *det* måtte betyde for en mand, der fik sin hovedløn i kornydelser omsat i penge efter kapitelstakst, vil jo være indlysende for enhver og behøver for så vidt ingen kommentar. Men se nu alligevel lidt på nedenstående tørre tal: Kapitelstakst (omregnet i kroner) pr. tønde

	Rug	Byg
1818	14,93	12,60
1819	7,04	5,18
1824	3,94	3,29

Reallønnen sank altså først til det halve og så til en trediedel! Intet under, at lærerne knurrrede. Men kancelliet forstod også situationen og dekretrede derfor i skrivelse af 22/9 1821, at amtets lærere i 2 år skulle fritages for det sædvanlige lønfradrag af de kirkelige indtægter (offer og accidenser). Denne ordning var faktisk ensbetydende med en skatteforhøjelse for skoledistrikternes beboere. Men, som det hed i kancelliskrivelsen: »Beboerne have dertil givet frievillig Sam-

tykke med Tilføjende, at deres Børns Lærere ikke skulle mangle det Nødvendige«. Alligevel var der enkelte skoledistrikter, der vægrede sig ved at tilstå deres skolelærere denne fritagelse; men de fik så i en ny kancelliskrivelse 15/5 1822 alvorligt indprentet, at ordningen gjaldt *hele* amtsprovstiet *uden undtagelse*.

Savnet af jordlod føles stærkt

Da Landbrugskrisen i 1827 syntes at være drevet over, ophævede kancelliet d. 19. oktober endelig den flere gange fornyede fritagelse. Men så bad lærerne i Søllerød sogn så mindeligt om, at der måtte blive gjort en undtagelse for *deres* vedkommende, da de jo ikke havde nogen jordlod til at sikre sig de daglige livsfornødenheder med. Det kunne skoledirektionen imidlertid slet ikke gå med på. Den nøjedes med at anmode skolekommissionen om at være »opmærksom på, når passende lejlighed bød sig til at erholde skolelodder tilkøbs«. Og det lovede skolekommissionen naturligvis. Men den foretog sig intet som helst til sagens fremme.

Peder Jensen søger bedre aflagt embede

Måske det var savnet af denne jordlod, der i 1829 bevægede Peder Jensen til at bytte embede med læreren i Fodby ved Næstved. Her nede var der nemlig en anselig skolelod på hele 15 tdr land. Men til gengæld var lærerboligen – hvad han muligvis ikke har vidst på forhånd – af en så sølle beskaffenhed, at den under et forrygende stormvejr et halvt års tid efter hans ankomst nær var ramlet sammen over hovedet på ham. Den ene af udlængerne blæste rent omkuld, og selve stuelængen blev så ilde medtaget, at den ikke mere kunne anvendes til beboelse.

Ganske vist fik han i 1831 en helt ny skole at virke i, og hans optagethed af tidens mangehånde foreteelser var åbenbart også stadig levende i de første år herefter. Vi tør f.eks. nok formode, at den kirkesanger og skolelærer P. Jensen, som i 1835 hos bogtrykkeren i Slagelse fik udgivet den langtitlede pjece: »Er Fælledskabet i Danmark aldeles ophørt? eller landoekonomiske Betragtninger«, har været *ham*. Men iøvrigt synes forflyttelsen kun at have bragt ham skuffel-

En sørgelig afslutning

ser – bitre og fatale. Anbragt mellem lutter uvenlige og mistroiske mennesker og ragende uklar med dem alle, en for en, er han efterhånden gået helt i stå som lærer, og som menneske hjemfaldet til den rene forsumpning. Det er i hvert fald en helt anden, mærkeligt forvandlet Peder Jensen vi møder i indberetningerne hernede fra. I 1835 noterer den visiterende provst: Jensen er separeret fra sin kone, lever dog nu atter med hende, men slet, i mellemtiden er han udlagt som barnefader, men har frasagt sig det ved ed, kathekiserer nogenlunde, skal være duelig. Og 1837 indberetter sognepræsten: J. er meget duelig og kunne ved flid bringe børnene meget frem, men hans flid står ikke i forhold til hans evner. 1839 hedder det, at han vækker forargelse i sognet ved ofte at vise sig i uædruelig tilstand, og at hans kone nu har forladt ham. Flere gange i de følgende år idømmes han mulkt for forsømmelighed, sidste gang i august 1841, men da er hans kår så trange, at man må fritage ham for bøden, hvorefter kancelliet afskediger ham med 1/8 af embedets indtægter i pension. Død fattig og ensom i Næstved 1842.

JOSIAS PETERSENS TID

Læreren

Den nye lærer i Søllerød *Josias Petersen,* som havde byttet embede med Peder Jensen, var født i Hørsholm 22/12 1803 som søn af den derværende lærer og kirkesanger Johann Petersen.

Johann Petersen, en begavet og særpræget personlighed

Denne *Johann Petersen* (1762-1829), der åbenbart var en meget særpræget personlighed, havde prøvet meget i sit liv. Han var født og opvokset på en slesvigsk bondegård, men blev efter sin konfirmation garderobedreng hos hertugen af Glücksborg. Senere var han musiker forskellige steder og skibstrompeter hos admiral Conrad v.

Schindel og kom så i 1792 på »Det blaagaardske Landalmue-Seminarium« (1809 flyttet til Jonstrup ved Ballerup), hvor fra han i 1794 dimitteredes med karakteren »duelig«. 5. marts samme år kaldedes han til det nyoprettede lærer- og kirkesangerembede i Hørsholm og forblev i dette til sin død 5/5 1829. Som så mange præster og lærere i de tider var han stærkt optaget af landbrugsfaglige og veterinære spørgsmål, og ganske særlig var han interesseret i den dengang stærkt debatterede *kokoppevakcination*, læste meget herom og eksperimenterede selv ivrigt og delagtiggjorde i 1801 almenheden i sin viden gennem et skrift med følgende lange, tidstypiske titel: »Om Kokopperne. Melkekopperne eller de nye Kopper, deres Indpodning og deres Evne til at afvende Smitten af de almindelige Børnekopper. Uddraget af fremmede Skrifter derom og udgivet med Efterretninger om deres Indpodning i de danske Stater«. Det vakte så stor opsigt, at det allerede i 1802 kom i 2. oplag og i 1806 i en ny stærkt forøget udgave. Også et skrift om »Tørv af Tang« udgav han i 1801. Og for disse sine fortjenester benådedes han i 1810 med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Josias Petersen og Dorothea Mertz

Josias Petersen, som var det 5. barn i Johann Petersens ægteskab med den norskfødte Engel Kirstine Schram (1765-1836), tidligere husholderske hos birkedommeren i Hørsholm, havde i moden alder besluttet sig til at gå i faderens fodspor og var blevet indskrevet i seminariet »Bernstorffsminde« på Brahetrolleborg (oprettet 1797 og nedlagt 1826). *Hvor* han efter sin eksamen her i 1824 først virkede som lærer, findes ingen steder oplyst. Men i 1829 kom han altså til den usle skole i Fodby. Han var da blevet gift med en datter af den rige købmand og kattuntrykker Johan Jacob Mertz på Usserød Klædefabrik *Dorothea Mertz* (født 1805), og denne sikkert noget forvænte pige har næppe befundet sig vel som fattig lærerkone i Fodby. Begge har de nok tillige følt sig trykket af den åbenlyse uvilje og mistro, som hele befolkningen nærede mod denne skole på grund af

Hvis man ikke vidste bedre, ville man meget let kunne tro, at dette her skal forestille en bred og myndig, velærværdig provstemand, der med skarp kritik og en ikke ringe misbilligelse lytter til en sølle landsbylærers famlende katekisationer. Men det er altså skolelærer Josias Petersen fra Søllerød. Det stærke og karakterfulde ansigt modsiger temmelig kraftigt de mange gejstlige karakteristiker af ham som en svag mand, både legemligt og sjæleligt. Man tror dem ikke rigtig. Mon ikke snarere al hans trættehed og lede ved arbejdet i sin dybeste grund kom sig af, at han følte sig skabt til andet og mere end at være elementær børnelærer og rumpepisker – og på sine gamle dage at skulle »stå skoleret« for yngre gejstlige foresatte?

Josias Petersens runde og milde kone Anne Dorothea Mertz (1805-56), som her ses daguerreotyperet i typisk kone-antræk fra o. 1850, var datter af den rige købmand og kattuntrykker ved Usserød Klædefabrik Johan Jacob Mertz og hustru Maren Drejer. Johan Mertz hjalp den unge Josias Petersen med klæder, så han kunne optræde mere standsmæssigt i den fine familie, og det var vel også ham, der senere skaffede J. P. de – efter sigende – indbringende ejendomme i Hørsholm, som sognerådet altid rev ham i næsen. Fru Dorothea skal forøvrigt have været en kusine til digteren Poul Martin Møller.

mange forgængeres komplette uduelighed og sagnagtige dovenskab, og da der så allerede samme år bød sig en lejlighed til at komme væk igen, og ovenikøbet hjem til det kære Nordsjælland igen, har de ikke tøvet med at slå til.

Dygtig eller mådelig lærer?

Hvorvidt Josias Petersen var en dygtig eller en mådelig lærer, er det lidt svært at danne sig et helt sikkert begreb om. Det hed sig i familiekredsen på Vejlegård og Havarthigård, at da Hanne Jacobsen (den senere berømte Hanne Nielsen med ostene) blev 8 år gammel, kunne Petersen ikke lære hende mere! Han skulle endda selv have antydet det overfor forældrene! Men Hanne var jo også noget helt for sig, en meget klog og dygtig pige, der gik ud af skolen i 1844 med blankt UG over hele linjen.

Biskop J. P. Mynster, som netop i 1844 visiterede kirken og skolerne i Søllerød sogn, udtrykte sin store glæde over den gode kristendomskundskab, han fandt hos den talrigt forsamlede ungdom, og det liv og den opmærksomhed og eftertanke, den lagde for dagen. Og ligeledes måtte han rose tilstanden i Søllerød og Nærum skoler, hvor han »med *megen* fornøjelse« havde iagttaget lærernes duelighed og flid.

Søllerød gamle skole (fot. anonym o. 1868) lå i længderetning øst-vest knap 100 meter syd for præstegården, hvis hovedbygning anes i baggrunden yderst til højre. Mothsgårdens store have, som ses i baggrunden til venstre, strakte sig vest om skolen hen til kirkegården. Oprindelig stødte Mothsgårdens og præstegårdens haver sammen, men i 1815 blev et nyt kirkegårdsstykke kilet ind her på bekostning af præstegårdshaven og fattighus-grunden (matr. 24). Skolens vestligste fag var i 1846 tilbygget ind på Mothsgårdens grund. Skolestuens vinduer, af hvilke det ene er skjult af den fremspringende forstuebygning fra 1857, er tilskoddede (sommerferie?). Under tagskægget sidder en indretning på jerngafler beregnet til i ildebrandstilfælde at opfange det nedskridende, glødende og flammende stråtag så læn-

ge, at alle skolebørn kan nå at komme velbeholdne ud af forstuens brede fløjdør. Den unge mand i forstuedøren er Josias Petersens søn, Nicolaj Emil, der lige var blevet hans hjælpelærer, og pigen i vinduet er Nicolajs søster, Ottemine, der holdt hus for sin fader. Den ældre mand i forgrunden menes at være Josias Petersen selv, og det lyder jo ikke så utroligt, selv om det kan være lidt svært at genkende ham.

En hjælpelærer bliver efterhånden nødvendig

Det gik altså tilsyneladende godt nok i de første mange år. Men ved biskoppens næste visitats i 1853 betroede Josias Petersen ham, at han nu var ved at føle sig træt af de mange børn og derfor var begyndt at tænke på at anskaffe sig en hjælpelærer. Og det kunne biskoppen – efter hvad han denne gang havde set og hørt – også kun varmt anbefale.

Der kom også straks i begyndelsen af 1854 en hjælpelærer (udnævnt 17/1 og betalt af Petersen selv, naturligvis): en 22årig theologisk student *Johannes Wiberg*, der var søn af den kendte oversætter af tidens mest folkeyndede udenlandske syngestykker og sangfarcer (Nestroys uopslidelige »Lumpacivagabundus« f.eks.), tidligere musik- og sanglærer i København, nu kunsthandler i Nykøbing F. Carl Wiberg. Selv må han have været et meget begavet og fremmeligt ungt menneske, eftersom han allerede ved nytår 1853 havde fået udgivet nogle »Livs-Betragtninger for Unge og Gamle«! Men at en sådan »latiner« kun var lidet skikket til at undervise smårollinger, bemærkede sognepræsten, Chr. Gad, med det samme, og da den unge mand efter en temmelig uheldigt forløbet præstevisitats selv havde ytret betænkelighed ved at fortsætte, syntes præsten også straks, at det var bedst, om Petersen gav ham løbepas. Det gjorde han også. Men hans ældste datter Johanne Mariane *Eveline* (født 1831) havde da allerede skænket sit hjerte fuldt og helt til studenten, og derved opretholdtes alligevel dennes forbindelse med Søllerød skole, omend på en anden led. Nogle år senere hentede Wiberg sin Eveline. De blev gift og fik i 1860 en søn, som de kaldte *Josias*, og som senere hen i livet blev en kendt læge, dr. med. og medicinal-historiker. Da var Johannes Wiberg kommunelærer i København. Det kan måske undre lidt – i betragtning af fiaskoen i Søllerød; men lærergerningen var og blev nu dengang startbanen for næsten alle færdiguddannede theologer. 1864 blev han missionær på Grønland og sidenhen sogne-

Student Wiberg, uheldig som pædagog, men heldig i kærlighed

præst i Bregninge på Ærø. Her døde han i 1914. Hans hustru Eveline var allerede død i 1885.*

Det var en *duelig* hjælpelærer, der tiltrængtes, havde pastor Gad kraftigt understreget. Men en sådan lykkedes det først at indfange i begyndelsen af året 1856: en 20årig forholdsvis nybagt Jonstrup-seminarist *Carl Nicolai Bau,* og han blev der heller ikke længe (kaldet til lærer på Askø 1857).

Pastor Gads klage over lærer Petersen

I juni 1856 indgav pastor Gad ligefrem en klage til kultusministeriet over lærer Petersen. Han magtede slet ikke sin opgave, anførtes det, og talte også selv så meget om sine fremtidsbekymringer med hensyn til helbredet. Nu var børneantallet ved Søllerød skole blevet så stort (meget nær op mod de hundrede), at der ville være god grund til her at oprette det andenlærerembede, som den nye skolelov af 8/3 1856 havde givet anvisning på, syntes præsten, eller i hvert fald en fast hjælpelærerstilling med skikkelig aflønning ved tilskud fra kommunekassen.

At han kunne nænne at komme med en sådan klage netop på et

* Kammerherre E. Bodenhoff fortæller i Søllerød-Bogen 1944 s. 83, at han som lille dreng i 1857 gik i skole hos »en gammel jomfru Petersen, søster til den daværende degn i Søllerød«, som boede i huset lige ved siden af »Skovlyst« (nuv. Søllerødvej nr. 17). Denne jomfru har jeg forgæves søgt at efterspore i folketællingslisterne 1850, 1855 og 1860. Men i det af arkivar H. Ellekilde udarbejdede personregister til Søllerød-Bogen 1842-47 anføres s. XXVIII: »Johanne Mariane Caroline Petersen (f. i S. o. 1831), lærerinde for Ernst Bodenhoff. Josias Petersen (1803-88) hendes fader, lærer i S. 1829-73«. Ellekilde har altså korrigeret Bodenhoffs angivelse af slægtskabsforholdet – og sikkert med rette. Den »gamle jomfru Petersen« er nok Josias Petersens *Eveline* (hendes egentlige kaldenavn fejllæst af Ellekilde). Hun kan meget vel have holdt en lille pogeskole i huset på Søllerødvej uden ligefrem at bo der. Ganske vist var hun kun 26 år; men den lille Ernst Bodenhoff var kun 5 år, og i den alder synes man jo, at alle voksne er gamle.

tidspunkt, hvor Josias Petersen på grund af sin hustrus hårde sygdom, der førte til døden i august samme år, var dybt nedslået, lammet i livsmod og virketrang, kan jo nok vække lidt undren. Men, som sogneforstanderskabet bemærkede, da det fra skoledirektionen havde fået sagen til erklæring: »Aanden i Pastorens Skrivelse lod formode personlige Differancer mellem de Paagjeldende«.

Sogneforstanderskabets afvisning af klagen

Forstanderskabets afvisning af præstens forslag var dog ikke dikteret så meget af omsorg for lærer Petersen som af omsorg for skolekassen. Den var opstillet i 3 punkter:

1) Skolelærer Petersen kunne efter forstanderskabets mening udmærket godt selv bestyre sin skole; den mening syntes også både provsten og skolepatronen at dele ved sidst afholdte visitats, og sognets beboere ønskede, så vidt forstanderskabet bekendt, heller ikke andet.

2) Når den af skolelæreren antydede mulighed indtraf, at hans sundhed skulle afløses af svaghed, så han kunne ønske sig ro, syntes det forstanderskabet at være tidsnok at pålægge ham at skaffe sig en hjælpelærer. Ifald han da ikke, inden dette tilfælde indtraf, skulle foretrække at tage sin afsked.

3) Forstanderskabet ville intet yde til en hjælpelærers pengeløn. Efter Petersens egne opgivelser af sine årlige indtægter ville han udmærket kunne klare det selv – så meget mere som man turde forvente, at han af den nyoprettede amtsskolefond ville erholde 50 rdl som hjælp til en lærers løn. Det længste, man kunne strække sig, var at lade et beboeligt værelse indrette med fornøden kakkelovn.

Men Petersen, som selv nok bedst vidste, hvor skoen trykkede, skulle ingen hjælpelærer have på *de* vilkår.

Positive vidnesbyrd om Josias Petersen som lærer

Bemærkelsesværdigt er det forøvrigt, at pastor Gads efterfølger, Jacob Chr. Jacobsen (1859-63) i et ministerielt spørgeskema om skoleforholdene i Søllerød sogn 1860 gav Josias Petersen en bedre karakter end de to andre, hvad angik *dueligbed:*

	Josias Petersen	*Fr. Chr. Gronenberg*	*P. C. J. Larsen*
Sædelighed	meget god	meget god	meget god
Flid	god	meget god	god
Dueligbed	meget god	god	god

Sogneforstanderskabets formodning om, at pastor Gad havde forsét sig på lærer Petersen, har nok ikke været helt forkert.

Og endelig bør det fremhæves, at Josias Petersen var den første til at indøve børnene i skriftlige arbejder med pen og blæk i stedet for den evindelige tavlegrifling og til at afskaffe den forfærdelige »Balles Lærebog« til fordel for biskop Balslevs lille katekismus. Den stærkt kritiserede »indbyrdes undervisning« sagde han også farvel til samtidig med, at den unge skolelærer Larsen i Trørød gjorde det, medens gamle Gronenberg i Nærum stædigt holdt fast ved den helt hen til o. 1860.

Skoleudvidelser

Efter at det nye »Drewsens Hospital« nede ved søen (opført 1839) var taget i brug, var i 1840 det ene af de to nu overflødige fattighuse omme bag skolen blevet nedrevet for at give plads til indretning af en gymnastikplads, og det andet havde Josias Petersen købt, idet han havde opnået skolekommissionens tilladelse til, at det måtte blive stående på den skolevæsenet tilhørende grund, på betingelse af, at han holdt det i forsvarlig stand, og at det ved hans afgang som lærer blev borttaget uden udgift for skolevæsenet. Hermed havde han fået lidt mere plads til sit eget behov.

Skolebygningen udvides ind på Mothsgårdens grund

Selve skolen trængte imidlertid også til udvidelse. Den kunne snart ikke mere rumme det stadigt voksende antal børn. Det nyoprettede sogneforstanderskab af 1842 kviede sig lidt ved det, men vedtog alligevel 12/9 1845 at udvide skolestuen, når foråret kom, med 1 fag mod

vest ind på nabogården, »Mothsgården«s grund. Gårdens ejer, havnekontrollør Th. N. Müller havde lykkeligvis tilbudt at afstå den fornødne jord vederlagsfrit. Men så solgte han i januar 1846 ejendommen til tømrermester Fr. Harup, og ængstelsen begyndte at brede sig inden for forstanderskabet. Men den viste sig heldigvis hurtigt at være aldeles ubegrundet, for den nye ejer indfandt sig straks på det førstkommende sognebestyrelsesmøde d. 5. februar og vedgik ikke alene forgængerens løfte, men tilbød endog at sætte tømmerværket til det nye fag på skolebygningen og yderligere skænke »behøvende plads« til en eventuel videre fremrykning af gavlen i fremtiden. Et gavebrev skulle blive udfærdiget, når det ønskede areal nærmere blev opgivet. Stor rørelse, næsten til tårer, opstod: »Forstanderskabet maatte paaskjønne denne Tømrermester Harups Velvillighed mod Sognet og vilde ikke undlade at indberette det Passerede til høiere Vedkommende«. Da samtlige nybygningsarbejder var færdige omkring 1. juli, viste det sig, at den kalkulerede udgiftssum var oversteget med 145 rdl. Det var naturligvis en meget kedelig overraskelse for sogneforstanderskabet at få her midt i regnskabsåret. Men formanden, provst Boisen tilbød da at stå i forskud for de 145 indtil næste års ligning, imod at der tilsvaredes ham de ordinære renter deraf frem til summens refundering. Og det tog man med lettelse imod.

Forstue tilbygges

I 1857 føjedes en ny tilbygning til mod syd, en forstue opført af grundmur, og dermed havde skolen fået den skikkelse, som den bevarede, indtil den i 1883 afløstes af en helt ny og større. Hvordan der så ud i denne gamle skole, ved vi fra en gammel skoledrengs erindringer fra årene 1875-82:

Skolestuen trang trods udvidelsen

»Skolestuen var et ret stort rum med vinduer til de to sider, fra en forstue, hvor børnene kunne anbringe deres overtøj og madpakker, kom man ind i venstre hjørne af stuen, langs længdevæggene var anbragt 2 rækker almindelige skoleborde med faste bænke og plads til 6 børn ved hvert bord. Imellem bordene var en gang, og i denne stod

midt i stuen en stor kakkelovn. Tilhøjre for døren midt på endevæggen stod katederet på en forhøjning og bag dette hang en stor sort tavle, på samme væg stod endvidere et skab, hvori skolerekvisitter, tavler, bøger, kort og lignende opbevaredes; endelig stod inden for døren foran drengenes pladser (drengene sad tilvenstre, pigerne tilhøjre) et almindeligt bord med nogle stole omkring«.

Det »ret store rum« målte – ifølge skolekommissionens egne opgivelser 1859 – godt 8 meter på den ene led, knap 6,50 meter på den anden og 2,40 meter fra gulv til loft. Med barneøjne set var det altså stort (og voksede sikkert også lidt i erindringen); men for læreren, der ugen igennem havde det myldrende fuldt, den ene dag af ca. 40 store og den næste af ca. 60 mindre børn, har det bestemt været trangt, og flere af børnene har nok – som det var tilfældet i mange landsbyskoler dengang – måttet skiftes til at stå ved vinduerne med karmene som »arbejdsbord«.

Ny udvidelse var stærkt på tale igen i 1859. Men sogneforstanderskabet, der syntes, at kommunen nu var tilstrækkelig bebyrdet med skoleudgifter, fik udvirket, at børnene i stedet blev delt i 3 klasser, hver med 2 hele dages undervisning om ugen – indtil videre.

Lærerlønnen.

Den gældende offerdelingsordning sætter splid mellem sognets lærere

Bestemmelsen om offerdelingen mellem sognets lærere havde ikke været til fremme for det gode forhold mellem de tre herrer. 12. marts 1836 modtog skolekommissionen fra lærerne i Trørød og Nærum *Anders Larsen* og *F. Chr. Gronenberg* en skrivelse, hvori de stærkt besværede sig over, at deres kollega, hr. Petersen havde vægret sig ved at udbetale »den os tilkommende Deel af et ham ved en Begravelse fra Dronninggaard modtaget Honorar«:

»Da altid Deeling har fundet Sted imellem os, baade før og efter Hr. Petersens Ansættelse i Søllerød, af alle Indtægter ved Bryllupper,

Barnedaab, Ligbegjengelse etc., enten nogen af os har været tilstede ved samme eller ej, saa indseer vi ingen Grund for Hr. Petersen at tilbageholde os den os tilkommende Deel af, hvad han ved denne Leilighed har modtaget, saa meget mindre da, hvad der blev betalt til hans Formand Hr. Jensen ved afdøde Fru Neltrops Bisættelse i Lyngby Kirke blev ligeledes imellem os deelt, hvilket ogsaa var Tilfældet ved afdøde Generalinde Sehesteds Bisættelse i Søllerød, uagtet ingen af Stederne Liigsang fandt Sted. Vi udbeder os derfor den respective Skolekommissions godhedsfulde Medvirkning til denne vor billige Fordrings Opnaaelse«.*

Skrivelsen var dateret 29. december 1835, så de to herrer må åbenbart have betænkt sig noget, inden de afsendte den. Men nu skulle det altså være, og skolekommissionen kunne da foreløbig ikke gøre andet end at affordre skolelærer Petersen en erklæring. Den kom også ret omgående og havde både næb og klør:

»Det var ingen Begravelse, men en Bisættelse, thi afdøde Madamme Schelbech blev begravet paa Assistenskirkegaard ved Kjøbenhavn, og Jordpaakastelsen skeete her ved Frederikslund af sal. Hr. Pastor Kall [sognepræst i Søllerød 18/9 1835-22/1 1836]. Jeg blev indbudt til at spise Frokost paa Dronninggaard af Hr. Forpagter Mariboe og anmodet om at medbringe Jordpaakastelses-Spaden, og der blev ingen Sang bestilt; thi ellers havde jeg ladet mine Colleger det vide og bedet i det mindste een af dem om Assistance, og da havde jeg været pligtig at deele, især med den, jeg havde bedet. Men da det var Tilfældet, at der *ikke var bestilt Sang,* og jeg *for at bringe*

* *Caroline Nelthrop* (født i England 1751) var enke efter den i 1821 afdøde læderfabrikant på »Retraite« v. Skodsborg George Nelthrop og moder til papirfabrikant John B. N. på Nymølle og Ørholm.

General J. F. Gyldenstierne-Sehesteds enke *Hedevig Kaas* døde på »Enrum« 1833.

Præste-Spaden og for at *spise Frokost paa Dronninggaard,* skal deele med mine Colleger synes mig at være latterlig, og altsaa fik den ene Arbeidet, den anden Lønnen, som altid skeer ved Søllerød Kirketjeneste saa vel til Søgne- som til Helligdage, at *jeg* maa gjøre Arbejdet og de Andre tage deres Deel af Lønnen«.

Så meget om *den* sag. Men nu ville Josias Petersen benytte lejligheden til at røre lidt op i hele dette usalige principspørgsmål og forsøge på at fremtvinge en klarere og rimeligere ordning for fremtiden. Han bør citeres ordret fremdeles, for det giver det bedste indtryk af både følelsernes intensitet og argumenteringens styrke:

Josias Petersen kræver forholdene ændret og begrunder hvorfor

»I min Embedsbog staaer udtrykkelig: at hvad Offer og Accidenser, der falder i Kirken, skal vi deele imellem os, men der tales ikke om Begravelse eller hvad der falder uden for Kirken; thi det at sjunge over Liig er noget, som jeg troer ingen kan tvinge mig til og hvortil jeg kan sige Nej, naar jeg ikke faaer den Betaling, som jeg synes at kunne fortiene, følgelig troer jeg ogsaa, at Honoraret tilhører mig uden Deeling, naar jeg forretter det allene.

Og jeg har allerede tabt mange Dalers Penge derved, at Familien til den Afdøde gjerne vilde have haft Sang over Graven, men har syntes, at det var *for* besværligt at tage os alle 3, og derfor har sagt til mig, om *jeg* ville forette det, men hvortil jeg har svaret Nej, tag Eders egen Skolelærer (undtagen hvad mit District angaaer), thi hvorfor skal *jeg* bestandig sjunge over Liig, naar der kuns forlanges een, og alligevel skal deele Honoraret med mine Colleger? Men nu herefter, saa snart Nogen forlanger Sang ved Begravelse af mig, da skal jeg med Fornøielse forrette det, imod at den ærede Commission tilkjender mig Honoraret *uden* Deeling, ligesom Skolelærer Hansen i Lyngby, da det ikke staaer i nogen Forordning eller i mit Kaldsbrev, at jeg (skal) deele, ligesom jeg heller ikke forlanger nogen Deel af mine Medcolleger, naar *de* have forrettet det.

At mine Herrer Medcolleger ikke selv ere saa samvittighedsfulde

med Deeling til mig, har jeg et Exempel at anføre for den ærede Commission, men som jeg aldrig har taget Notits af, nemlig: et Juleoffer, der er blevet sendt Hr. Larsen fra Hr. Toldforvalter Cauffeldt i Vedbæk med 2 Rdl i et forseglet Brev og hvis Udskrift lød »Til Hr. Skolelærer for Søllerød Sogn«. Jeg har aldrig forlangt Deeling af dette, og kan det berige mine Medcolleger, mig gjør det ikke fattig.

Hvad Nelthrops Moders Begravelse angaaer, da var det før min Tid og kan ikke besvare det; men Generalinde Sehestedts var ingen Bisættelse, men en Begravelse; thi hun hviler endnu paa Kirkegaarden; *der var jeg tilstede ved Begravelsen og ingen af de Andre,* dog deelte jeg med dem, som jeg ikke behøvede, da der ikke fandt Sang Sted, og var altsaa Honorar for *min* Uleilighed, fordi jeg som Kirkeværge havde anviist Pladsen. –

Og endelig min inderligste Bøn til den ærede Commission, at *al* Deeling maatte hæves imellem os Skolelærere, saaledes *at enhver tog sit Offer af sit District,* derved vilde forebygges adskillige Misfornøielser imellem os, thi enhver bekom hvad han fortjente og hvad der undtes ham, og saaledes er det vist i de fleeste Sogne her i Riget«.

Skolekommissionen bøjer sig for Petersens argumenter

Skolekommissionen måtte faktisk give ham ret i et og alt og henstillede derfor straks til skoledirektionen at fremkomme med en resolution, der kunne klarlægge sagerne fuldkomment. Det var jo nemlig givet, at den omstridte offerdeling uden for kirken udelukkende grundede sig på en mindelig overenskomst mellem sognets 3 lærere *før* Josias Petersens tid. Og skoledirektionen resolverede da under 18. maj 1836:

»Efter Skoleanordningen af 29. Aug. 1814 § 61 samt Instrux A § 33 bør de uvisse Indtægter, som falde ved Bryllupper etc. udeelte tilfalde de Skolelærere, i hvis District de falde. Derimod bør Højtidsofferet deeles lige imellem alle Skolelærerne efter Instrux § 35 – efter Fradrag af, hvad der i den approberede Skoleplan iflg. Instrux § 34

forlods er tilstaaet Kirkebyens Skolelærer af Offeret for Klokkernes Ringning etc.«

Det har nok været en temmelig »spansk« hilsen, de herrer Gronenberg og Larsen har givet Josias Petersen næste gang de mødtes.

Plakat 22/5 1839

Ved »*Placat 22/5 1839*«, der skulle blive Frederik VI's sidste regeringsforanstaltning vedr. almueskolen, bestemtes det bl.a., at enhver kirkesanger skulle have 10 rdl årlig, og at afkortningen i grundlønnen for offer etc. måtte bortfalde i fremtidige skoleplaner – når »kommunen kunne tåle det«. Den første bestemmelse var jo klar og også ganske rar, selv om pengesummen ikke ligefrem overvældede lærerne. Den anden var derimod meget for valen til rigtig at kunne vække forventninger, for hvor mange kommuner i dette land ville foreløbig kunne »tåle« det? Højtidsofferet var forøvrigt også i sig selv en usikker affære. Det havde aldrig været populært blandt folk, og det fik for det meste præsten og lærerne smerteligt at føle. 11/4 1845 følte sognerådet sig ligefrem foranlediget til at gribe ind: »Det vedtoges at paaminde de Offerpligtige i Sognet om at yde et passende Offer til hver Høitidsdag, for saa vidt man er kommen til Kundskab om, at de forsømme deres Pligt«. Fænomenet var naturligvis landsomfattende – og så alvorligt, at regeringen i 1847 måtte komme de »offernydende« til hjælp med den såkaldte »Offerplakat« af 9. juni, hvor efter enhver offerberettiget i tilfælde af forsømmelse og modvillighed kunne henvende sig til kommunalbestyrelsen i købstæderne og til amtsrådet i landdistrikterne for at få de pågældende ansat til et bestemt offer og eventuelt inddrevet ved udpantning. Mere om alt dette længere fremme i denne afhandling.

»Offerplakat« 9/6 1847

1839-plakaten bestemte endvidere, at lærerne skulle have deres jordlodder afgiftsfri. Men den bestemmelse havde jo slet ingen aktualitet i Søllerød sogn, hvor det hidtil ikke var lykkedes at skaffe lærerne den jordlod, de efter 1814-anordningen havde soleklar ret

til. Det lykkedes overhovedet aldrig nogensinde! Det var en mærkelig historie, og den må vi her se lidt nærmere på.

Jordlod-sagen tages op, men opgives atter

I april 1838 tilbød gårdejerne *Andreas Hansen,* gården matr. 5 af Nærum (den senere kaldte »Egevang«) og *Lars Larsen,* gården matr. 5 af Gl. Holte, 2 lodder, hver på 6 tdr land, til skolelodder for Nærum og Trørød skoler, den første beliggende ganske tæt ved Nærum skole (som jo også selv lå på en jord, der i sin tid var frasolgt matr. 5), den anden derimod 3/4 fjerdingvej [d.v.s. ca. 1,4 km] fra Trørød skole (åbenbart i den østlige ende af »Larsensgården«s jorder – i nærheden af den nuværende Rundforbiskole). Prisen skulle være 800 rdl for hver af lodderne. Men skolekommissionen ville ikke høre tale om mere end 600 rdl pr. lod – og fandt desuden den af Larsen tilbudte lod alt for uhensigtsmæssigt placeret. (Søllerød skole havde ingen talt om). Så opgav man den løsning og tilbød i stedet de 3 lærere en godtgørelse af 50 rdl årlig til hver for afsavn af jordlod. Det gik de ind på, men ikke med større begejstring. At det var for lidt, kunne de snart opdage, og kommissionen kunne egentlig også godt selv se det. Efter 1839-plakatens fremkomst tilskrev pastor Boisen amtsskoledirektionen således:

Årlig erstatning tilbydes lærerne i stedet

»Da 50 Rdl er en yderst ringe Godtgjørelse i Forhold til hvad en Jordlod paa 6 Tdr Land i Nærheden af Kjøbenhavn afgiver og til de høie Priser, som her i Egnen haves paa Fløde, Mælk og Smør, eftersom Producenterne hellere bringe disse Fornødenheder paa Torvet i Kjøbenhavn end afhænde dem til Beboerne paa Landet, saa formeener Commissionen, at der med Billighed kunde tillægges hver af Sognets Skolelærere 5 Rdl Sølv i Godtgjørelse for Jordlod, hvilken Sum er det omtrentlige Skattebeløb af 6 Tdr Land. Hermed vises der dem ikke nogen særdeles Gunst, men de erholde kun en Forøgelse i deres Indtægter, som uden min Indstilling vilde være bleven dem tillagt efter ovennævnte Placat, dersom de havde faaet Jordlodder i Stedet for Godtgjørelse i Penge«.

Nye forsøg strander

Men skoledirektionen var ikke til sinds at foretage nogen ændring i det vedtagne. Heller ikke et andragende fra lærerne i juni 1841 om forhøjelse af godtgørelsen til 60 rdl årlig ville den gå ind på. Så blev der atter i marts 1842 gjort et forsøg på at skaffe i hvert fald Trørød-læreren en jordlod, idet der nu forelå et tilbud på et stykke jord fra gårdejer Jens Jørgensen, gården matr. 4 af Trørød (senere kaldt »Krogholmgård«). Men hans forlangende: 1225 rdl for 6 tdr land var helt uantageligt for det nyetablerede Sogneforstanderskab, og dermed bortfaldt den sag.

Lærerne kræver betydelig forhøjelse af godtgørelsen

Længe var der stille om jordlodderne. Men i februar 1859 følte sogneforstanderskabet sig stærkt foranlediget til at tage spørgsmålet op igen. Sagen var den, at lærerne nu krævede en *ganske betydelig forhøjelse* af godtgørelsen, og det havde givet anledning til megen debat og stor uenighed blandt forstanderskabets medlemmer. En minoritet havde villet mene, at 24 tdr byg og 2 tdr rug efter hvert års kapitelstakst ville være »det passende ækvivalent for afsavn af skolejord«, medens majoriteten var kommet til den overbevisning, at der tilkom skolelærerne 36 tdr byg (= o. 180 rdl efter kapitelstaksten i 1859). Da man imidlertid var rørende enige om, at en sådan stærkt forøget byrde ville blive overordentlig trykkende for skoledistrikterne, og man samtidig havde fået et begrundet håb om, at det *nu* ville kunne lade sig gøre at tilvejebringe skolejord, hvorved der kunne gøres ende på »denne for begge parter uhyggelige sag«, havde man taget den beslutning hellere at andrage hos den høje skoledirektion om tilladelse til at erhverve den omtalte jord. For at undgå »den store ubehagelighed at skulle bevirke tvunget salg« havde man henvendt sig til hver enkelt jordejer for, om muligt, »ved mundtlig overenskomst at nå hensigten«. Og resultatet af disse henvendelser var dette:

Jordlod-sagen for 3. og sidste gang

Til *Nærum skole* kunne fås en jordlod af en særdeles god bonitet og med en særdeles heldig beliggenhed (proprietær Agier, »Egevang«), og til *Trørød skole* havde man også en jordlod (gårdejer Jens

Ottemine Christiane Petersen (1847-1915), fot. 1865 18 år gl. Hun var den ottende og sidste i Josias Petersens børneflok og styrede hus for sin fader og yngste broder, indtil hun i 1872 blev gift med lærer Chr. F. Nielsen i Lyngby pr. Grenå (senere i Søborg ved Gilleleje). Mange hjerter havde hun sat i brand både i Søllerød og i Hørsholm, og pastor Wedel erklærede på hendes bryllupsdag, at skønnere brud var aldrig set træde ind i Søllerød kirke. Med sin smukke sangstemme havde hun gjort lykke ved kirkekoncerter i Søllerød, og oppe på Djursland gjorde hun straks den første vinter furore i den lokale dilettantklub som Margrethe i »Abekatten«. I sit ægteskab blev hun moder til to senere kendte og meget afholdte lærerinder ved Søllerød kommunale skolevæsen: Johanne Mertz Nielsen (1874-1962), der begyndte i Nærum og endte ved Nyholte skole, og Ellen Mertz Nielsen (1876-1923), der virkede ved skolen i Vedbæk fra dens oprettelse i 1903, og indtil hun i 1908 blev gift med lærer H. P. Clausen, Grenå (lærer i Vedbæk 1907-08).

Jørgensen), der, hvad jordens kvalitet angik, var særdeles skikket, men hvis beliggenhed måske var mindre passende; den lå rigtignok i centrum af Trørøds nordlige bymark, men var fjernet ca. $^{2}/_{3}$ fjerdingvej [ca. 1,2 km] fra skolen. Hvad *Søllerød skole* angik, havde man ikke kunnet få jord, hvorfor man her ville blive nødt til at skride til ekspropriering.

Forslag om præstegårdsjord til Søllerødlæreren

Skoledirektionen ville vide, hvilken jord i Søllerød det drejede sig om, og sogneforstanderskabet svarede: »Søllerød Præstegaards Jord ligger bekvemmest til Udtagelse af Skolejord«. Hvilken del af denne jord tænktes der på? spurgtes der igen. Svar: »Til Søllerød Skole vil der kunne udtages Jord af Præstegaardens Jorder paa den søndre Side af Veien, der fører fra Gjelte Skov til Søllerød By«. Det var altså det gamle såkaldte »Geels Vænge«, der tænktes på, d.v.s. marken hvorpå senere Søllerød Sanatorium og Solvej-villaerne blev lagt.

Hvad var prisen på de omtalte lodder i Nærum og Trørød? spurgte skoledirektionen hen på sommeren. Nu skulle sogneforstanderskabet nærmere undersøge. Den var alt for høj, viste det sig naturligvis, og de herrer var overhovedet ikke til at tinge med. Da det kom til stykket, ville de endda overhovedet ikke sælge!

Ingen jordlod til lærerne, men et løntillæg i stedet

På møde med Landvæsenskommissionen i Søllerød kro 17/9 1859 angående udlægning eller udtagning af jord var ingen af de fremmødte gårdmænd til hverken at hugge eller stikke i. De havde deres priser, og ville man ikke gå ind på dem, blev der ingen jordhandel. For at få jord måtte man altså bruge magten. Men det syntes skoledirektionens formand, provst Boisen (den tidligere sognepræst i Søllerød) alligevel ikke rigtig om; han ville hellere foreslå, at sognet tilstod hver af lærerne 30 tdr byg efter kapitelstaksten [o. 150 rdl] i årlig godtgørelse for afsavn af jordlod, og det gik både landvæsenskommissionen og sogneforstanderskabet da så ind på – for at få en ende på det og se at komme hjem. »Dette maatte saa skee«, noterede skolekommissionens formand, pastor Chr. Jacobsen i sin Embedsbog,

»eftersom man ikke kan vente at erholde Jord under 5 a 600 Rd pr. Td. Land i en Egn, hvor man er saa begjærlig efter Jord«.

Kultusminister D. G. Monrads godkendelse af overenskomsten forelå 17/11 1859. Og herefter skulle så læreren ved Søllerød skole have en fremtidig kornydelse på ialt 57½ td byg og 6 tdr rug, d.v.s. 350 rdl, rundt regnet, efter kapitelstakst 1859.

De meningsløse fouragelevorancer afløses af rene pengeydelser

Men når sognets lærere ingen jordlod skulle have, så var det jo ganske urimeligt at blive ved med at levere dem de fra gammel tid anordnede 192 lispund halm og 128 lispund hø. Hvad skulle de dog bruge dem til, når de hverken havde køer eller får på stald – og heller ingen ladebygning at putte det ind i. Hidtil havde de møjsommeligt måttet sælge igen, hvad sognet møjsommeligt havde indkøbt til dem. Det havde der aldrig været megen fornuft i og *nu* da slet ikke, efter at der var slået varig bom for jordlod-sagen. Derfor besluttede også sogneforstanderskabet et par år efter at træffe den mere praktiske overenskomst med lærerne, at de simpelthen fik de pågældende leverancer i rede penge, betalt efter den københavnske torve-mellempris d. 1. november. Det var ganske selvrådigt, amtets tilladelse blev ikke søgt. Den blev først indhentet i 1871, efter at amtet flere gange med nogen undren havde spurgt, hvordan det egentlig hang sammen her. Overenskomsten var end ikke blevet protokolleret, hvorfor sognerådet i 1871 desværre ikke kunne sige bestemt, om det var i 1861 eller 1862, den var blevet sluttet.

»Skolepenge« indføres

Skoleloven af 1856 havde forbedret lærerlønningerne ved indførelse af de såkaldte *»skolepenge«:* 3 mark (= en halv rigsdaler) udredet af kommunekassen for hvert barn i skolen over 7 år. Det betød for Søllerød-læreren med hans op mod 100 børn et løntillæg på mellem 45 og 50 rdl årlig. Desuden skulle han som kirkebylærer fra nu af honoreres fyrsteligt med 10 rdl årlig for bestridelsen af de kirkelige forretninger. Så var der endvidere indført et beskedent »alderstillæg«, der skulle tildeles de lærere, der havde den længste embedstid

Seks stoute døtre af Ottemine Petersen (fot. A. P. Weishaupt, Store Kongensgade 21, o. 1905). Fra venstre: *Johanne*, *Ellen* (om disse se foregående billedtekst), *Karen* (gift med lærer Skjoldager i Esrom af det store lærerdynasti fra Rådvad, Brede, Lundtofte og Lyngby), *Ingrid*, *Eveline* og *Helvig*. Eveline er i 1975 den eneste overlevende af døtrene, 89 år gammel. Der var desuden to sønner, af hvilke den ene, *Otto Chr. Mertz*, endnu lever i Roskilde, 92 år gammel.

i skolevæsenets tjeneste. Men her kunne lærer Petersen først senere komme i betragtning. Den nye enkepensionsordning, som endelig fritog lærerne fra forpligtelsen til at forsørge forgængerens enke, var heller ikke aktuel for ham.

Småt med de frivillige bidrag til organisten. Petersen foretrækker indsamlinger i hele sognet

De frivillige bidrag fra sognets beboere til organisten i Søllerød havde aldrig flydt særlig livligt. Derfor havde Josias Petersen i mange år gået mere aktivt til værks, idet han simpelthen foretog årlige *indsamlinger* i hele sognet. Men nu var der i 1871 kommet en kirke i Vedbæk, og det betød for *ham* ikke alene, at alle direkte indtægter for orgelspil ved bryllup, barnedåb o.s.v. i østsognet var ophørt (de gik nu i Skodsborg-lærerens lomme), men også, at adskillige beboere derovre nu ligefrem havde nægtet at yde deres hidtilværende årlige bidrag til organisten i Søllerød. Det var ret føleligt, og derfor bad han i et andragende 19/9 1871 sognerådet om erstatning af kommunekassen. Majoriteten i sognerådet var også stemt for, at der – under forudsætning af amtets approbation – skulle tilstås ham et årligt tillæg af 50 rdl – på den betingelse, at den hidtidige indsamling herefter bortfaldt for *hele* sognet. Det blev altså vedtaget. Men en minoritet af 4 medlemmer protesterede kraftigt og forlangte sine motiveringer ført til protokols:

»Minoriteten formeener, at Petersen i sin Tid er kaldet med den Forpligtelse at spille Orgel uden anden aarlig Godtgjørelse end de ham af Kirkecassen tilkommende 10 Rd, og at den Ret, han paastaaer, til at samle visse Bidrag af Sognets Beboere er aldeles tvivlsom, ligesom denne paastaaede Ret i al Fald aldeles ikke er forandret eller berørt af Vedbæk Capels Oprettelse«.

Hvorvidt amtet virkelig approberede denne ordning, har jeg ikke fundet bemærkninger om i protokollen. Men *er* den blevet indført, så er den i hvert fald også bortfaldet igen med Josias Petersens afgang i 1873. Embedsopslaget i 1875 indeholdt intet om en sådan er-

statning, og først i 1899 indførtes en særskilt organistløn for kirkebylærere på 50 kr. årlig (altså kun det halve af det i 1872 vedtagne).

Petersen en velhavende mand?

Ligefrem medlidenhed med hr. Petersen i økonomisk henseende skulle man nu heller ikke have – mente sognerådet. Da han i 1870 besværede sig over at være sat i skat til 25 rdl (mod 22 i 1869), afvistes hans begæring om nedsættelse med flg. motivering:

»Vel ere hans Embedsindtægter i dette Aar paa Grund af den lavere Capitelstaxt meget ringere end ifjor. Men Sogneraadet har ikke taget Hensyn hertil, men til hele hans økonomiske Stilling og Indtægter i det hele taget. Han anfører vel i sit Andragende, at han har en Gjæld af 700 Rdl, men han forbigaaer at bemærke, at han *eier en god Eiendom i Hørsholm* og *to Fiskedamme* ved Hørsholm, hvilke give ham et ikke ubetydeligt aarligt Overskud«.

Skolesøgningen

»Skolefreqventsen ikke saa god som den burde være«, var det stadige omkvæd i præsteindberetningerne vedrørende sognets skoler, og pastor Jacobsen belyste i det førnævnte spørgeskema 1860 forholdene med tørre tal:

	Søllerød	Nærum	Trørød	Skodsborg (oprettet 1860)
Hvor mange Børn i Districtet ere fyldt 7 Aar 31/12?	97	80	104	109
Børneantallet 31/12				
a) i underste Klasse	43	33	51	40
b) Gjennemsnit af heele Aaret	40	32	44	37

	Søllerød	Nærum	Trørød	Skodsborg (oprettet 1860)
Børneantallet 31/12				
a) i underste Klasse	40	32	38	27
b) Gjennemsnit af heele Aaret	46	32	41	29
Hvor mange Børn nøde privat Undervisning 31/12?	3	7 (8 ikke indmeldt i Skolen)	10	38 (hos Lysestøber Elvius Adrian i Vedbæk)
Hvor mange Dage er der holdt Skole?	254	256	257	156 (fra Majdag)
Antallet af Skoledage for samtlige Børn tilsammentagne? ...	8549	6098½	7841	4503
Antallet af Skoleforsømmelser for samtlige Børn tilsammentagne				
a) p.Gr.a. Sygdom	485	512	694	240
b) anden lovlig Grund	502	633	1280	267
c) uden lovlig Grund	1392	872	624	275
Ialt	2379	2017	2598	782

Misbrug af de specielle ferier for bønder- og husmandsbørn

Vanskelighederne bundede i de gældende bestemmelser (Skoleanordning 29/7 1814 og kgl. Resolution 29/12 1837) om specielle for- og efterårsferier for de skolepligtige bønder- og husmandsbørn, der brugtes til markarbejde hjemme. De var naturligvis blevet misbrugt i det uendelige, således at sogneforstanderskabet i maj 1843 havde måttet indskærpe både lærere og forældre meget kraftigt, at de børn, som

ikke *bevisligen* brugtes til markarbejde, *selvfølgeligen* skulle søge skolen. Men at det ikke havde hjulpet det bitterste, fremgår med al ønskelig tydelighed af en ny bekendtgørelse 18/2 1860, der rundsendtes gennem sognepræsterne til samtlige danske landsbylærere:

»Gaardbrugernes Børn maa ud over Ferierne bruges til Markarbeide 2 à 3 Uger Foraar og 3 à 4 Uger Efteraar. Husmandsbørn have 14 Dage Ferie i October til Kartofler. Men der skal føres Tilsyn med, at disse partielle Fritagelser ikke foranlediger, som hidtil paa adskillige Steder er skeet, at Skolegangen ogsaa for de *øvrige* Børns Vedkommende afbrydes i kortere eller længere Tiid«.

Ulovlige forsømmelser

De ulovlige forsømmelser skulle jo omhyggeligt noteres af læreren og indberettes til sogneforstanderskabet, så at de skyldige kunne blive idømt de lovbefalede mulkter. Men det ser ud til, at Josias Petersen ikke altid har holdt sig loven efterrettelig. Der var *menneskelige hensyn* at tage, og de kunne være nok så tungtvejende. Utallige ludfattige husmænd og »indsiddere« var jo simpelthen nødt til at sende deres børn ud at tjene på gårdene, tit allerede ved 7års alderen; hvordan skulle de ellers få føden? Men gårdmændene ville ofte slet ikke have dem, når de flere gange om ugen skulle forsømme deres arbejde i 7-8 timer for at komme i skole. Og den eneste udvej af dette dilemma var da at trodse lovbestemmelserne og eventuelt gøre forsøg på at snyde sig fri af skolemulkterne. At se lidt gennem fingrene med det hele har vel så i mange tilfælde forekommet lærer Petersen at være det bedste – så meget mere som det var ganske indlysende for ham, at skolegangen kun var til liden nytte for disse trætte og legemligt overanstrengte børn, der bare sov stille ind, så snart de kom til at sidde ned i skolestuens klumre luft og monotone kværnen.

Men lovens håndhævere kunne naturligvis ikke anlægge den slags synspunkter. 22/6 1866 kom der en alvorlig skrivelse fra skoledirektionen: »Forstanderskabet paalægges med Hensyn til *Søllerød Skole*

at anvende Strengheed med Skolemulcterne, da Cultusministeriet ellers vil tvinge Forstanderskabet dertil«. Og for at der ikke skulle herske nogen tvivl om, hvad der forstodes ved »strenghed«, fulgte 14/7 1866 denne skrivelse fra Stiftamtet efter:

Skolemulkter

»Skolemulcter kan – i Henhold til Lov 16/2 1866 – ikke inddrives ved udpantning, men skal – § 1 – afsones med simpelt Fængsel. Det ansees for rigtigst, at Forstanderskabet, inden det henvender sig til Nordre Birk, tilkjendegiver Vedkommende, at dersom de ei inden en bestemt kort Frist betale, vil der strax træffes Anstalt til, at de afsones med simpelt Fængsel«.

Og det var ikke tomme trusler. Den strenge bestemmelse bragtes i de følgende år jænvligt til udførelse, men ikke just til benefice for kommunekassen. Herom kunne Københavns Amts Avis fortælle sørgmuntre historier, bl.a. denne fra sogneraadsmødet 2/4 1872:

»Indsidder Anders Anreassen i Øverød var krævet for Skolemulkt, og da han ikke var i Stand til at betale denne, maatte han ind at sidde. Strax havde Konen indfundet sig og forlangt Fattighjælp, da Familien ellers intet havde at leve af; denne havde hun fået, saa det var blevet Sognet en kostbar Skolemulkt!«

Undervisningsfag og læremidler

Skolefagene var i hele Josias Petersens tid fortsat dem, som anordningen 1814 havde bestemt: religion, læsning, skrivning, regning og sang, samt lidt historie og geografi, mest i forbindelse med læsningen.

Lovbefalet gymnastik

Gymnastikken, som hidtil kun Peder Jensen havde dyrket i sin forholdsvis kortvarige Søllerød-tid, var nu også kommet med på alle skolernes timeplan, men indtog endnu en meget beskeden stilling. Det begyndte med, at skolelærer Gronenberg i Nærum 25/7 1843 fik tilstået 2 rdl af skolekassen til et kursus i »de nye Exercitier« på det nyoprettede Gymnastikinstitut på betingelse af, at han bagefter vej-

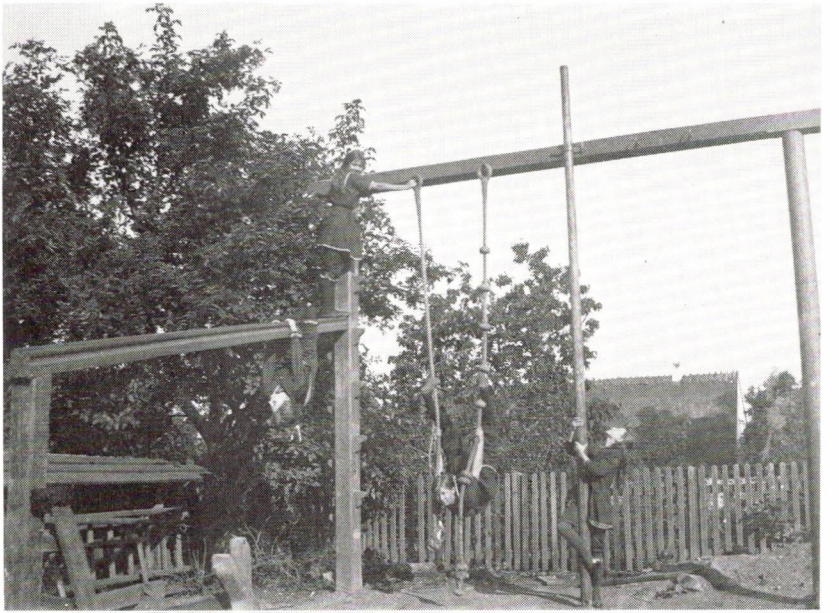

Gymnastikpladsen ved Søllerød skole (fot. A. Grandjean 1896), ikke den oprindelige, som lå lidt nordligere (altså lidt nærmere præstegården, som ses i baggrunden), men den, som i 1884 blev indrettet på den nedrevne gamle skolebygnings grund. Anlægsformen er dog stadig den samme. Den glatte runde stang er til at klatre op ad – hvis man kan (pigen her kan ganske givet ikke, men hun er her også bare på sommerferieleg med veninder), eller til at glide ned ad, når man har klatret op ad knudetovet (for begyndere) eller ad det glatte tov (for viderekomne). Grandjeans datter Karna benytter begge tove til at formere en elegant »svalerede« (pigegymnastik!). Hendes søster Lili er kommet op ad klamperne på den brede stolpe og venter nu på sin tur til at gå abegang i tværstangen. Der skal holdes godt fast her, hvis man vil undgå et ublidt møde med det udrangerede marmorgravkors, der lidt uskønsomt, synes man, er anbragt lige neden under. Skoledrengene plejer vel at gå balancegang på denne stang for efter endt bedrift at hoppe med samlede ben ned fra afsatsen.

ledede de to andre skolelærere deri. Det kom der sikkert ikke meget ud af. Gymnastikapparaterne, som allerede i årtier havde stået på skolepladserne, blev nok fremdeles hovedsagelig benyttet af børnene til spøg og skæmt i frikvartererne. Men 3/1 1853 meddelte sognepræsten de herrer skolelærere, at Kirke- og Undervisningsministeriet nu havde *befalet*, at der ved hver skole daglig skulle anvendes én time til gymnastik – så vidt vejret tillod det. Nu var det altså alvor, og året efter fik sognepræsten et spørgeskema tilsendt til udfyldning, for at ministeriet kunne se, hvordan man i Søllerød sogn efterlevede anordningen, eller rettere: hvilke muligheder der her var for at kunne efterleve den:

	Søllerød	Nærum	Trørød
I hvilken Grad er Faget indført?	2	1	2
Har Skolen Apparat?	ja	ja	ja
Haves passende Svømmested ikke over en halv Miil fra Skolen?	nej	nej	ja
Er Svømning indført?	nej	nej	nej
Haves passende Badested?	nej	nej	ja
Er Badning indført? .	nej	nej	nej
Har Læreren nydt Undervisning i Gymnastik og hvor?	ja, Seminariet (an Wiberg: ja, paa Latinskolen	ja, Seminariet	ja, Seminariet

	Søllerød	Nærum	Trørød
Er Læreren duelig? ..	ja, Wiberg. Petersen lider af en legemlig Brist, der gjør ham det noget vanskeligt	[ubesvaret!]	[ubesvaret!]
Hvor ofte og hvor længe hver gang gives Undervisning?	Hver Dag naar Vejret tillader det	do.	do.

Lærerne ikke særlig ivrige

Vejret var jo tit upålideligt, og det benyttede åbenbart lærerne sig lidt for meget af til helt at stryge gymnastikken for den dag. Men så fik de i 1858 denne besked fra skolekommissionen: skolelokalet kan, når borde og bænke er sat til side, benyttes til de forberedende øvelser samt de blandede øvelser, hvortil ingen apparater fordres.

Mange forældre direkte modvillige

Lærernes tilsyneladende uvilje mod skolegymnastikken deltes fuldt ud af landbefolkningen. Det var stadig en udbredt opfattelse, her i sognet som ude over hele landet, at gymnastik var unødvendig for bondedrenge, skønt det fra anden side klart kunne bevises, at bønderkarle i almindelighed ikke kunne hæve sig selv i armene, langt mindre klatre op i et tov eller ad en stang, ikke at tale om, at de, når de skulle se tilbage, næsten måtte vende sig om, eller, når de skulle bøje deres stive ben, havde ondt ved ikke at falde på næsen. Det gik så vidt, at der i januar 1860 indsendtes en befolkningsadresse til regering og rigsdag om afskaffelse af gymnastik i landsbyskolerne, og at denne igen fremkaldte et lovforslag fra »Bondevennerne«, som gik ud på, at det måtte overlades til kommunerådene selv at bestemme i den sag. »Landboerne er de eneste sagkyndige her«, udtalte gårdejer Jens Jensen i Folketinget, »og de fordømmer enstemmigt gymnastik-

ken i deres skoler. Tør man ikke overlade så meget til kommunerne, er det ikke stort bevendt med deres selvstændighed«.

Lovforslaget gik naturligvis ikke igennem. Man affandt sig med gymnastikken og vænnede sig til den. Og ret mange år varede det jo heller ikke, før forsamlingshusene landet over genlød af tunge bump fra gymnasticerende bønderkarle.

Religionsundervisning

Hovedfaget var fremdeles *kristendomskundskaben* – i overensstemmelse med 1814-anordningens »formålsparagraf«, der understregede vigtigheden af, at »Ungdommen betimeligen lærer at kende, hvad enhver skylder Gud, sig selv og andre«. Og i Nærum og Trørød kørte man stadig med den rationalistiske »Balles Lærebog«, lige som tilfældet var ved mange andre af amtets skoler (i Herstedvester var den endnu i brug i 1868!). Men der var i 1856 givet ministeriel tilladelse til, at den efter ønske kunne ombyttes med biskop Balslevs i 1849 autoriserede lærebog, når præsten godkendte det, og et flertal af distriktets familiefædre ikke protesterede, og det tilbud benyttede Josias Petersen sig af i 1857.

Gronenberg i Nærum uforbederlig rationalist

Om det har glædet pastor Gad, ved vi ikke. Men derimod ved vi, at gamle Gronenbergs rationalistiske tilbøjeligheder faldt den grundtvigske sognepræst for brystet. Da Gronenberg i 1845 søgte skolelærer- og kirkesangerembedet på Frederiksborg, bad han præsten om en erklæring at vedlægge ansøgningen. Den fik han: »Skolelærer G. i Nærum, der er 60 Aar gammel men en meget rask Mand, varetager sin Gjerning med Flid efter den Evne, som han dertil har, og forstaaer godt at holde Orden i sin Skole. Hans Undervisning i Christendommen er uklar og svævende og har et rationalistisk Anstrøg«. Men han var ikke tilfreds med den, navnlig ikke med dens slutningssalut. Gad ville imidlertid ikke ændre en tøddel i den, og så foretrak Gronenberg at indsende sin ansøgning helt uden påtegning af præsten. Han fik *ikke* embedet, hvad enten det nu skyldes alderen (han var *62*

og ikke 60, som Gad troede) eller den manglende påtegning af sognepræsten.

Læseøvelser

Til *læseøvelserne* havde man i mange år ved alle tre skoler anvendt *M. Hallager's* »Dansk Læsebog« fra slutningen af det foregående århundrede, der var fuld af moralske fortællinger, historiske anekdoter og populære naturbeskrivelser. Den brugtes endnu omkring 1860, men var dog da stærkt fortrængt af Peder Hjorth's »Den danske Børneven« fra 1839, som var en helt moderne bog med »et alsidigt stof fra historiens, geografiens, naturfagenes og samfundslivets forskellige områder, valgt og ordnet med sikker hånd«. Ja så moderne var den, at den endog – til nogle præsters forargelse – indeholdt et udvalg af »Molbohistorier« (aldrig før set i en skolebog), og desuden nogle fortællende digte skrevet direkte til denne bog på udgiverens opfordring af kendte nulevende digtere: H. C. Andersens »Konen med Æggene« og Chr. Wilsters »Bonden og hans Søn« (»En Bondeknøs, som hedde Hans –«).

Spartansk undervisningsmateriale

Undervisningsmaterialet til historie og geografi var overordentlig sparsomt. Pastor Jacobsen noterer i 1860 for *Søllerød skole:* 3 Vægkort af Leonhardt (Danmark, Europa, Palæstina), 5 andre Danmarkskort, 2 europæiske Kort. *Nærum skole:* Leonhardts 3 Vægkort, 2 Europas-, 3 Danmarkskort, 1 Globus. *Trørød skole:* Leonhardts 3 Vægkort, 3 Europaskort, 6 Danmarkskort, 1 Globus. *Skodsborg skole:* 1 Europa Landkort, 1 Danmarks. Det var alt – og sikkert i mange tilfælde i en ynkelig forfatning, afbleget og krakkeleret, hullet og laset. De kolorerede anskuelsesbilleders tid var endnu ikke inde. Konserverede dyr i udstopning og sprit hører man heller intet om. Børnene måtte i højeste grad nære sig ved det »levende ord« af lærerens mund. Ikke så ilde endda – når det virkelig *var* levende og både kunne fremkalde syner og vække til eftertanke.

Vinteraften-undervisning for oplysningshungrende voksne, som

Aftenskole drives kun af læreren i Skodsborg

de grundtvigsk vakte unge lærere rundt om i landet drev voldsomt på med, havde ingen af de 3 gamle lærere her i sognet nogensinde givet sig af med; heller ikke den unge Larsen i Trørød, som i 1852 afløste sin fader. Foregangsmanden her var lærer *C. B. Mørch* i Skodsborg (ansat 1863), der holdt kursus i skønskrivning, retskrivning og regning hver onsdag og fredag aften fra 7-9 vinteren igennem, og fra 1872 tillige afholdt foredragsaftener over »lærerige emner« to gange månedlig, 10 foredrag for 1 rdl pro persona.

Josias Petersen tager sig af sognebogsamlingen

Men Josias Petersen gjorde i hvert fald et stort arbejde med *sognebogsamlingen,* hvis hovedbestanddel befandt sig i Søllerød skole under hans og pastor Wedels bestyrelse (resten stod i Skodsborg skole). Den benyttedes meget fligtigt af sognets beboere, og Petersen forestod udlånet, bogindkøbene, gavemodtagelserne, katalogiseringen, regnskabet og hele administrationen uden en øres vederlag. Sognerådet på sin side flottede sig i 1871 ved at bevilge 20 rdl i 3 på hinanden følgende år til indbinding af de mange bøger, der indkom som gaver fra københavnske boghandlere, og i 1872 ved at anbefale anskaffelse af et savnet bogskab »enten ved en auktion eller anden lejlighed«.

BRØNDEN

Drikkevand fra Søllerød sø

Et stort problem for Søllerød skole – og Søllerød by i det hele taget – var vandforsyningen og ganske specielt drikkevandsforsyningen. Endnu hen mod midten af 19. århundrede var der overhovedet ingen brønde i byen. Alt vand til vask og rengøring måtte hentes nede i søen, og de, der ikke var tilfredse med søvandet til drikkebrug også, måtte søge helt over til »Suhms Kilde« i Øverød. En drøj tur for dem, der ikke havde råd til at lade Johan Vandbærer slæbe for sig. Navnlig en drøj tilbagetur med to fulde spande hængende i åg over

Søllerødbrønden bevarede sin indhegning lige så længe, som den havde praktisk betydning, d.v.s. indtil åbningen af det kommunale vandværk i Nyholte 1907. Opforstørret detalje af et fotografi af A. Grandjean 1895.

skulderen eller flere spande på en trækkærre op gennem Hulvejen. Og for Johan i særdeleshed, fordi *han* måtte gøre turen mange gange daglig.

Gadekæret oppe i byen var kun beregnet til hestenes og kreaturernes vanding – og til i nødsfald at fungere som branddam (den egentlige »branddam« var Søllerød sø). Det var ofte vandfattigt og altid plumret og uappetitligt.

Præstegårdens brønd

I årene 1847-48 havde imidlertid provst Boisen ofret 600 rdl på at få gravet en brønd nede ved præstegården, 42 alen dyb og sat af 22.000 fuldbrændte brøndsten. »Den giver godt og rigeligt Vand«, noterede han selv, »kun maa hvert Aar optages det Flyvesand, som samler sig i Vandaaren, hvilket i Almindelighed udgjør et Læs paa en Arbeidsvogn«. Og i den brønd fik lærer Petersen straks lov til – vederlagsfrit – at hente vand til sit eget, familiens og skolens brug. En tilladelse, som også Boisens efterfølger, pastor Chr. Gad gav – i et par år. Men 10/4 1855 måtte Petersen meddele sogneforstanderskabet, at han fra 1. maj ikke mere som hidtil kunne hente vand i præstegården. Han måtte nu selv hente det langvejs fra eller lade Johan Vandbærer bringe det for betaling og bad derfor om en årlig godtgørelse af kommunekassen. Den fik han: 20 rdl, som skulle betales halvårsvis med 10 rdl, første gang til 1. november 1855.

Grunden til standsningen af præstegårdens vandleverance til skolen, var næppe – som man ellers nok kunne fristes til at tro – det stærke uvenskab mellem præsten og læreren. Efter alt at dømme var brønden gået helt ud af funktion, fordi pastor Gad ikke havde ofret tilstrækkeligt på flyvesandets bortfjernelse, og det ser ud til, at den først blev brugbar igen efter pastor Fr. Wedels ankomst i 1863.

Andre privat-brønde

Omkring ved 1860 havde »Søllerødgård« og det lille landsted »Skovlyst« fået deres egne brønde gravet til privat brug. Men de øvrige ejendomsbesiddere i byen måtte, lige som skolelæreren, skaffe sig vand fra søen og øverødkilden – indtil pastor Wedel velvilligst

gav dem alle lov til sammen med skolen at benytte præstegårdsbrønden. Det var jo rart, men alligevel lidt besværligt. Savnet af en *almindelig bybrønd* føltes mere og mere.

Bybrønden skabes på et fælles grundejerinitiativ og med kommunens hjælp

Fire grundejere, sognefoged *Lars Johansen,* Fogedgården, købmand *C. G. Hillebrandt,* Mothsgården, particulier *J. C. Dideriksen,* Carlsminde, og husejer *Th. Meier,* ejendommen matr. 23 (ved siden af Skovlyst), forenede sig da i 1865 i fælles bestræbelse på at skaffe byen en offentlig brønd. Det store problem, hvordan den fornødne kapital skulle skaffes tilveje, løstes i løbet af 1866 efter lange forhandlinger med sogneforstanderskabet på den måde, at kommunen tilbød at ville yde 200 rdl direkte af kommunekassen på den offentlige Søllerød skoles vegne og dernæst stille den Johan Fæster'ske legatkapital på 375 rdl til rådighed som uopsigeligt lån (at afdrage i 60 år med en årlig rente af 4 %), hvis så byens beboere selv ville tilvejebringe resten – ca. 300 rdl – af den kapital, der ifølge et gjort overslag behøvedes til en brønds anskaffelse. Beboerne erklærede sig også villige til at yde et bidrag, hver efter *sin* evne, til denne restsums tilvejebringelse, og kammerherreinde *Neergaard* på Olufshøj havde endda kort før sin død skriftligt erklæret at ville yde for sit vedkommende 100 rdl, så det så jo altsammen meget lovende ud. Og da tilmed de fire ovennævnte grundejere i februar 1867 havde tilbudt selv at ville indestå for de fæsterske 375 rigsdalers forrentning og afdragelse, var vejen banet, og arbejdet kunne sættes i gang.

Den færdigbyggede brønd blev forsvarlig indhegnet og lågen låst af med en kraftig hængelås, hvortil enhver af participanterne fik udleveret en nøgle. Også pastor Wedel fik en sådan overrakt, skønt han som selvstændig brøndejer naturligvis stod uden for dette »brøndselskab« (som man straks kaldte det). Det var et erkendtlighedstegn man gerne ville vise ham, fordi han hidtil så velvilligt havde stillet sin brønd til rådighed for skolen og beboerne i Søllerød by.

For skolelærer Petersen var bybrønden straks blevet en stor let-

Petersen lader skolebørnene hente vand. Forbud mod dette udstedes

telse. Nu kunne han i skoletiden bare stikke nøglen til et par drenge og så lade dem hente alt det nødvendige vand. Og drengene selv syntes, det var evig fest at komme hen og lege ved den meget spændende men ellers for dem helt utilgængelige brønd. De hang på maven ud over den 53 alen dybe skakt, intenst spejdende efter den opdukkende spand, og sloges om at få fat i hanken og den tunge byrde bakset over brøndkanten. Det kunne forbipasserende voksne simpelthen ikke holde ud at se på. Tænk, hvis en af vildbasserne fik overbalance! Og så endte det med, at brøndselskabets bestyrelse, som allerede flere gange havde jaget børnene væk fra indhegningen, i marts 1869 indgav klage til sognerådet over lærer Petersens letsindige handlemåde. Omgående blev det ham forbudt at sende børn afsted i et sådant ærinde. Men så forlangte han til gengæld et årligt tilskud fra kommunen, lige som han tidligere havde fået det, for nu måtte der jo engageres en arbejdsmand igen. Det andragende tyggedes der på i 4 måneder, indtil man enedes om at give ham 5 rdl årlig. De tidligere bevilgede 20 rdl kunne der selvfølgelig ikke være tale om nu, for bybrønden lå jo ganske tæt ved skolen. Ordningen gjaldt lige til 1/4 1887; herefter blev godtgørelsen forhøjet til 50 kr. årlig.

Årlig godtgørelse for udgiften til en arbejdsmand i stedet

POGESKOLER

Overfyldte skoler

Børneantallet ved de kommunale skoler vedblev at stige, og ganske særligt mærkedes det i Søllerød og Skodsborg. Gennemsnittet havde i 1870 for Søllerøds vedkommende været: 49 i øverste og 68 i nederste klasse, ialt 117, og selv om antallet ved årets slutning nok havde været en smule lavere (54 i øverste og 57 i nederste klasse, ialt 111), var det jo alligevel alt, alt for stort for den gamle og svagelige lærer

Josias Petersen. I Skodsborg havde gennemsnitlig 97 børn gået i skole hos lærer Mørch, og ved årets udgang havde han haft 93 at tumle med (53 i øverste og 40 i nederste). Også disse tal overskred, hvad der strengt taget var lovligt. Og derfor havde skolekommissionen nu begyndt at sysle med tanken om oprettelse af et par såkaldte »pogeskoler« til aflastning af hovedskolernes underklasser.

Oprettelse af en pogeskole for Søllerød-distriktet nødvendig

Sådanne skoler for almuebørn under 9 år, ledet af ueksaminerede folk, der blot skulle være forsynet med en duelighedsattest fra myndighederne, havde skoleloven af 1856 åbnet en mulighed for; og da der ved lov af 29. marts 1867 yderligere var givet kvinder adgang til ansættelse ved offentlige skoler på landet, havde sognerådene rundt om i Danmark ikke været sene til at se deres fordel ved en løsning af skoleproblemerne ad den vej. Ganske vist sagde loven, at landsbylærerinderne skulle aflønnes på linje med andenlærerne. Men det kunne man tage sig temmelig let, for der fandtes overhovedet ikke nogen lovbefalet fast begyndelseesløn for andenlærerne endnu; de blev glatvæk sultelønnet allevegne lige indtil skoleloven af 1899, og skikkelige kvinder kunne man jo som bekendt trykke endnu længere ned, uden at nogen hund gøede af *det*.

Bør lægges ved Frederikslund

Det gjaldt naturligvis om at få lagt disse pogeskoler sådan, at der kunne blive taget hensyn til de småbørn, der havde den længste vej at traske til skole. Og det ville for Søllerøddistriktets vedkommende sige, at det bedste måtte være en skole, der lå omkring ved *»Frederikslund«* og kunne søges af børnene fra Dronninggård, Frederikslund, Rudersdal og Nyholte ved »Gjeltes Bom« – og eventuelt Øverød. Fra disse områder havde skolen i Søllerød ialt 36 børn, hvoraf de 20 var under 9års alderen. (Der har altså i de dage ligget slet ikke så få stråtækte småhytter spredt over markerne fra Næsset til Rudersdal, beboet af husmænd, landarbejdere, småhåndværkere og

funktionærer under »Dronninggård«, »Frederikslund« og »Rudegård«, jvf. »Søllerød som det var engang« II s. 80-81).*

Billig lærerinde og egnet skole søges

Der var god udsigt til at finde en passende lærerinde og et skolelokale til 20 børn for en årlig udgift for kommunekassen på 100 rigsdaler, skrev skolekommissionen til skoledirektionen 21/11 1870. Men det var dog lidt for optimistisk, for det viste sig meget snart, at den, man havde gjort så sikker regning på: enkemadam *Ansgarine Haraldine Skjoldager* (født 1826 som datter af afd. lærer A. V. Martens i Rådvad og enke, siden 14/3 1870, efter lærer E. F. Skjoldager i Brøndbyøster, der var en søn af den tidligere mangeårige lærer i Brede N. N. Skjoldager, død 1857, og broder til lærer D. H. Skjoldager i Brede, senere Lundtofte) slet ikke var interesseret i at mase med 20 børn for 100 rdl årlig plus fri bolig i et eller andet hus, hvis beskaffenhed hun af gode grunde ikke kunne få nærmere besked om. Noget lokale havde man nemlig heller ikke fundet. Man stod endnu i underhandling, skrev kommissionen 28/12, men der skulle nok blive sørget for, at det lokale, man valgte, kom til at indeholde »i det mindste de lovbefalede kubikfod rum«. Og så var man forresten blevet klar over, at man – for at få nogen til at bide på krogen – yderligere måtte tilbyde 15 rdl årlig til brændsel.

20/1 1871 havde man endelig fundet stedet. Men desværre var skolestuen kun på 1400 kubikfod, hvilket ville sige, at den højst kunne rumme 15 børn (loven krævede 90 kubikfod rum for hvert barn). Det gjorde *for så vidt* heller ikke så meget, efter som småbørnenes antal her ovre vestpå allerede var mærkbart for nedadgående. Men

* Folketællingen 1870 anfører *på Næsset:* »Porthus«, »Gartnerhus« 1 og 2, »Holmehus«, »Væverhus«, »Ruinen« og »Hønsehuset«; *på Dronninggårds Mark:* »Posehus«, »Pottemagerhus«, »Gule Hus«, og på *Frederikslunds Mark:* »Søhus«, »Jernport-Hus«, »Snedkerhus«, »Skovhuset«, »Schweitzer-Hus«, »Rudersdal-Hus« og Ladegården, med ialt 107 beboere. Hertil kommer så alle husene langs Kongevejen i Rudersdal op til sognegrænsen med ialt 51 beboere.

hvad så med Søllerødskolen, der netop skulle aflastes for 20 elever? Jo – man havde henvist 4 småbørn fra distriktets østre ende til Nærum skole, og to forældreløse drenge (børn af afdøde schæfer Lebuhn på Dronninggård), der i et års tid havde været anbragt under fremmed fattigforsørgelse på »Drewsens Hospital«, hvorfra de »med god fremgang« besøgte Søllerød skole, var lykkeligvis nu fornylig blevet fordret hjemsendt til deres forsørgelseskommune.

Pogeskolen ved Frederikslund åbnes

Ministeriets godkendelse af eksperimentet, foreløbig for 3 år, forelå ved samme tid, og da det kort efter endelig også lykkedes at finde en sat og ærbar kone, der var villig til at indgå på de spartanske vilkår, kunne den lille skole altså begynde sin virksomhed til 1. marts 1871. *Madam Jensen* kaldtes den ny lærerinde; men hvem hun egentlig var, får vi ikke at vide; hun var åbenbart velkendt af alle og tør da formodes at have været en kone her fra sognet.* Særlig effektiv synes hun ikke at have været. Pastor Wedel, som visiterede hende d. 9. maj, var i hvert fald meget forbeholden i sit vidnesbyrd: »Pogeskolen paa Frederikslund efterseet, har kun bestaaet i 2½ Maaned. Madam Jensen er flittig, men vist for legemlig svag til med fuld Kraft at tage sig af Børnene«.

En pogeskole i Øverød snart hellere at foretrække

Nogen lang levetid fik denne skole da heller ikke. Allerede i løbet af 1872 havde skolekommissionen indset nødvendigheden af at »foretage et nyt skridt for at forhindre, at Børneantallet i Søllerød Skole overskrider det lovlige«. Der måtte enten bygges en helt ny skole eller oprettes en tredie pogeskole. Og skulle det være en pogeskole, burde den ligge i *Øverød*, som var den by, der nu sendte de fleste småbørn til Søllerød skole. Her *var* forøvrigt i forvejen en lille privat pogeskole: enkemadam Emilie Andersens, der for tiden havde 17 elever. Kunne man få hende til for et vederlag af 100 rdl årlig at ud-

* Folketællingen 1870 nævner en madam *Karen Marie Jensen* (45 år gl.) boende pr. 1. febr. i »Rudersdals-Huset«. Måske er det hende. Men »skolemutteren« *kan* jo også være tilflyttet sognet senere på året.

vide sin skole til at kunne rumme ca. 25 børn, ville det være udmærket, og så ville der endda være mulighed for at nedlægge den lille skole på Frederikslund igen. *Den* var nemlig allerede godt på vej til at blive overflødig, fordi der netop i disse år på Dronninggårds gods var blevet foretaget en række gennemgribende forandringer, som havde bevirket en så kraftig indskrænkning i landarbejdernes antal, at der fra nytår 1873 ikke ville være ret mange skolepligtige småbørn under 9 år tilbage i hele dette område.

Man ordner sig – med nogen betænkelighed – med Emilie Andersens lille privatskole

I sognerådsmødet 17/12 1872 diskuteredes sagen længe frem og tilbage. Der var nemlig meget delte meninger om madam Andersens kvalifikationer. Pastor Wedel især ytrede store betænkeligheder, selv om han nok måtte indrømme, at der ved sidste visitats kun var én af de 17 elever, der *slet* ikke kunne læse indenad. Gårdejer P. Hansen »Skovly« syntes ikke, at kommunen kunne være bekendt at sende skolepligtige børn fra den offentlige skole et sådant sted hen, og lærer Mørch, Skodsborg, som aldrig havde hørt noget fordelagtigt om madam Andersens institut, kunne absolut heller ikke anbefale. Men majoriteten anlagde et udelukkende økonomisk synspunkt; for den gjaldt det først og fremmest at undgå den nybygning af Søllerød skole, som skolekommissionen pønsede på – og så forøvrigt at slippe ud af klemmen på billigst tænkelige måde. Altså vedtoges det at afsætte 100 rdl på budgettet for 1873 til oprettelse af en pogeskole i Øverød for indtil 25 børn. Og der blev handlet ualmindelig hurtigt. Allerede 10/2 1873 kunne skolekommissionen notere:

»Pogeskolen i Øverød aabnes 11. Februar med 3 Dages ugentlig Undervisning. Fra Søllerød Skole vil der være at henvise 14 Børn til denne samt fra Skolen paa Frederikslund et saa stort Antal, at den kan ophæves senest 1. April d. A. Ved dette Arrangement vil Skolen i Søllerød p. t. indskrænkes til 95 Børn«.

Men »lapperier« var det jo altsammen. Og Søllerød skole blev,

hvad børneantallet angik, ikke hjulpet bedre end, at det i august samme år også begyndte at skønnes nødvendigt med en pogeskole i Gl. Holte, der kunne optage så mange som muligt fra Øverøds nordøstre bymarker. Man tænkte ligefrem på at bygge en skole deroppe, men nøjedes dog, da det kom til stykket, med at give lidt kommunal støtte til en lille privatskole, som i forvejen fandtes dér – lige som tilfældet lidt senere blev med madam Lorentzens skole i Nærum.

Pogeskolen i Øverød bedre end ventet. Hovedskolen i Søllerød godt hjulpet

Undervisningen af de 24 almuebørn, der var indtegnet i Øverød Pogeskole, havde altså enkemadam *Emilie Andersen* påtaget sig for den tilbudte godtgørelse af 100 rdl årlig samt fri bolig og fri udnyttelse af den tilhørende lille havelod. De 15 rdl til brændsel havde man forsøgsvis »glemt«; men da hun selv året efter forlangte dem, kunne man jo ikke ligefrem nægte hende dem. Med en sådan løn kunne hun knap nok holde skindet på næsen, og derfor holdt hun også stadig ved siden af lidt privat betalingsskole for 7-8 småbørn fra de »bedre« Øverødfamilier. Iøvrigt lod det til, at skolekommissionen var nogenlunde tilfreds med hendes arbejde. »Madam Andersen gjør sig megen Fliid«, hed det efter den første eksamen 6/11 1873. Året efter måtte dog en væsentlig mangel påpeges: »Det er Skade, at hun selv aldeles ikke kan synge – Sang mangler fuldstændig«. Men så føjedes der rigtignok også til: »Forresten var alt meget tilfredsstillende, Læsning endog over Forventning«. Og hvad der navnlig glædede skolekommissionen, var dette, at pogeskolens gode gavn straks havde været at konstatere allerede ved den først følgende eksamen i hovedskolen. Kun meget få af de større børn havde denne gang haft vanskeligheder med indenadslæsningen, fordi læreren havde kunnet arbejde langt friere med dem nu, da han ikke længere til stadighed blev hæmmet og distraheret af de små »ABC«-læsende begyndere.

Skoledirektionen ønsker ansættelse af en 2. lærer i Søllerød

Mindre tilfreds med hele ordningen var derimod skoledirektionen. Den havde godkendt forsøget for en treårig periode indtil udløbet af

1876, og da enden på denne frist var kommet nær, sendte den (25/10 1876) sognerådet en skrivelse, hvori den kraftigt tilkendegav ønskeligheden af, at der nu blev ansat en regulær 2. lærer ved Søllerød skole, efter som »overtalligheden i denne ikke længere kunne ansees for tilbørligen afhjulpet ved de bestående pogeskoler«. Stor bestyrtelse i hele sognerådet! For alle vidste jo, hvilke betydelige merudgifter for kommunekassen en sådan nyordning ville afstedkomme. Skolen i Søllerød var *ikke* efter de gældende bestemmelser overfyldt, svarede man tilbage, den havde for tiden 90 børn, cirka. Og hvad pogeskolen i Øverød angik, måtte man på det bestemteste hævde, at den ikke alene i alle henseender var fyldestgørende, men også udfoldede en særdeles gavnlig virksomhed – meget mere gavnlig end den, en 2. lærer ville kunne præstere. Der var med andre ord overhovedet ingen anledning til at øge antallet af Søllerøds sogns faste skolelærere, og derfor måtte man indstændigt bede skoledirektionen om at stille den forestilling i bero.

Sognerådet afviser dette med forfærdelse

»Man tager kvinder, hvor man ikke har råd til at betale mænd«, skrev Elfrida Fibigers »Tidsskrift for Kvinder« i 1883, og de ord var altså ikke udslynget sådan lige hen i vejr og vind.

Det lykkedes virkelig for sognerådet at opnå skoledirektionens tilladelse til ikke alene at fortsætte med pogeskolen, men også at lade den køre på ubegrænset åremål. Og medvirkende hertil var uden tvivl to omstændigheder. For det første den, at man havde udskiftet madam Andersen med en mere tidssvarende og anerkendt lærerinde ved navn *Hulda Sommer*. Og for det andet, at man pr. 1. oktober 1876 havde kunnet flytte skolen ned i *Drewsens Hospital*. Dette havde, efter oprettelsen af en fælleskommunal fattigforsørgelsesanstalt på »Stolpegården« i Gentofte, ophørt med at være almindelig fattiggård og var atter blevet noget i retning af den »milde stiftelse«, som fundatsen af 27/3 1809 havde tilsigtet; og da en hel del af de besværligste fattiglemmer i den anledning var blevet forflyttet, stod der

Pogeskolen flytter til »Drewsens Hospital« med ny lærerinde

Madam Petersens privatskole ophørte i 1900, formodentlig i anledning af hendes forestående udnævnelse til kommunal forskolelærerinde pr. 1/1 1901. Begivenheden fejredes med en udflugt til Sorgenfri Slotspark, som fotograf Collin i Lyngby blev bestilt til at forevige. Børnene er tydeligvis ikke skoleklædte, men i fineste stadstøj. Det ses især på de to Nyholtebørn længst til venstre: kromand Jens Larsens Anna og vognmand Jørgen Rasmussens Hans, der mange, mange år senere blev mand og kone. Marie Petersen (1853-1939) har også pyntet sig og sidder glad med de glade. »Hun var en flot kvinde«, sagde i 1973 hendes gamle elev fru Anna Sørensen, »høj og rank og med det kønneste lyse krusede hår, man kunne tænke sig«.

altså nu i bygningens nordre ende glimrende lokaler ledige til skolebrug. Her var – understregede sognerådet – en »særdeles passende« skolestue (»hvilket ikke var Tilfældet i Øverød«), dertil en forstue og 2 værelser for lærerinden med tilhørende køkken samt brændselsrum i udhuset.

Hulda Sommer opsiger sin stilling

Samtidig med skoleflytningen var lærerindelønnen blevet forhøjet fra 200 til 260 kr. årlig (1 rigsdaler = 2 kroner efter møntreformen 1875). Men Hulda Sommer var mærkeligt nok ikke tilfreds med det. 3/9 1877 meddelte hun uden varsel skolekommissionen, at hun rejste sin vej til 1. oktober. Dér stod man. »Har hun ret til på denne måde at frigøre sig for sine forpligtelser?« spurgte det indignerede sogneråd skolekommissionen. »Og hvad må der være at foretage for at sikre pogeskolens uforstyrrede beståen?« (2. lærer-skrækken var tydeligvis ikke forduftet endnu). Ja, man måtte jo opslå stillingen ledig i bladene, mente skolekommissionen, og i opslaget anføre visse ansættelsesbetingelser, f.eks. et kvart års opsigelsesfrist og den ansattes forpligtelse til at antage en medhjælperske, så snart skolekommissionen måtte anse det for nødvendigt.

Jacobine Nielsen ansættes og antager Marie Petersen som medhjælp

På disse betingelser udnævnte man så d. 3. oktober – blandt ikke så få ansøgere – lærerinde *Jacobine Nielsen* fra (Gl.) Holte. Og allerede månedsdagen derefter betydede man hende betimeligheden af, at hun fik sig en medhjælperske. Hvorpå hun straks antog sin unge søsterdatter *Marie Petersen* (født 13/4 1853 i København som datter af forvalter N. Chr. Petersen; ingen eksamen, men opvakt og med en tidligt udviklet evne og interesse for småbørnsundervisning). Nogen løn kunne hun jo ikke give hende, for hvad skulle hun så leve af selv? Og sognerådet havde naturligvis heller ikke tænkt sig at yde noget. Men den unge pige klarede sig selv ved i al beskedenhed at holde privatskole samme sted. En privatskole, der – i modsætning til Emilie Andersens oppe i Øverød – trivedes og voksede med årene.

Set med vor tids øjne er det temmelig forbløffende, hvad man den-

gang fra det offentliges side mente at kunne byde enligt stillede kvinder, der gjorde et samfundsnyttigt og påskønnelsesværdigt arbejde. Se f.eks. hvad man bød madam Lorentzen i Nærum: Under en difteritis-epidemi i januar-februar 1878 lukkede man på distriktlægens ordre i hen ved 14 dage hendes lille privatskole i »Bagergården«, skønt samtidig flere børn fra de familier, der også boede til leje her, uhindret fik lov til at søge den nærliggende sogneskole, som *ikke* var lukket! Og da den arme kvinde, som i al den tid havde været berøvet sine i forvejen mere end beskedne indtægter, derefter ydmygt bad sognerådet om lidt godtgørelse, blev hun pure afvist. Man »fandt ingen anledning« og ofrede ingen dyberegående tanker på den sag. Kunne overhovedet ingen problemer se. Samvittigheden var helt i orden.

Sognerådet ofrer meget på pogeskolen

Og når det drejede sig om pogeskolen i Søllerød, ville sognerådsmændene nok nærmest mene om sig selv, at de flottede sig. Gentagne gange havde de hævet Jacobine Nielsens løn, så at hun efter 16 års forløb var nået helt op på 300 kr. årlig plus 50 kr. i brændselshjælp og (siden 1/1 1886) 1 kr. i »skolepenge« pr. indtegnet barn over 7 år (d.v.s. ca. 25 kr. ekstra årlig) – og så naturligvis fri bolig. Var der nogen, der mente, at det var en ringe betaling – og det *var* der – skulle de vide, at den langt oversteg, hvad man i almindelighed bød læreriner ved *private* skoler rundt om i dette land.

Sognerådet ville også nok mene, at der var ofret en hel del på både skolestue og lærerbolig i Drewsens Hospital: murstensgulv i køkkenet (1878), ny tagtækning på vestre side (1879), ny kakkelovn (1880), ny skorsten og ydertrappens renselse for ukrudt (1886), udvidelse af skolestuen ved flytning af en væg (1891) og andet mere – ikke at tale om de gentagne overstrygninger af træværket og udglatninger af huller i væggene, både udvendig og indvendig.

I marts 1896 døde frk. Jacobine Nielsen. Stillingen blev opslået, og en hel del ansøgninger indløb. Men sognerådet og skolekommis-

Marie Petersen overtager skolen, men skal holde den adskilt fra sin egen privatskole

sionen enedes hurtigt om at indstille som nr. 1 frk. Nielsens mangeårige trofaste medarbejder *Marie Petersen*. Dog på den udtrykkelige betingelse, at hun herefter holdt sin privatskole fuldstændig adskilt fra den kommunale pogeskole. Man forlangte ikke, at hun skulle ophæve sin privatskole, for det ville jo straks have medført ansøgninger om lønforhøjelse. Bedst at lade det gå, som det nu kunne.

Kort efter giftede hun sig med en, der også hed Petersen (senere mangeårig bogholder i Holte Bank), og hed altså fra nu af madam Petersen. Og ejendommeligt nok blev hun siden hen altid kaldt sådan af sine gamle elever – også af dem, der bedst havde kendt hende i hendes frøkenstand. Det gjaldt f.eks. fru *Anna Sørensen*, født Christoffersen (1884-1974), der blev indskrevet som elev i privatskolen i 1890, og som på sine meget gamle dage kunne fortælle overordentlig levende om sine skoleoplevelser. Af hendes mundtlige beretning (i stenografisk referat ved fru Kirsten Voss, Nærum, 1972) skal her til slut meddeles et lille uddrag:

»Mandag, onsdag og fredag havde vi læsning, skrivning og håndgerning, tirsdag, torsdag og lørdag regning, religion og historie (heri geografi indbefattet). Vi mødte kl. 8 og 9 om morgenen og gik hjem kl. 2, også lørdag, ja – den var da heldigvis lige så god som enhver anden dag.

En skolepige fra 90erne fortæller

Jeg ved ikke, hvad man ville sige om hendes undervisning idag, men hun lærte godt fra sig – og som *hun* kunne fortælle! Udenadslære havde vi kun fra salmebogen og katekismen. Madam Petersen kunne nok være streng, men hun kendte sine børn og forlangte aldrig, hvad de ikke formåede. Hun holdt disciplin, men vi elskede hende. Kun én ting kunne gøre hende virkelig vred, og det var, når vi »snød«, d.v.s hviskede for at hjælpe hinanden. Vi fire-fem fra det øverste hold sad i en bestemt rækkefølge, og hun hørte os – næsten altid – i samme rækkefølge. Men sommetider »sprang« hun, og det kunne fordre lidt hjælp af pigen ved siden af. Når hun opdagede det, blev synderen

omgående vist ind i stuen ved siden af, og at sidde derinde på hendes spisestuestol og være udenfor, *det* var en straf. Madam Petersen gik i kirke hver søndag og indledte altid mandagen med spørgsmål fra søndagens tekst. Kunne man ikke besvare de spørgsmål, blev hun »stram«, og så blev man overset det meste af den dag. Det var heller ikke rart.

Håndgerning var hun meget dygtig til. Vi begyndte med at sy en underkjole. Hun tungede den ved at tegne halvcirkler efter en toøre og lærte os rosensøm. Når vi havde syet den, kom alt det morsomme broderi. Hækling og strikning lærte vi naturligvis også, men broderiet havde hendes største interesse. Vi broderede med uld og silke i hvidt og kulørt, fladsyning, hulsøm, engelsk broderi, amagersyning, korssting og meget mere.

Inden vi gik hjem, drak vi kaffe med madam Petersen, men vi medbragte altid selv trakteringen. Hun havde så vist heller ikke råd til at traktere alle os. Jeg ved, at mine månedlige skolepenge i mange år var 3 kroner og et læs tørv. Hvad de andre betalte, ved jeg ikke, men vi gav hende pengegaver til jul i en kuvert, og det har uden tvivl været efter en aftale mellem hende og forældrene. Vi betalte selvfølgelig selv skolebøger og alt skolemateriale. Og vi skiftedes til at hente vand i brønden til hende.

Den 13. april var det hendes fødselsdag, og den blev rigtig fejret. Vi fik chokoláde med boller og kringler. Hun lejede en lirekassemand fra Lyngby til at komme og spille, og vi dansede og legede sanglege. Den dag var der ingen undervisning. Der blev heller ikke lavet noget skolearbejde i ugen op til jul, for da havde vi travlt med julekurvene til de fattige og til kommunebørnene, som holdt juletræsfest i Søllerød kro«.

Det var en lille dydig piges indtryk genoplevet i erindringen. Måske det så til allersidst tør nævnes, at mindre dydige drengebørn

fra Øverød og Nyholte gerne kaldte samme madam Petersen for »pulverheksen«.

NICOLAJ EMIL PETERSENS TID

En særpræget lærerskikkelse

Josias Petersen, der allerede flere gange for kortere perioder havde forsøgt sig med selvbetalte hjælpelærere, ansøgte i efteråret 1864 om et kommunalt tilskud til fremskaffelse af en virkelig stabil medhjælp. At en sådan ville være endda »særdeles ønskelig«, havde også den visiterende biskop H. Martensen stærkt pointeret for ganske nylig. Men sogneforstanderskabet, som havde mærket krigsårets ubehagelige virkninger på kommunekassen, turde »under sognets nuværende omstændigheder« ikke indlade sig på en sådan understøttelse, hvor ønskelig den end måtte være for alle parter. Og så måtte den aldrende lærer fortsat tage den tunge opgave på sine svage skuldre: at proppe kundskaber i 100 i ånd og udvikling vidt forskellige børn under evig tummel og uro – indtil endelig hjælpen kom i skikkelse af hans egen søn.

Josias Petersen får sin egen søn til medhjælp

Nicolaj Emil Petersen, der var født i Søllerød skole 3/4 1843 som det syvende af lærerparrets otte børn, havde ligesom sin ældre broder Severin valgt at følge slægtens tradition og var i 1862 blevet dimitteret fra Jonstrup Seminarium. Hans færden i de første 6 år herefter ligger i det dunkle. Det vides kun med nogenlunde sikkerhed, at han en tid har virket som huslærer hos grev Fr. Knuth på Holte-

gård (Knuth ejede denne gård 1866-72).* Men fra og med 1868 var han i hvert fald hjemme i Søllerød for at hjælpe sin nødstedte fader.

Et levende menneske med både kunstneriske og videnskabelige anlæg

Han var et meget levende menneske med mange interesser, som han dyrkede med en grundighed og en systematik, der røbede videnskabelige anlæg. Var f.eks. ivrig botaniker, fra begyndelsen under inspireret påvirkning af hans lærer på Jonstrup, den landskendte botaniker Hans Mortensen, og udviklede med årene et så betydeligt kendskab til navnlig sin hjemegns vilde planter, at selv de lærdeste videnskabsmænd søgte hans råd og bistand. Han ydede således mange bidrag til Mortensens »Nordsjællands Flora« (1872), og professor Johan Lange anførte adskillige af hans plantefund i 4. udgave af sin »Haandbog i den danske Flora« (1886-88). Desuden var han udpræget kunstnerisk begavet, både i digterisk og musikalsk henseende. Musikaliteten var nok en arv fra farfaderen i Hørsholm; men et og andet har han vel også annammet hos sin musiklærer på Jonstrup, Carl Mortensen, der var en fin violinist og komponist til mange af tidens mest folkeyndede melodier (hvem kender ikke den dag idag hans vuggesang »Sov, mit Barn, sov længe«).

N. E. Petersen skrev mange børnesange, tildels til egne melodier, som han altid »afprøvede« på sine elever i skolestuen, og som i mange tilfælde blev hurtigt kendt og sunget overalt i landet, i skolerne og

* I Søllerød Bogen 1952 s. 12 omtales N. E. Petersens fund af sjældne vilde planter i *Dejbjerg* i Vestjylland. Har han været hjælpelærer herovre? Spørgsmålet kan med nogen føje stilles, men lader sig desværre ikke besvare. De biografiske oplysninger i »Den jonstrupske Stat«, som Petersen selv har meddelt, har intet om hans færden før konstitutionen i Søllerød 1873. J. B. Østergaards oplysning om Holtegårdepisoden i »Holte Juleblad« 1935 er uden kildeangivelse, men står vel til troende.

i barnekamrene ved mødrenes godnat-sang. Blandt de første, han skrev til egen iørefaldende melodi, blev særlig én »klassisk« – så udbredt og yndet, at – nær sagt – enhver nulevende dansker over de 60 vil mindes at have hørt den og frydet sig ved den i sin barndom: sangen om, hvad forskellige dyr »siger« (»Og hør, lille Mor, hvad har hun i sin kurv idag?«).

Sanginspektøren, professor A. P. Berggreen, som han havde stiftet personligt bekendtskab med på seminariet, bistod han med indsamling og optegnelse af gamle børnerim og -remser, folkedanse og sanglege.

Et friskt pust i skolestuen

Den unge hjælpelærer må have virket som et friskt pust i skolestuen i Søllerød. Pastor Wedel var da også overordentlig tilfreds. »Børnene vise Lyst til Skolen og aflagde meget godt Vidnesbyrd om Flid«, noterede han efter eksamen 17/10 1870. »Lærer Petersen jun. er meget ivrig og har i glædelig Grad hjulpet Skolen ivejret. Fortjenstfuld er hans Interesse for Folkeviser, af hvilke han her paa Eg-

Skolelærer *Nikolaj Emil Petersen* fotograferet af E. T. Petersen, der i årene o. 1865 havde atelier i Kongens Lyngby »lige for Opgangen til Sorgenfri Skov«. Et billede, der viser os en ung rask mand helt uden det tunge og triste sygdomspræg, vi er vant til at se hvile over ham på det ellers evig og altid gengivne portræt fra 1880-erne. Sådan så han ud, da han digtede »Og hør, lille Moer« og andre muntre børnesange. I øjnene lurer underfundighed og skælmeri, og munden synes parat til at åbne sig for en lille rask, forsoren bemærkning. Det er den »galgenfugl«, der kunne begynde et fødselsdagsbrev til sin elskede »lillesøster« (25/4 1873) således: »Lad mig i god Tid sætte mig til at skrive, for at dette mageløse Brev ikke skal komme sine 24 Timer bagefter, at det vil tabe Førstegrøden af Fødselsdagsduften; thi man er i Kulør, man er oprømt, man er glad paa sin Fødselsfest, man er – Dagen efter – kjedelig, gnaven, og under Hovedskallen banker Tømmermændenes Øxer, og den Slags Arbejdere ere ikke Medlem af Internationale, hvorfor »Skruer« ere yderst sjældne og Arbejdsnedlæggelse finder næsten aldrig Sted. Det var Indledningen – den var Vrøvl, men det er jeg selv, derfor maa den ligne mig, nu kommer Indholdet –«

nen har fundet flere. Børnene hænge ved ham med Kjærlighed«. Kun én lille malurtdråbe: »Ved Kathekisationen brugte han i sin Iver for Tydelighed en Deel mindre passende Udtryk«. Gentaget med forstærkning 12/7 1871: »I Kathekisationen stræbte Læreren formeget efter Tydelighed, hvorved han oftere blev lidt plump«.

Prisværdigt initiativ: husflidsarbejde

Og sognerådet påskønnede hans energiske forsøg på at bringe lidt fornyelse i undervisningen. Han havde til mødet 23/1 1872 indsendt et understøttelsesandragende i anledning af, at han agtede at gøre forsøg på at opøve den opvoksende slægt i *husflidsarbejde*. Det var en nyttig adspredelse, skrev han, og den kunne bringe gode frugter – lige fra at snitte en tøjrepæl til at forfærdige et helt møblement. Og sognerådet var helt enigt med ham deri. Pastor Wedel anbefalede varmt og udbredte sig yderligere om sagens betydning i begejstrede vendinger, hvorpå formanden, kammerherre v. Rosen i mere beherskede vendinger erklærede, at forslaget var »en prøve værd«. Skulle man give ham 25 rdl? Var det ikke lovlig lidt? spurgte gårdejer Hans Jensen, Gl. Holte, der åbenbart havde Petersen kær fra hans Holtegård-tid, og så kiggede man lidt prøvende på hinanden, indtil formanden kom med det forløsende ord, at man jo *senere* kunne spørge amtet, om man måtte gå op til 50 rdl. Petersen modtog da 13/2 en skrivelse sålydende: »Idet Sogneraadet med Anerkjendelse har modtaget Deres Meddelelse af 19. f. M., har det tilstaaet Dem et Bidrag af foreløbig 25 Rd af Commune-Cassen«. Og med disse penge (de 50 kom aldrig mere på tale) begyndte han 4 dage senere undervisningen i nogle eftermiddagstimer – uden for den normale skoletid, selvfølgelig. Foretagendet vakte en del opsigt. I Københavns Amts Avis 2/5 1872 udtalte en begejstret indsender blandt andet:

»Hr. Petersen har selv ingen Undervisning nydt i Pap- eller Træarbejde, men han henvendte sig til Hr. Ritmester *Kaas*, som med stor Beredvillighed viste ham til Rette og gav ham vejledende Vink. Børnene viste en overordentlig Lyst til at deltage deri og have allerede

i den korte Tid opnaaet en forbavsende Færdighed i forskjellige Haandarbejder, saasom Udskæring i Træ, Paparbejde, Kurvefletning osv. Endvidere har Hr. Petersen opfordret den konfirmerede Ungdom til at komme til ham Søndag Eftermiddag for at lære nyttige og behagelige Sysler, som senere hen i Livet kan være gavnligt paa mange Maader, og der er ogsaa nogle unge Mennesker, som have fulgt Opfordringen, flere ville rimeligvis komme til, naar det bliver almindeligt bekjendt«.

Hvor ivrigt og samvittighedsfuldt Petersen selv gik op i arbejdet, fremgår af sognerådets skrivelse til ham 13/5 1874: »I Erkjendelse af den Nytte De stifter ved at øve Eleverne i Huusflidsarbejde har S. tilstaaet Dem 25 Rd i Anledning af Deres Deeltagelse i et af Ministeriet indrettet Kursus«.

En selvskreven afløser af gamle Josias Petersen

Der var åbenbart ingen tvivl hos rette vedkommende om, hvem der skulle afløse den gamle Josias Petersen, der blev svagere og svagere og nu skønnedes helt moden til afgang. Efter en visitats 20/1 1873 traf skolekommissionen sin endelige beslutning: »Man enedes om at tilraade Skolelærer Petersen sen. snarest mulig at søge sin Afskeed, da man ellers ansaa det hensigtsmæssigt at andrage paa, at han maa faa den«. Det var ord nok! Få måneder efter (d. 6 .april) kunne et lettet sogneråd tilsende skoledirektionen lærer Petersens »Ansøgning om Entledigelse med Pension« med varmeste anbefaling »paa Grund af Ansøgerens Alder og lange anerkjendelsesværdige Tjeneste«.

Dog ingen ansættelse lige straks. Lønforholdene kommunens skoler imellem skal først ordnes

Men N. E. Petersen blev ikke ansat sådan lige med det samme. Han måtte foreløbig nøjes med at være konstitueret i et vacant embede. Sagen var nemlig den, at man nu, inden embedsopslag foretoges, ville benytte lejligheden til at rette det ofte kritiserede misforhold mellem lærerlønningerne i sognet og stille de 4 lærere mere lige. Omregnet i penge havde lønningerne hidtil været således fordelt: *Søllerød* 814 rd, *Nærum* 670 rd, *Trørød* 790 rd og *Skodsborg* 654 rd. Og den for-

deling havde naturligvis især lærerne Jensen og Mørch i Nærum og Skodsborg været meget utilfredse med. Nu blev – efter lange og besværlige forhandlinger til alle sider – lønningerne reguleret til følgende summer: *Søllerød* 731 rd 3 mk 5 sk, *Nærum* 732 rd 5 mk 9 sk, *Trørød* 790 rd 12 sk, *Skodsborg* 731 rd 1 mk 5 sk. Det var altså Søllerød-læreren, der havde måttet betale gildet, og i det kommende embedsopslag skulle da lønnen anføres således:

6 Tdr Rug efter Capitelstaxt
57½ Td Byg efter Capitelstaxt
128 Lp Hø
192 Lp Halm
50 Rd Skolepenge
10 Rd Kirkesangerløn
15 Rd Kirkebylærerløn
120 Rd Offer og Accidenser
3 Rd 2 mk Afgift fra Dronninggaard
(Refusion for nedlagt Gaard)
2 Favne Brænde betalt af Kommunekassen
4 Favne Brænde af Sophie Hedevigs Legat betalt af Statskassen
50 Rd af Sophie Hedevigs Legat, der svares paa Amtsstuen

Af en eller anden grund, som ikke fremgår tydeligt af nogen protokol, blev embedet først opslået til april 1875. Det var ikke så få, der havde ladet sig friste af dette embede i det skønne Søllerød – trods den regulerede lønning, og blandt disse ansøgere foretog så sognerådet d. 13. april følgende indstilling:

1. Petersen, Søllerød,
2. Julius Hessen, Nyrup pr. Kvistgård,
3. Tranberg, Vallekilde pr. Svindinge,

Indstilling og kaldelse

hvorefter skoledirektionen ansatte Petersen. Det var kaldelsesmåden

efter loven af 1856. Og om betimeligheden af det kraftige indgreb, som denne lov havde gjort i skoledirektionens tidligere absolutte besættelsesret, var der åbenbart lidt uenighed mellem skolekommissionen og sognerådet. På et spørgsmål fra Københavns Amts Skoleråd i februar 1876: har den gældende kaldelsesmåde haft indflydelse på skolelærernes pekuniære stilling? svarede sognerådet (14/2):

»Skolekommissionen mener nej, men Sogneraadet mener jo. Kaldelsesmaaden har haft en uheldig Indflydelse paa Skolelærernes pecuniære Stilling *i det hele*, fordi en retfærdig Forfremmelse fra de mindre til de bedre lønnede Embeder ved den forhindres eller i al Fald vanskeliggjøres, idet Sogneraadsmedlemmerne ved deres Indstillinger til Besættelse ogsaa af de bedre lønnede Skolelærer-Embeder altid vil være tilbøjelige til at tage mere Hensyn til de Ansøgere, som er dem personlig bekjendt eller personlig anbefalede, selv om de er yngre Mænd, end til dem, som de ikke kjender, selv om de ved lang og tro Tjeneste i et slet lønnet Embede havde gjort dem fortjente til særlig at komme i Betragtning. Paa Grund heraf formener Sogneraadet, at det vilde være heldigt for Lærerne og Skolevæsenet i det hele, dersom Kaldelsesmaaden blev forandret saaledes, at *en højere Autoritet* udvalgte tre af Ansøgerne om et ledigt Embede, hvoriblandt da Sogneraadet, efter at have indhentet Skolekommissionens Betænkning, havde at vælge Læreren«.

Der har altså inden for sognerådet ganske åbenbart været stærke ønsker fremme om at få en anden, mere trængende end N. E. Petersen, udnævnt – hvad enten dette så skyldtes ren og skær idealisme eller en hemmelig næret uvilje mod Petersen.

Ægteskab

Men nu *var* unge Petersen ansat, og nu kunne han gifte sig med sin 10 år yngre forlovede Julie Johanne Olsen, datter af en urtekræmmer på Christianshavn. Et lykkeligt ægteskab blev det, som velsignedes med 11 børn i løbet af de 13 år, det forundtes dem at leve sam-

men (nr. 3 i rækken død som spæd og nr. 11 endnu ufødt ved faderens død).

Pastor Fr. Wedels kritik bliver mere og mere skarp

Som fast ansat lærer blev N. E. Petersen ret hurtigt genstand for skolekommissionens skarpe kritik, i hvert fald fra formanden, pastor Wedels side. Dennes eksamens- og visitatsanmærkninger blev mere og mere uvenlige og fik tilsidst en sådan form, at det blev mere end tydeligt, at han simpelthen ikke kunne døje dette aparte menneske. 24/10 1881: »Anskuelsesøvelsen meget mangelfuld. Læreren mangler fuldstændig Fantasi til at sætte Børnenes Tanker i Bevægelse. Billeder er der nok af, men Alt udvortes Apparat nytter ikke, naar ikke man forstaaer at bruge det. Skolen gjør et nogenlunde godt Indtryk, men der mangler et sandt aandeligt Liv og der er for megen Affectation og Selvtilfredshed hos Læreren, som helst hører sig selv tale og derved bringer Børnene til fuldstændig at tie«. 27/4 1882: »Der er en Deel Smaapjank i hele Skolens Anlæg, der drives kun hvad der ei koster for meget Arbeide for Læreren. Vi vare enige om, at det var daarligt det Heele, og at der vel kunde være Grund til at forlange at der holdes en Hjælpelærer«. 20/10 1882: »Børnene ere stumme. Læreren har tydeligt den Meening, at Skolen er til for hans Skyld«. 23/10 1883 pludselig et lys i mørket: »Stor Fremgang fra ifjor kan spores«. Men saa 20/5 1884: »Det Heele er eet storartet Humbug –

Fra Søllerød skole o. 1875. Gruppen er fotograferet foran lærerboligens vinduer. Som man ser, har der kunnet stå 12-13 drenge på række mellem de tilbageslåede skodders yderkanter, og det fortæller, at skolebygningen har været adskilligt mere langstrakt, end den fremtræder på billedet s. 91. Lærer N. E. Petersen er endnu ung og fuld af energi. Han ser striks og myndig ud. Men det er måske alligevel nok så meget fotografens nærværelse, der gør samtlige drenge så påfaldende benovede. En urolig fyr lader sig idag pacificere blot ved et lille påmindende håndtryk på skulderen. Det er ikke nødvendigt at nappe ham i tindingehårene.

i Sang var Læreren dristig nok til at opvarte os med en Solo med Chor af fl. – men føi, aldeles theatralsk«

Disse bemærkninger tjener vist ikke pastor Wedel helt til ære. Lad være, at der sikkert har været en hel del sandt og træffende i karakteristikkerne af N. E. Petersen; forbavsende er det dog, at han slet ikke har haft blik for lærerens særprægede personlighed, ej heller sans for hans livlige indslag i undervisningen (sangene og sanglegene f.eks.), og allermest forbavsende, at han ikke forstod, at N. E. Petersen var en dødssyg mand, der gjorde *alt* for at holde sig selv og skolen oppe – og stadig være noget for børnene.

Stærk spænding mellem præst og lærer

Hvad der dybest set har ligget bag denne påfaldende uvilje hos præsten, kan vi ikke vide noget helt bestemt om. Men der kunne jo så nemt komme noget i vejen mellem præst og kirkesanger i de dage. Man kunne i aviser og skoleblade lige fra 1860erne og op til o. 1914 jævnligt finde indlæg dette emne vedrørende. Indlæg fra kirkebylærere der klagede over »præstevigtighed«, despotiske eller selvbehagelige af embedsmandsmæssig storhed opfyldte »velærværdigheder«, og fra præster, der talte om ømtålelige lærere med mindreværdskomplekser eller smækfornærmet selvbevidsthed.

Stærke uoverensstemmelser i smag og behag med hensyn til salmernes melodier, i meningen om deres værdi og brugbarhed, og i opfattelsen af deres fremførelse (rytme, taktart, tempo og toneintervaller) var ofte al ufreds første begyndelse. Og det er sikkert *her*, »tampen brænder«, når vi vil søge at finde den skjulte årsag til det spændte forhold mellem præsten og læreren i Søllerød. N. E. Petersen har ikke villet lade sig noget sige, hvor det gjaldt sang og musik, og pastor Wedel har bestemt villet mene, at *han* også havde lidt begreb om de dele, og dertil skarpt pointeret, at det forøvrigt var *ham*, der bestemte her. Og så kan det ene ord jo let have taget det andet.

Dersom vi kun havde haft pastor Wedels negative bedømmelser

En gammel skoledrengs vidnesbyrd om Petersen som lærer

at holde os til, ville det nok være kommet til at se lidt sløjt ud for N. E. Petersens eftermæle som lærer. Godt er det da, at vi også har andre, stærkt positive vidnesbyrd at fremføre, vidnesbyrd fra taknemlige gamle elever. Fhv. biblioteksbetjent L. P. Petersen ved Det kgl. Bibliotek, der gik i Søllerød skole i årene 1875-1882, skrev i 1928 nogle kulturhistorisk overordentlig værdifulde »Minder fra Søllerød Skole for et halvt Aarhundrede siden«, der havde fortjent en bedre skæbne end den at blive gemt hen i en så sjælden og af de fleste ukendt tryksag som »Holte Juleblad« og her endda klemt ynkeligt inde mellem 56 fede og alt dominerende annoncer fra håndværkere og handlende i Holte. Her hedder det om lærer N. E. Petersen:

»Han havde stor interesse for sin gerning og den bedste vilje til at bibringe os alle den størst mulige kundskab. Jeg har senere i livet talt med adskillige jænvaldrende fra andre dele af landet, og efter de oplysninger jeg af disse har fået om undervisningen i landsbyskoler andre steder, nærer jeg ingen betænkning ved at påstå, at Søllerød skole var et godt stykke forud for mange andre landsbyskoler på den tid«.

Med de dovne og de dumme, de uvillige og de frække, som der desværre var en hel del af, kom han ikke langt. Dem måtte han tit nøjes med at tildele, hvad de havde »godt af«: lussinger, nap i tindingehårene (fantastisk evne til at finde de smertefuldeste punkter), slag med lineal på spidserne af sammenklemte fingre i en venstrehånds »skruestik«, svirp med spanskrør over rygstykkerne og – i særlig ondartede tilfælde – susende slag med tampen. Men de flittige og flinke tog han sig til gengæld overmåde meget af og særlig de store, som han betroede undervisningen af dem, der ikke kunne følge med (indbyrdes undervisning« i moderniseret form!). Til disse udvalgte hørte L. P. Petersen i sine sidste 3 skoleår. Efter en beskrivelse af dette arbejdes åndeligt udviklende betydning for ham selv, fortsætter han:

»Hvor megen nytte vort lærerarbejde gjorde, ved jeg ikke, men har det stået i blot nogenlunde forhold til den løn, vi fik, må det have været af stor betydning, thi lønnen var af den beskaffenhed, at jeg altid vil stå i taknemmelighedsgæld til min lærer. Lønnen bestod dels i udvidet undervisning i enkelte fag, særlig regning, og dels i fag, der lå uden for de normerede og således, at vi selv var medbestemmende i valget af disse. Denne undervisning foregik fortrinsvis om vinteren og på den måde, at vi foruden at passe vor egen klasse tillige gik i skole på yngste klasses dage, og her kunne vi så beskæftige os med, hvad vi havde mest lyst til, under lærerens vejledning. Som hjemmearbejde havde vi regneopgaver, dansk stil, både med opgivne og fri emner, to af os læste læreren tysk med, endvidere lånte han os bøger, navnlig natur- og verdenshistorie; vi fik ikke lektier, enten gennemgik han et afsnit med os, eller vi skulle blot læse og så spørge, når der var noget, vi ikke forstod. Læreren forsøgte flere gange at få også mig til at lære tysk under henvisning til, at jeg senere kunne have nytte af det, men jeg ville ikke og kunne ikke angive anden grund hertil, end at jeg ikke kunne lide tyskerne. Istedet for tysk lærte han mig så at læse gotisk skrift, først fik jeg forskriften at skrive efter og senere skaffede han mig (vistnok fra sognerådets arkiv) gamle skrivelser og breve, som jeg måtte afskrive med latinske bogstaver; herved fik jeg en ret god øvelse i at læse gammel skrift, som jeg ofte senere har været ham taknemmelig for. Endelig underviste han os i sløjd (løvsavsarbejde og lign.), når yngste klasse f.eks. havde skrivetime, fik vi lov til at save og hamre. Denne undervisning var os til megen glæde, og den kammeratlige måde, læreren behandlede os på, opmuntrede os til at lægge alle kræfter i, så at vi nåede langt videre, end vi ville have gjort ved tvungen undervisning. Da jeg straks efter min konfirmation forlod egnen, har jeg ikke haft lejlighed til at følge mine kammerater fra skoletiden senere i livet, men jeg tror, at de

ligesom jeg ofte har sendt en venlig tanke tilbage til de lykkelige skoleår og vor kære skolemester«.

Og endnu et vidnesbyrd

Denne skildring kan yderligere suppleres med lærer J. B. Østergaards (Holte Juleblad 1935):

»Han var af de lærere, der, så snart de kommer inden for skolens døre, glemmer alle sorger og bekymringer. Derfor var skolen en daglig glæde for børnene. Ofte gik han med dem ud til kysten for at bade, og på disse ture havde han lommerne fulde af frugt og godter, som han delte ud imellem dem. Også gjorde han mange botaniske vandringer i den skønne egn med sine elever. – Og om vinteren samlede han børnene i de stjerneklare aftener og lærte dem astronomi«. Og endelig bør bemærkes, at både biskoppen og provsten ved deres visitatser i N. E. Petersens tid havde erklæret sig overordentlig tilfredse med alt, hvad de så og hørte i Søllerød skole. Provsten havde set mere og mere fornøjet ud under eksaminationerne, derefter underholdt sig længe med læreren i elevernes nærværelse og tilsidst trykket ham hjerteligt i hånden, inden han sammen med den helt tiloversblevne pastor Wedel forlod skolestuen.

En helt ny skole

Den gamle skole trænger hårdt til en afløser

At den gamle skolebygning efterhånden var blevet noget aflægs og godt kunne trænge til en afløser, var noget, som alle længe havde kunnet se. Allerede i november 1870 hed det: »Det regner gjennem Taget, og Kjælderen løber fuld af Vand ved Regnskyl«. Men sognerådet kviede sig dog ved tanken om det forestående. Tiderne var ikke til store ekstraudgifter på budgettet. Man måtte nøjes med de årlige reparationer så her og så der. Men i 1880 så det da endelig ud, som om der skulle ske noget, idet sognerådet på sit møde d. 29. juni havde truffet énstemmig beslutning om at bygge en ny, grundmuret og

skifertækket skole i Søllerød efter murermester Bigler's plan og overslag (5600 kr.). Bygningen skulle lægges foran den gamle og med front ud mod pladsen ved gadekæret, og foretagendet skulle udbydes til konkurrence blandt sognets håndværkere.

Det var dog en forhastet beslutning, lod det til, for allerede d. 10. august havde betænkelighederne meldt sig: »Søllerød Skoles Ombygning udsættes i al Fald til næste Aar«. I stedet greb man til dyre reparationer, både i 1881 og i 1882, hvor man heller ikke hørte et ord om nogen ny skole. Men 29/5 1883 lød det endelig lidt forjættelsesfuldt: »Ved Søllerød Skole foretages kun de nødvendigste Reparationer, da Skolens Nybygning skal fuldføres i denne Sommer. Licitationer aabnes i Søllerød Kro d. 26. Juni«.

Ny skolebygning opføres

Byggearbejderne skred rask fremad i løbet af juli og august, og da tagkonstruktionen var rejst, kom bygningskommissionen d. 22. august til besigtigelse af arbejdet. Det var ikke så få mangler, den havde at påtale *(ordet* »byggesjusk« var ukendt dengang, men *begrebet* åbenbart ikke):

»Paa Loftet (Tagetagen) anbringes 2 Stole af Tømmer af samme Dimension som Spærene. Tagfremspringet forkortes med 4 Tommer. Trappen til Skolestuen og Havestuen anlægges med det øverste Trin af 1 Alens Bredde. Fordi der er benyttet 17 Granbjælker istedet for Fyr, afkortes 50 Kr. i Accord-Summen. Murværket er ikke tilstrækkelig forsvarligt udført. Det forlanges derfor, at Udfugningen foretages med cementblandet Kalk, at Murstenene afhugges, hvor de er for tæt lagte, saaledes at Fugerne blive ens, og at Ydermure berappes med cementblandet Kalk«.

Disse ekstraarbejder forsinkede bygningens fuldførelse inden vinteren, og i foråret 1884 kom opførelsen af »den nødvendige sidebygning« mod vest og arbejdet med ordningen af omgivelserne omkring den nye skole: anlæg af gymnastikplads, indhegning af have, anbringelse af udhus til høns, svin og brændsel m.m., retirader og latrinkule

Søllerød skole ved gadekæret fotograferet af A. Grandjan 1896. Den herre, der sidder fordybet i læsning neden for havetrappen, kan næppe være nogen anden end lærer J. C. Busch, og kvinden i havedøren må da være fru Ingeborg Busch, f. Hansen, der var lærerdatter fra Tikøb. De blev gift i 1883, samme år som det hus, de nu beboer, blev bygget. Det ser også temmelig nyt ud endnu. Efter at huset i 1905 var gået over i privateje, fik det midt på facaden en bred muret kvist med frontespice, som i høj grad ændrede dets karakter. Forhavens dybde blev noget formindsket ved de store reguleringsarbejder omkring gadekæret i 1919.

og – nedrivning af den gamle skolebygning (Biglers tilbud 850 kr. for nedbrydningsarbejde, køb og bortfjernelse af materialer antaget 1/7 1884).

Fredag d. 15. august 1884 kunne da endelig den nye skolebygning indvies. Alle skolebørnene og en del af byens beboere overværede højtideligheden, hvor pastor Wedel talte smukke ord og børnene afsang en kantate, som naturligvis lærer Petersen havde forfattet. Mere havde skolekommissionen ikke at sige om *den* ting i sit protokol-referat. Der var vigtigere ting at notere:

»Ved denne Lejlighed blev det officielt meddelt Læreren, at Sogneraadet og Skolecommissionen *ikke* giver nogen Tilladelse til nogen som helst Udlejning af de i Skolebygningen værende Localer. I det mod Nord indrettede Værelse skal, naar en Hjælpe- eller Andenlærer ansættes, afgives til Bolig for denne, uden at Læreren har noget som helst Krav paa Erstatning, da det er indrettet netop i denne Hensigt«.

Intet sparet af nyt – undtagen en kakkelovn

Det var en flot skole – efter tidens almindelige forhold. Sognerådsmændene havde sandelig ofret noget her. Men på ét punkt havde deres indgroede sparsommelighedstrang dog alligevel ikke fornægtet sig. Kakkelovnen i den gamle skolestue havde de ikke nænnet at kassere; den skønnedes at være brugbar en del år endnu og var derfor blevet flyttet over i den nye. Den holdt da også i resten af lærer Petersens tid og et langt stykke ind i efterfølgerens. Men i 1894 var det slut. Der var næppe til at være for røg og sod, der pulsede ud af alle sammenføjninger, hver gang døren til skolestuen blev åbnet og lukket. En ny kakkelovn blev krævet, og sognerådet havde sagen til behandling 21/9 1894. »*Skal* der en ny kakkelovn, bør læreren nok selv være med ved indkøbet«, mente formanden P. M. Hansen, Langkærgård, »for ellers kan man ikke være sikker på, at den vil blive befundet god nok«. Men det syntes snedkermester Gjerløv, Skodsborg, aldeles ikke om. Det kunne blive dyrt! Han huskede nok, hvordan en lærer engang havde fået lov til selv at købe en lås til brændeskuret

og så ikke havde kunnet finde en, der var billigere end – 8 kroner! Noget navn nævnte han ikke, men ingen var vel i tvivl om, at han sigtede til lærer Mørch i Skodsborg, den sognerådet evindeligt plagende ansøger om dit og dat. Så alvorlig var denne kakkelovns-sag, at sognerådet måtte fundere over den i en hel måned, inden det – med nogen betænkelighed – skred til bevillingen.

At havegærdet og gymnastikapparaterne allerede i 1891 hældede og vaklede på pilrådne stolper, var der vel ikke noget at sige til. Man kendte ikke til imprægnering af stolper og drømte ikke om at ofre noget på at støbe dem ned i cement.

Retirader og latrinkule

Og retirader var – før vandklosetternes tid – nu engang retirader. De var egentlig ikke uhygiejniske i sig selv, når blot spandene var tjærede indvendig og sæderne forsynede med lukke til hindring for fluerne, og man huskede den regelmæssige tømning og rensning. Men da det netop var på disse punkter, at folk så alt for ofte sløsede på det grusomste, *blev* de i mange tilfælde i forfærdende grad uhygiejniske – især naturligvis, hvor mange mennesker havde deres færden: i store virksomheder, på jernbanestationer og i skoler. En folketingskommission, som blev nedsat i 1882 til undersøgelse af de danske landsbyskolers hygiejniske forhold, afgav i 1884 en betænkning, som rystede mange. Et lille udpluk af, hvad den erfarede på sine rejser fra skole til skole, skal anføres her: »Een retirade, sæde med 4 huller, benyttes af drenge og piger; læreren og hans familie benytter kostalden«. »Een retirade, sæde med 6 huller, benyttes af drengene; pigerne benytter møddingen ved siden af«. – »To retirader, den ene tilstoppet«. »To retirader, den ene opholdsrum for lærerens gris«. »Een retirade, ekskrementer langt op over sæderne, væggene overordentlig uhumske«. Det er vist tilstrækkeligt! Hvordan forholdene i denne henseende var ved Søllerød skole specielt, har jeg ikke fundet *direkte* vidnesbyrd om. Men at der i hvert fald har været en hel del stank og uhumskhed i de regioner, og at der tillige har foregået forskelligt upassende der

omme i skuret, fremgår ret tydeligt af Skolekommissionens dekret af 30/4 1890: »Latrinen at omordne – et højere Plankeværk mod Naboens Have. Latrinkulen maa have Tag for ej at regne fuld. Pige- og Drengeretiraden at adskille«.

Latrinens anvendelse

Spandenes indhold blev hældt i latrinkulen og derfra hentet til spredning i haven under efterårsgravningen. Nogen delikat metode var det jo ikke. Men den var i hvert fald – både i hygiejnisk og økonomisk henseende – fornuftigere end den, som kloge hoveder senere fandt på: at rørlede værdifuldt og helt gratis gødningsstof ud til åløb, søer og havkyster til ingen nytte, men tværtimod til katastrofal tilsvining og forgiftning af disse – og så i stedet købe udenlandsk kunstgødning i dyre domme til spredning på mark og i have.

Lærerne Petersen, fader og søn, har ikke følt sig for fine til at efterårsgrave deres have på den anførte gammeldags manér, for sådan *gjorde* man jo. Og har deres næser krympet sig ved det, så har til gengæld deres øjne frydet sig, når resultaterne af anstrengelserne blev synlige. Frugt- og køkkenhavens afgrøder var jo af største betydning for hele deres økonomiske velfærd.

Uro om lærerlønningerne

Der var uro omkring lærerlønningerne i disse år. Lærerne havde organiseret sig i en »Danmarks Lærerforening« (1875) og var blevet selvbevidste og krævende – mere, end bønderne og præsterne syntes om. Typen: skolelærer Sørensen fra Hostrups »Intrigerne« (1840) eksisterede ikke mere (»Goddag Sørensen«, »Goddag, Deres Velærværdighed«. »De må jo skamme Dem som en hund, skolemester«. »Ja, når Deres Velærværdighed befaler«). Der kritiseredes og protesteredes, og der var også nok at tage fat på.

Det gammeldags lønningssystem med at få grundlønnen tilmålt i visse kornydelser, der skulle omsættes til pengeydelser efter en stadig

konjunktursvingende kapitelstakst, havde været godt nok i opgangstiderne efter 1850, men under den alvorlige landbrugskrise, som nu her i 1880rne hærgede landet, og som næsten havde halveret kapitelstaksterne, var det – mildt sagt – blevet utilfredsstillende.

Kirkebylærerens pligter – og hans betaling derfor

»Kirkesangerlønnen« (det ville mange steder, bl.a. i Søllerød sige: vederlag for organisttjeneste) var den samme som i 1814: 20 kr. årlig! Lignede det noget? spurgte en harmdirrende lærer i 1892. Det ville jo sige, at kirkebylæreren, der sled i sin skole de 6 dage af ugen for en ussel løn, var tvunget til også at gøre hoveritjeneste i kirken hver livsskabte søn- og helligdag for et vederlag af ca. 32 øre pr. gang!

For andre 20 kr. årlig skulle de fleste steder kirkebylæreren besørge følgende forretninger: 1) ringe med kirkeklokken daglig og til gudstjeneste, 2) føre kirkebøgerne og modtage anmeldelser til altergang, 3) renholde kirken og sørge for dens udluftning, 4) holde altertøjet og håndklædet ved døbefonten rent. Hvorfor, spurgte samme vrede lærer, kunne opgaverne 1, 3 og 4 ikke overlades til andre mod passende vederlag af kirkekassen. De var uværdige og ydmygende for en veluddannet lærer, og dersom han selv skulle betale for afløsning, ville der ikke blive meget tilbage til ham selv af de 20 kr., måske slet intet, måske endda underskud.

Det skal dog understreges, at kirkebylæreren i Søllerød allerede *var* fritaget for de nævnte uværdige opgaver (de blev besørget af kirkebetjenten, gartner Frederiksen), og at han for opgaverne under punkt 2 fik 30 kr., et vederlag, som alle dengang, også læreren selv, fandt ganske passende. Men almindeligt gældende ændringer i alle disse forhold kom først med skoleloven af 29/5 1908. Ved den blev lønnen for organisttjenesten sat til 100 kr. årlig og vederlaget for de kirkelige forretninger til andre 100 kr. – samtidig med, at endelig *alle* kirkebylærere fritoges helt for opgaverne 1, 3 og 4. Der skulle fra nu af ved *alle* kirker ansættes en »ringer«, d.v.s. kirkebetjent.

Et ømtåleligt punkt var også det stadig ved magt stående påbud i

Skolestuens rengøring

1814-anordningens Bilag A »Instruktion for Læreren« om skolestuens daglige rengøring. Påbudet var dog ikke absolut ubetinget. I skrivelse af 11/6 1863 havde Kirke- og Undervisningsministeriet på given foranledning fastslået, at hvis skolestuen havde været benyttet til andet brug end undervisning, måtte det påhvile dem, der havde benyttet den, at lade den rengøre – forudsat naturligvis, at den var ren i forvejen! Og i skrivelse af 8/10 1870 var det yderligere blevet fastslået, at det ved en reparation af skolebygningen måtte være sognerådets sag at foranledige den fornødne rengøring på kommunens regning. Disse bestemmelser havde lærerne bidt godt mærke i, og det var de i deres gode ret til, erkendte sognerådsmændene lidt modstræbende – når bare de ikke misforstod eller misfortolkede dem! Men var det ikke netop det, de gjorde? 11/1 1879 modtog samtlige lærere i Søllerød sogn en skrivelse fra sognerådet sålydende:

I hvilke tilfælde kan læreren kræve godtgørelse?

»Paa d'Herrers Regninger over Udlæg i 1878 er i Aar for første Gang opført et Beløb af 2 Kr. for Rengjøring af Skolestuen 'efter Murerne' – 'efter Haandværkerne' – med Forlangende af 2 Kr. ogsaa for 1877. Hr. Mørch har motiveret Fordringen ved Henvisning til Min. Skr. 8/10 1870. Men denne Skrivelse omhandler *ikke* det foreliggende Spørgsmaal, idet Min. deri udtaler, at det maa paaligge Sogneraadet paa Kommunens Regning ved en *Reparation af Skolebygningen* at foranledige den fornødne Rengjøring. Den sædvanlige *Hvidtning af Skolestuen* er ikke nogen Reparation af Skolebygningen! Rengjøring efter den paahviler Læreren ligesom Skolestuens Rengjøring i Almindelighed, jvf. Min. Skr. 28/4 1857 og 7/2 1877«.

Det har sognerådet nok selv ment var klar tale. Men henvisningen til skrivelsen af 7/2 1877 har dog næppe kunnet overbevise lærerne helt om, at uretten var på deres side. Den sagde nemlig: »Efter en Vedligeholdelsesreparation udføres Rengjøringen enten af den, der har udført Arbeidet uden Udgift for Læreren, eller ogsaa betaler Sogneraadet en eller anden for at besørge det«. Var hvidtning af loft og

vægge, maling af døre og vinduer, fernisering af gulve ikke »vedligeholdelsesreparationer«? Hvad var det da? – Ja, det hele var simpelthen blevet uklart, fordi ministeriet ikke havde holdt begreberne vedligeholdelse og reparation klart ude fra hinanden, men smækket dem sammen i ét ord. Men naturligvis blev det lærerne, der måtte bøje sig.

»Renholdelsen af Skolelokaler, der hidtil har hvilet som en tung Byrde paa Læreren, og som saa lidet staar i Forhold til hans sociale Stilling, har mange Steder været saare mangelfuld«, hed det i en skrivelse fra Foreningen til Skolehygiejnens Fremme, ved læge Axel Hertel 23/11 1903, til det rigsdagsudvalg, der arbejdede med et nyt skolelovsforslag, og den blev draget frem af socialdemokraten, lærer K. M. Klausen under folketingsdebatten 20/1 1904, idet han påpegede, at hele byrden i virkeligheden hvilede på *lærerens kone* – eller på de store skolepiger, som tit blev sat til det. Men, sagde han, »når den foretages af disse, bliver den aldrig god«. Derfor havde det mindretal, han repræsenterede i udvalget, også foreslået, at rengøringen ikke skulle hvile på læreren, men foretages på kommunens regning af en dertil ansat rengøringskone. Dette forslag kom ikke med i loven af 29/3 1904 og heller ikke i 1908-loven, der kun strakte så vidt som til en bestemmelse om, at der tilkom læreren et vederlag af kommunekassen på mindst 75 kr. årlig for den ham påhvilende rengøringspligt. Men Søllerød kommune havde da allerede selv forlængst indført kommunalt ansatte rengøringskoner ved de nye moderne skoler i Nærum, Øverød og Vedbæk, som blev taget i brug i henholdsvis 1901, 1902 og 1903. Dog med den klausul, at de selv skulle sørge for alle rengøringsmidlerne.

Der bør indføres kommunalt ansatte rengøringskoner

Højtidsofret – »en uværdig lønningsmåde«

Den del af lønnen, som voldte lærerne de største kvaler og derfor også fremkaldte deres mest forbitrede kritik og skarpest formulerede reformkrav, var de kirkelige højtidsofre og »accidenser«.

»*Højtidsofret*«, der jo oprindelig var tænkt som en frivillig gave

fra sognets beboere til deres præst og degn, en hæders- eller påskønnelsesgave, der ligesom skulle understrege det smukke forhold mellem parterne, var forlængst blevet til en »tvungen gave«, d.v.s. en gave, der kunne kræves, ja, om galt skulle være, inddrives ad rettens vej, og som folk derfor betalte med uvilje eller foragt og helst snød sig fra, hvor de kunne komme afsted med det. Og det gjaldt *alle* fra øverst til nederst i samfundet.

»En uværdig Lønningsmaade!« skrev en lærer. »I Mennesker med almindelig udviklede Begreber om Personlighedens Værd kan det vel krible, naar man veed, med hvilke smigrende Udtryk Offersedlerne – »Tiggerbrevene«! – modtages i Hjemmene ved Højtiderne. Eller hvorledes skal man opfatte en Situation som den, at man staaende i Samtale paa Gaden anfaldes af Per Madsen, som hiver Pungen frem og med en Bemærkning om, at han havde forlagt sin Offerseddel, nedladende stikker en 25 Øre i ens Haand!«

Ikke ret mange skænkede en tanke på, hvad det rent økonomisk kunne betyde for en i forvejen ringe aflagt lærerfamilie at blive snydt og bedraget på den måde, eller på, hvordan de selv ville reagere, dersom nogen skulle vove at forholde dem en væsentlig del af deres retmæssige løn.

Læreren kviede sig naturligvis – lige som præsten – ved at gribe til de midler, som »Offerplakaten« af 1847 hjemlede ham ret til, hvis han ikke på normal vis kunne få ind, hvad der tilkom ham. Han ville jo så nødig blive ugleset og misforstået og ødelægge sit gode forhold til befolkningen. Men det *kunne* desværre blive helt nødvendigt. Det blev det tit for lærer N. E. Petersen i Søllerød.

Petersen må have kommunens hjælp til at fastsætte og inddrive uvillige offerpligtiges ydelser

I februar 1876 måtte han bede sognerådet hjælpe til med at ansætte proprietær Frankenau, »Skovlyst« (Geelsgård), til offer for 1875, og sognerådet foreslog da amtet 6 kr., hvilket formentes at være overensstemmende med hr. Frankenau's pekuniære stilling, og hvad der var »skik og brug her i sognet«. Og da hr. Frankenau ikke

syntes at ville reagere på *det,* sendtes der ham 10/5 samme år en kraftig rykkerskrivelse: »6 Kr. at betale inden 14 Dage til Lærer Petersen, Søllerød – i modsat Tilfælde blive de at inddrive ved Udpantning«.

Sommerbeboere, som ofrede ved jule- og påsketid til deres københavnske hjemsteds kirke, mente gerne at være uden pinseforpligtelser i Søllerød, men Petersen fik sognerådet til at lære dem noget andet; 15/2 1877 dekreteredes følgende satser for »offerpligtige, der i Pintsen 1876 havde Ophold i Søllerød Sogn, men ikke har betalt for 1876«: Justitsråd, birkedommer Petersen 1 kr., etatsråd Suenson 1 kr., dispachør Suenson 1 kr., højesteretsadvokat Klubien 2 kr.

I anledning af en klage fra lærer Petersen mod »en Deel Indvaanere«, som ikke havde ofret, besluttede sognerådet 2/3 1877 at gøre følgende indstilling: Etatsråd Westenholtz (p.t. ejer af Dronninggård) 10 kr., Frankenau (Skovlyst) 2 kr. Fri at være (som offerpligtige til *Birkerød:* snedker Christensen, smed Steinlein, hjulmand Bentsen, fabrikant Givskou, alle af Rudersdal, proprietær Luui, Rudegård, husmand Ole Nielsen samt Hans Pedersen, Hans Jørgensen og Jens Petersen, alle Rudegård. Derimod alle indsiddere på Dronninggård 10 øre og alle tjenestefolk sammesteds 5 øre. Offerpligten hvilede nemlig på enhver, der var *konfirmeret,* og hvem var ikke det dengang.

Og endelig besluttedes efter nyt andragende fra Petersen 24/2 1880: »Proprietær Frankenaus Enke, som i 1879 har offret ialt 75 Øre, sættes til ialt 3 Kr. Frk. de Frankenau, som slet ikke har offret, til 1,50 Kr., Ritmester Norup, Øverød, som for 1879 har offret 2 Kr., sættes til 3 Kr. og Stationsforstander Baumann til samme Beløb«.

Størst uvilje i befolkningen mod de såkaldte accidenser

Endnu mere end højtidsofferet var det dog *accidenserne,* der vakte det brede folks modvilje og had – dette, at enhver kirkelig handling (dåb, konfirmation, bryllup og begravelse) skulle betales på stedet i klingende mønt. Hvor dybt *det* gik i folk, har kunnet spores helt frem

til den dag idag. Endnu kan man – også i Søllerød sogn – høre gamle mænd og kvinder, rundet af den såkaldte »almue«, tale med despekt om barndommens »begærlige præst« og hans evigt udstrakte højre hånd med opadvendt håndflade. Ingen har åbenbart dengang fortalt dem, hvordan det i virkeligheden stod til med præsters og læreres lønningsforhold, mange har vel heller ikke rigtig vidst det, og selv har de måske senere hen slet ikke brudt sig om at få noget nærmere at vide.

Men afskyen for accidenserne var sandelig lige så stor hos lærerne – og mange præster med. »Den mest usømmelige del af offeret«, kaldte en dem og fandt det »ubegribeligt, at der ikke forlængst er blevet taget fat på denne sag – uværdig for alle parter«. Og en anden skrev: »Er det ikke i højeste grad stødende, når et bryllup, en barnedåb eller lignende er udført i den treenige Guds navn, at man da straks skal stikke præst og degn penge på næverne for deres hafte ulejlighed?«

Gejstlig modstand mod accidensernes afskaffelse

Enkelte forsøg på afskaffelse af accidenserne her og der i sognene 1884 var strandede på kirkens »overhyrder«s og tilsynsmænds »nidkærhed for Herrens hus«. De *ville* altså fastholde, at dette hus ved enhver kirkelig handling skulle gøres »til en købmandsbod« (Johs. 2, 16), uden ret at betænke, at det kun kunne bestyrke folk i den opfattelse, at offeret virkelig var en »betaling« for vedkommende kirkelige handling og ikke en del af vedkommende embedsmands løn.

Forsøg på højtidsofrets afløsning ad frivilligheds vej

Derimod var der – trods *nogen* gejstlig modstand – mulighed for, at *højtidsofferet* ad frivilligheds vej kunne afløses af en fast ydelse til præst og lærer lignet på sognets skatteydere inden for folkekirken og udbetalt af kommunekassen. Så stærkt var det kommunale selvstyre i de tider, at den slags kunne ordnes i hver kommune for sig uafhængigt af, hvad andre kommuner gjorde, og staten blandede sig ikke i det på anden måde end, at ministeriet fordrede ret til eventuelt at forkaste et forslag, hvis det stred mod de givne regler.

Et forsøg på afløsning af *lærernes højtidsoffer* blev således gjort i

Søllerød 1882, idet sognerådet tilbød en godtgørelse af kommunekassen på 200 kr. årlig til hver af sognets 4 lærere. Men det kunne ikke blive til noget, da den tilbudte sum måtte skønnes at være alt for lav. Sognerådet havde fulgt reglernes første punkt: »Afløsningssummen skal bestemmes efter gennemsnitsbeløbet af det i de sidste 10 år ydede offer«, men glemt det andet punkt: »Der skal også tages hensyn til, hvad det *ville have udgjort*, hvis *alle* de offerpligtige havde efterkommet deres offerpligt«. Derfor kasserede ministeriet det hele.

Endelig offerafløsning

Offersagen døde dog ikke hen. Den holdtes i live hele landet over, fordi den havde næsten alle læreres og også mange sognepræsters bevågenhed. I et rundspørge fra Danmarks Lærerforening til samtlige landets lærere 1885 vedrørende forskellige reformønsker var også en rubrik sat af til offerafløsningen, og det viste sig, at der var et overvældende flertal *for* afløsning. Fra mange lød det endda klagende: *»Bliver ofret ikke snart afløst, så afløser de ofrende det selv med ingenting; thi flere og flere lader helt være med at ofre«.*

I det ene sogn efter det andet blev nu højtidsofferet afløst, både for lærernes og præsternes vedkommende. Og i 1889 kom turen til Søllerød sogn. Efter lange forhandlinger kom man d. 17. december til et resultat, som d. 19. april 1890 fik ministeriets og amtets approbation: afløsning af højtidsofferet for bestandig skulle ske imod et fast årligt vederlag af 1300 kr. til sognepræsten og 300 kr. til hver af sognets 4 offerberettigede lærere, og afløsningsbeløbene udredes af kommunekassen. Ministeriets skrivelse indførte pastor Wedel i sin embedsbog med denne indledende kommentar:

»Da Højtidsofrene i de senere Aar bestandig toge af i Kirken, saaledes at der endog flere Gange var Anledning til at befrygte, at Offersalmen blev sunget uden at Nogen kom op til Alteret for at ofre – flere Gange skjete det, at kun 6 Børn kom op og lagde et ubetydeligt Offer, mens Kirken var fuld af Offerpligtige – og da det naturligvis var ugjørligt at tvinge Vedkommende til at ofre, Alt dette dels

fordi Sognets faste Beboere have seet at Kjøbenhavnere herude ikke ofre, og altsaa ansaae det for overflødigt, dels fordi Ofringen i Kirken ikke mere er tidssvarende, og dels fordi Offeret i flere Nabosogne er afløst – enedes Sogneraadet, Præst og Lærere om at anmode Ministeriet om en Afløsning af Højtidsoffret – om end det ikke var uden Betænkeligheder, at jeg opgav den smukke gamle Tradition og kun gjorde det nødtvunget og fordi jeg troede, at baade Præst og Lærere derved vilde stilles i et mere uafhængigt Forhold til Sognet og navnlig til en eventuel Deeling af Sognet (Deelen heroppe i Landet og Deelen ved Stranden), som jeg befrygter engang vil skjee, uagtet der ved Bygningen af Vedbæk Kirke udtrykkelig var betinget, at denne ei maa skilles fra Søllerød Kirke og ei maa bruges som et Middel til at bevirke en saadan Deeling«.

Forbitrelse blandt hartkornsejere over den ny tvungne skat

Hvordan Søllerød sogns beboere reagerede i almindelighed, har jeg ikke kunnet finde noget direkte vidnesbyrd om, men det turde vel være muligt at drage visse slutninger på grundlag af klare vidnesbyrd fra andre egne af landet. Overalt hørte man proprietærer og større gårdejere klage over, at det, der hidtil havde været en frivillig gave, nu blev til en tvungen skat på hartkornet. De havde hidtil, når de selv skulle sige det, ofret pænt ved højtiderne: 20 kr. årlig; men nu kunne de let risikere at blive tvunget til at komme af med det femdobbelte: 100 kr. godt og vel. Når folk kaldte højtidsofferet en »uhyggelig foreteelse«, hvad skulle dette her så kaldes!?

Flere forsøg på at få gennemført offerafløsningen ved lov blev gjort i rigsdagssamlingerne 1893-94 og 1894-96; men det lykkedes ikke at skabe flertal for det. Der faldt mange reaktionære bemærkninger, især fra de gode venstremænds side. Og på spørgsmålet, hvorfor *accidenserne,* som dog var de værste, ikke var medtaget i lovforslaget, svarede kultusministeren, at disse kun kunne afløses i forbindelse med en ny præstelønningslov, som der nok forelå udkast

til, men som det havde lange udsigter med på grund af de gejstlige autoriteters store uenighed.

Med skoleloven af 1899 fik købstadlærerne ren og ensartet pengeløn med alderstillæg og det hele. Men landsbylærerne, hvis overvældende flertal jo også gjorde kirketjeneste, måtte på grund af de gejstlige autoriteters »nidkærhed for Herrens hus« fortsætte indtil videre på den gamle manér.

Efter »Systemskiftet« forelagde kultusminister I. C. Christensen i februar 1903 et nyt lovforslag, som *også medtog accidenserne*. Og det var godt, sagde hans partifælle, landstingsmand Søren Jensen, for som det var *nu*, kunne det ofte være vanskeligt for fattigfolk at få deres børn døbt, fordi de ikke havde råd til at betale offeret. Han kendte endog eksempel på, at beløbet var betalt af fattigkassen! Men dette forslag led samme skæbne som sine forgængere. Først med den ny præstelønningslov af 14/3 1913 blev der givet hjemmel for en frivillig afløsning af alle ofringer og accidenser. Og så kom endelig med loven af 4/10 1919 den *tvungne afløsning*.

N. E. Petersens sygdom og død

Lærer N. E. Petersen, der havde måttet kæmpe så hårdt for at få sine offerskillinger ind, skulle ikke opleve afløsningen af højtidsofferet.

Petersen flittig og pligtopfyldende til det sidste

Omkring 1880 begyndte en snigende sukkersyge at gøre sig mærkbart gældende, og allerede i 1882 betroede han sin kære elev, L. P. Petersen, der kom for at sige farvel og tak for dejlig skoletid, at han følte sig forfærdelig træt og vist ikke havde ret lang tid tilbage at leve i. Sygdommen forværredes da også hurtigt; trætheden kunne periodevis overmande ham fuldstændig, og synet svækkedes mere og mere, indtil han det sidste år blev næsten blind. Alligevel fortsatte han sit skolearbejde med en energi og en samvittighedsfuldhed, der

må vække beundring, og som burde have bevæget hans foresatte mere, end tilfældet blev. End ikke en hjælpelærer ville han vide af. Han var jo vant til at lade sig hjælpe af de flinkeste blandt de store, og dem kunne han fremdeles stole på – trods sin blindhed. Og sin kirketjeneste bad han sig ikke fri for før til april 1888, kun fire måneder før døden hentede ham. Desuden havde han kræfter til at sysle med litterære arbejder og få dem udgivet. I 1886 kom på Pio's Forlag en fortælling for ungdommen »Forældreløs« og i 1888 på Roms Forlag en samling af ældre og nyere børnesange fra hans hånd under titlen »Tusendfryd«. Hans allersidste arbejde, en lille børnefortælling kaldt »Ske din Vilje« stod samme år i det dengang meget udbredte folkelige blad »Ugens Nyheder«. Det årlige hyldestdigt til hans kone på hendes fødselsdag havde han heller aldrig nogensinde glemt at skrive og overrække på behørig vis.

Enken i øjeblikkelig nød

28/2 1888 døde N. E. Petersens gamle fader, som i sine sidste år havde boet hos sin ældre søn Severin, der var lærer i Usserød. Og 31/7 samme år døde han selv, ret pludselig og ganske stille, efterladende sig en frugtsommelig hustru og 9 uforsørgede børn. At den unge enke herved pludselig var stillet i en overordentlig vanskelig situation, var jo klart for enhver. Vi ser endda bort fra de bitre tårer, hun måtte græde ved tabet af sin bedste ven. Men, som pastor Wedel noterede i skolekommissionens dokumentprotokol: »Fra alle Sider gjordes der, hvad der kunde, for at hjælpe hende, deels øieblikkelig, deels med Hensyn til Fremtiden, hun fik saaledes Skoledirectionens Tilladelse til at nyde Kaldets Indtægter indtil den nye Lærers Udnævnelse imod at hun gav en constitueret Lærer Kost og Logi«. Vakancelæreren tilbød sognerådet at betale med 50 kr. månedlig af kommunekassen. Gravstedet nr. 86 på kirkegården var man også så venlig at overlade hende uden betaling indtil 1908.

Lærerenkernes vilkår i almindelighed

Ildestedte lærerenker var der nok af (pensionen udgjorde 1/8 af lærerlønnens reguleringssum). I beretningen fra »Udvalget for nød-

lidende Lærerenkers Understøttelse« 1891 anførtes det, at der blandt de 171 ansøgere, som havde fået en større eller mindre skærv tildelt, fandtes mange, hvis årlige indtægt lå mellem 100 og 200 kr. En stor del af dem var i alderen 70-80 (»Meget svækket«, »affældig«, gigtsvag og hjælpeløs«, »syg og sengeliggende, taknemlig indtil Taarer for den Hjælp hun faaer« er blot nogle af de vedtegnede vidnesbyrd fra præster og lærere). Og adskillige af de yngre havde en børneflok at forsørge. »Har i Sommer gaaet i Tørvemosen«, hed det om en med 3 ukonfirmerede børn *(præstedatter*, understregedes det, energisk og dygtig, men svagelig og trængende). Lærer Petersens enke havde *10 uforsørgede*, og det er ikke godt at vide, hvad *hun* havde måttet gribe til (der var mange tørvemoser i Søllerød sogn), hvis ikke skomager Christensen i Søllerød efter nogle års forløb havde friet til hende. Det gjorde han, og ingen kan vel undre sig over, at hun sagde ja med det samme. I dette nye, vi tør formode lykkelige ægteskab, fødte hun yderligere 4 børn.

Nyt ægteskab eneste udvej for Petersens enke

J. C. BUSCH I 10 RET BEGIVENHEDSLØSE ÅR

Overproduktion af lærere

Søllerødembedet blev opslået ledigt 18/8 1888, og der kom mange ansøgninger. Tiderne var sløje nu med katastrofal overproduktion af lærere. Selv usle andenlærerembeder rundt om i landet, som ved forrige ledighed havde haft højst 2-3 ansøgere, havde nu 50. En simpel hjælpelærerplads til 20 kr. månedlig (heri indbefattet vederlag for kirketjeneste) havde fornylig – 1887 – haft 19 ansøgere. Og i Berlingske Tidende kunne man i dagene o. 10/11 1889 læse annoncer som denne: »En yngre Mand med Skolelærerexamen og god Øvelse i Kontor-Arbejde søger Plads paa et Kontor ell. lign. I Mangel heraf som Arbejdskarl«.

6/11 1888 foretog sognerådet sin endelige indstilling:

1. Skolelærer Hans Martin Petersen, Skjørringe,
2. Skolelærer Th. A. E. Riis, Stubberup,
3. Skolelærer J. C. Busch, Buddinge,

og 28/11 udpegede skoledirektionen ganske overraskende nr. 3. Men det var nok ikke så ukært for Søllerødboerne, for *Jens Carl Busch* (f. 1850) var søn af den tidligere, meget afholdte Søllerødlæge *Jens Lassen Busch* og havde selv tilbragt sine 5 første leveår i »Skovlyst«, inden faderen flyttede til Ballerup. I 1870 var han blevet dimitteret fra Jonstrup Seminarium, og fra 1874 havde han virket som andenlærer i Ballerup, indtil han i 1882 kaldedes til lærer og kirkesanger i Buddinge.

J. C. Busch kaldet

Den ny lærer skulle dog ikke tiltræde før efter nytår. Skolestuen skulle først repareres, hed det, og man kan så spørge, hvor da Jens Jensen, som pr. 1. oktober var blevet konstitueret som vakancelærer, skulle undervise børnene imens, men det får man ikke noget svar på. Søndag d. 6. januar foretoges den højtidelige indsættelse i kirken, og tirsdag d. 8. begyndte så lærer Busch sin virksomhed.

En pinlig affære

Desværre opstod der straks en pinlig affære, som ikke lovede alt for godt for det fremtidige forhold til myndighederne. Sagen var den, at lærer Busch ved sin ankomst til Søllerød her lige ved begyndelsen af den mere barske vintertid til sin forfærdelse havde opdaget, at der i brændselsrummet kun var ca. halvanden favne brænde tilbage af de 6 favne, der var leveret til skolens og lærerens brug for *hele* vinteren. Om det var lærerenken, der tankeløst og uforstandigt havde ødslet med brændet, eller vakancelæreren, der hensynsløst havde forbrugt det oppe på sit meget kolde nordværelse, vidste ingen. Men borte var det, og Busch krævede omgående erstatning. Sognerådet ville imidlertid ikke betale for skolebrænde én gang til. Det manglede bare! Det måtte læreren selv sørge for. Det gjorde han så (dyster i sind!) og gik derpå til ministeriet med forespørgsel, om det ikke var

sognerådets pligt at erstatte ham hans udlæg, 103 kr., for $4^4/_9$ favne manglende brænde ved hans embedstiltrædelse. Det *var* det, resolverede ministeriet d. 4. juni, og sognerådet måtte da (gramt i hu!) rykke ud med de 103 kr. og derefter sætte sig hen og spekulere på, hvordan man skulle få de penge ind i kassen igen. Det fandt man ud af på mødet d. 6. august: de skulle kræves af afdøde Petersens enke! Men enken græd gudsjammerligt, for hvor skulle *hun* dog finde så mange penge. Og så fik sognerådsmændene skrupler, de var jo ikke umennesker, og besluttede d. 24. september at eftergive hende 53 af de 103 kr., hvis hun ville gå ind på at betale de resterende 50 inden 15. februar 1890 i afdrag, som hun selv kunne bestemme efter evne og lejlighed, og som gårdejer Jacobsen, Øverød, havde erklæret sig villig til at modtage sådan langs afsted. Og det gik hun ind på – for det *måtte* hun jo.

Pastor Wedel også utilfreds med lærer Busch

Skolekommissionens – eller rettere sagt pastor Wedels – bedømmelse af Busch som lærer var ikke på nogen måde velvilligere end den, der blev givet N. E. Petersen. »Læsningen god men med fejl Tonefald«, hed det 1/5 1891. »Læreren slaaer og skubber Børnene, naar de intet kan (hvilket jeg frabad mig). Der leveres Regnestykker paa Tavlestumper, som jeg erklærede ej at ville tage imod. Læreren har alt for meget i Hovedet udenfor sin Skolegjerning, tænker alt for lidt paa denne med tilbørlig Alvor«. Nogenlunde samme dom blev afsagt 24/10 1892. Og 24/10 1894 noteredes med nogen mistrøstighed: »Skolen gjorde ikke noget tilfredsstillende Indtryk».

Hvad Wedels efterfølger i 1897, pastor H. N. Clausen, mente, vides desværre ikke. Han har i de fire år, han virkede som sognepræst i Søllerød, intet indført i kommissionsprotokollen. Desværre har vi heller ingen gamle elevers udsagn at støtte os til. Billedet kan altså ikke tegnes klart og rent.

At lærer Busch udadtil havde en vis position i sognet og nød almindelig agtelse og tillid, ses bl.a. af, at han i 1895 efter sognefoged Chr.

På dette billede fra 1895 (fot. A. Grandjan) ser vi længst til venstre bag den høje løvhæk, som dækkede for indblik i lærer Busch's forhave, et stykke af den hvidkalkede mur, der oprindelig omsluttede *hele* den gamle kirkegård nærmest ved selve kirken, og til højre for denne et stykke af den lave kampestens- og betonmur, der i 1876 blev opsat efter nedrivning af den hvide mur øst om kirken i anledning af en stærkt påkrævet udvidelse af indkørselsvejen til præstegården og den nordre »annekskirkegård«. Endvidere aner vi lidt af stikvejen, der fra torvet førte hen til den daværende kirkegårdsport (se omslagsbilledet til »Søllerød, som det var engang« II) og videre langs muren til skolegården og gymnastikpladsen. Efter indlemmelsen i kirkegården af den gamle skolehave nord for gymnastikpladsen (matr. 24) blev en ny, lidt højere mur opsat et stykke inde på den gamle stikvej, og i det fremkomne gab mellem denne og den ældre kampestensmur indsattes så den kirkegårdsport, vi alle kender idag. Det skete ifølge sognerådsprotokollerne i 1910.

Lærer Busch' sygdom og død

Larsens død blev udpeget til at være kirkeværge, og at han ved sognerådsvalget i 1897 blev opstillet på en »Liste mod Socialisterne« sammen med gårdejer P. Petersen, Egebækgård, dyrlæge Jensen, Trørød, hotelejer Jensen, Skodsborg, og vognmand Sørensen, Vedbæk.

Forøvrigt blev hans virke i Søllerød kun forholdsvis kortvarigt. I sommerferien 1898 blev han alvorligt syg, og da det så ud til at skulle blive meget langvarigt, måtte man d. 9. august antage en vikar, cand. theol. Norup, for 3 kr. pr. læsedag. Og da det d. 21. september stadig ikke så ud til, at lærer Busch ville blive rask foreløbig, måtte man, for at få kandidat Norup til at forblive, bekvemme sig til at yde ham »4 à 5 kr.« pr. dag. Hvornår lærer Busch vendte tilbage til arbejdet, ses ikke af sognerådsprotokollen; men i januar 1899 var det galt fat igen. Der måtte ansættes en hjælpelærer, hed det d. 20., og sognerådet ansatte derefter – ganske midlertidigt – en »Frøken Hansen«, som muligvis har været identisk med den lærerinde *Anna Hansen,* der i 1896 var ansøger til pogelærerindestillingen i Søllerød, og som sognerådet faktisk havde foretrukket frem for Marie Petersen.

En bemærkelsesværdig anmærkning i embedsopslaget

Få dage efter døde lærer Busch (d. 25.). 7. februar henstillede pastor Clausen, at frk. Hansen fortsatte skolegerningen i Søllerød skole, indtil den nye lærer kaldedes. Det vedtoges, hvorefter embedet opsloges med de sædvanlige løntilbud og anmærkninger. Dog tilføjedes denne gang en ny, bemærkelsesværdig anmærkning: *»Maa finde sig i mulige Forandringer, ogsaa at Skolen evt. flyttes til Øverød eller andetsted«*. Sognerådet havde nemlig i 1898 vedtaget, at der skulle bygges en moderne fire-klasses skole i Nærum og samtidig søges tilladelse til at omlægge skoledistrikterne, nedlægge Trørød og Søllerød skoler og erstatte disse med nye skoler i Vedbæk og Øverød i lighed med den i Nærum, samt bygge en pogeskole i Gl. Holte. Endvidere blev det 13/3 1899 vedtaget – på foranledning af stiftsøvrigheden – at tillægge den ny lærer 50 kr. som *særlig* organistløn (altså *ved siden af* den såkaldte »kirkesangerløn« på 20 kr.). Men så skulle naturlig-

vis også forpligtelsen til orgelspil i kirken fastslås i opslaget som ubetinget, ganske og aldeles.

Blandt de mange ansøgere indstillede sognerådet d. 12. maj følgende tre:

1. Lærer P. Petersen, Brøndbyvester pr. Glostrup,
2. Lærer Josef Fr. Ferd. Møller, Herstedøster pr. Glostrup,
3. Lærer N. P. Johansen, Skive.

Atter en gang en Petersen i topplacering! Det var, som om man i Søllerød ikke rigtig havde kunnet vænne sig til, at en lærer her også kunne hedde andet. Men heller ikke denne gang blev indstillingen fulgt. Nr. 2 blev den foretrukne og kaldet i embedet 20/6 1899.

JOSEF MØLLER, DEN SIDSTE LÆRER I SØLLERØD

Hjælpelærer hos forfatteren Zakarias Nielsen i Herstedvester

Josef F. Møller (1861-1939), der var født i Slagelse som søn af malermester N. F. Møller og hustru Klara Koch (gårdmandsdatter fra Kirkestillinge i Vestsjælland), blev dimitteret fra Jonstrup Seminarium 1880 og aflagde sin prøve for eksamenskommissionen i 1881 med karakteren »duelig«. 1882 blev han hjælpelærer hos Zakarias Nielsen i Herstedvester pr. Tåstrup. *Zakarias Nielsen,* som havde virket her siden 1868 og nu var godt i færd med at skabe sig et forfatternavn, havde i flere år lidt af en tiltagende tunghørhed, som – i forbindelse med en ondartet halslidelse (fonasteni, populært kaldt »præstesyge«) – efterhånden gjorde det umuligt for ham at fungere som lærer og kirkesanger. 1884 søgte han efter lægens alvorlige henstilling sin afsked og flyttede til København (senere til Charlottenlund), hvor han resten af sine dage levede af sit forfatterskab (han var ved århundredskiftet den mest læste forfatter i Danmark, overordentlig populær, ikke mindst blandt landboerne).

Førstelærer, senere overlærer Josef Møller (1861 -1939). Billedet synes at være fra et af de første år efter flytningen til Øverød, da J. M. var i sin bedste alder, henved 45 år gl. Da Søllerød skolevæsen i 1916 kom under købstadsordningen, udnævntes han til overlærer og fungerede som sådan til 1939, da han afløstes af lærer H. F. Boas fra Vedbæk.

Ansættelse i Herstedøster og ægteskab med Zakarias Nielsens datter

Med Zak. Nielsens bortrejse fra Herstedvester var det også slut med Josef Møllers gerning her. Hvilke kummerlige indtægtsmuligheder ,han så måtte opsøge, vides ikke; men i 1866 finder vi ham som hjælpelærer i Særslev ved Jyderup, hvor han formodentlig blev, indtil han et par år efter endelig fik foden under eget bord. 9/4 1888 kaldedes han til lærer og kirkesanger i Herstedøster pr. Glostrup, små 2 km nordøst for hans tidligere skole, og året efter kunne han så gifte

sig. Hans brud var Zakarias Nielsens ældste datter *Metea* (1869-1942). Hun var, da han i 1884 forlod Herstedvester skole, lige fyldt 15 år, men har åbenbart været moden nok til allerede da at gøre et uforglemmeligt indtryk på ham. Nu var hun 20, og brylluppet stod på selve hendes runde fødselsdag.

Lærer i Søllerød

Efter en halv snes års virke her på den flade, åbne »hede« drog lærerparret så til den bakkede, skovomkransede Søllerødidyl.

Det var en dygtig lærer, Søllerød havde fået. En, der styrede sin skole med fast og venlig hånd og straks gav børnene et stiltiende indtryk af, at ethvert forsøg på at rende om hjørner her og spille hejgut fra nu af ville være både håbløst og risikabelt. Og en, der havde sine meninger og turde sige dem ligeud til hvem som helst uden persons anseelse. Det fik f.eks. den nye sognepræst Ferd. Jensen (1901) hurtigt at føle. Josef Møller har selv fortalt om det:

»Jeg mindes hans første møde til eksamen i min skole. Det var ikke muntert. Timerne sled sig hen, og præsten tronede mørk og utilgængelig på katederet. Dagen efter kom jeg ind i præstegården (vi var naboer og havde ofte flere gange daglig ærinde hos hinanden). Så siger jeg: »Ved De, pastor Jensen, hvordan De bar Dem ad igår? – Inde i skolen sad en stor flok børn, pyntede og forventningsfulde over for deres nye præst. Ved De, at De ikke engang hilste på disse børn og ikke henvendte et venligt ord til nogen af dem, ja, end ikke sendte dem et venligt blik«. »Er det sandhed?« »Bogstavelig talt sandhed!« »Ja, det var synd«, sagde han ganske stille.

Pædagogiske principper

Sine pædagogiske principper udtrykte han i to sentenser. Den ene, som lød »Kærlighed opbygger«, var således at forstå, at nok skulle børnene bibringes nyttige kundskaber, men skolen var dog »først og fremmest til for at medvirke til at opbygge det menneskeligt værdifulde og kærlige i børnene«. Den anden, som han kendte fra sin barndomsby Slagelse, hvor den stod indgraveret over døren til den gamle

realskole, var en lille epigramformet omskrivning af det kendte og ældgamle ordsprog »Hvo, som elsker sin søn, tugter ham i tide«:

Ave og Ast
gjør frels og fast

Han var overbevist om, at »kærlighed« (ast) som *eneste* anvendt middel i skolen meget let ville føre til blødsødenhed og lærerens totale afmagt, forsmædelig for denne selv og skadelig for børnene. Korporlig revselse (ave) var i visse tilfælde nødvendig og dertil gavnlig for karakterdannelsen, når den – vel at mærke – var velmotiveret og anvendtes konsekvent og mådeholdent. Altsammen synspunkter, som næsten måtte forfærde den af grundtvigske skoleideer opfyldte pastor Jensen. Efter dennes mening burde den lærer, der ikke kunne styre børnene uden at tage stokken til hjælp, afsættes snarest muligt. Men Josef Møller regnede simpelthen ikke med præsten i det kapitel. Ferd. Jensen havde jo ingen børn haft selv, og havde heller aldrig prøvet at undervise i folkeskolen så meget som én time, så hvordan skulle han kunne snakke med her. Følgelig gik det tit, som af Møller selv beskrevet: »Lige så fredeligt og samstemmende han og jeg kunne tale sammen om skole i hans studerekammer, lige så hårdt kunne vi tørne sammen på virkelighedens, det praktiske arbejdes arena«.

Fag, der lægges særlig vægt på

Læreren Josef Møller lagde meget vægt på sport og gymnastik. Han var selv en ivrig sportsmand – og det i en tid, hvor »folk af dannelse« mestendels betragtede sporten som noget, der udelukkende passede sig for de mikrokefale, dem med muskelpragt og kyllingehjerne. Og som redaktør af bladet »Ungdom og Idræt« gennem 16 år (1897-1913) blev han landskendt og fik megen indflydelse på idrættens udvikling, herunder også skoleidrætten, i Danmark.

Også faget tegning havde hans store interesse. Det var efter hans

mening et af de bedste fag til opdragelse af børnenes iagttagelsesevne.

I sine dansktimer dyrkede han flittigt litteraturoplæsningen for at fremme børnenes sans for god litteratur. Det kunne også nok gøres nødigt. Der var en rig overflod af underlødig smudslitteratur, som appellerede stærkt til dem, der overhovedet gav sig af med lidt læsning. Og værre blev det, da »Nick Carter«- og »Nat Pinkerton«-bølgerne begyndte at skylle ind over landet. Som et led i denne ret håbløse kamp mod den dårlige læsning må også hans redaktørvirksomhed ved »Søndagsbladet« 1907-09 ses. Dette udmærkede blad var i sin tid stiftet af Zakarias Nielsen ud fra den smukke tanke, at »til folket er selv det bedste ikke for godt«, og Josef Møller fulgte troligt sin svigerfaders devise. Men da folket som helhed desværre syntes at ville forblive i den opfattelse, at selv det ringeste var godt nok til dets underholdning, gik det lidt sløjt med foretagendet.

Endelig skal nævnes, at han i sin danskundervisning satte mange ugentlige timer af til direkte samtaler med børnene. Disse samtaler (en slags genoplivelse af de gamle »forstandsøvelser«) betragtede han som et vigtigt supplement til den megen mekaniske og personlighedshæmmende udenadslæren. Gennem dem ville han lære børnene at forme et godt talesprog og lede dem til at tænke lidt på egen hånd. Han ville med andre ord lede dem bort fra dagligsprogets stereotype og banale vendinger og – som han selv udtrykte det – fra en »alt for bogstavelig efterfølgen af Skriftens anvisning: al eders tale skal være ja, ja! og nej, nej!«

En litterær familie

I sine knapt tilmålte fristunder syslede han med pennen, både fagligt og skønlitterært. Utallige avisindlæg gennem årene fra hans hånd gemmer sig idag rundt om i den arkiverede hovedstads- og provinspresse. En børnebog fik han selv ud, og efter hans død udkom hans »Udvalgte Digte«, udgivet og indledet af hans søn, arkitekt Viggo Sten Møller (f. 1897), der selv er en fin stilist og idag står med et betydeligt forfatterskab bag sig. Også hans yngre broder, redaktør

Jens Møller (f. 1904) betrådte meget tidligt forfatterbanen, og hans ældre broder, fhv. stadsbygmester Svend Møller (f. 1890) førte i hvert fald i en årrække pennen som medarbejder ved dagbladet »København« 1923-29.

At Josef Møller med sine evner, sin anseelse og sin arbejdskraft tillige blev en fremtrædende skikkelse i kommunens offentlige liv og måtte tage sin tørn i alskens komitéer og bestyrelser og med diverse formandsskaber (Holte Grundejerforening f.eks.), er næsten en selvfølge.

TILBAGE TIL ØVERØD

Ny skolebygning i Øverød – med visse mangler

I 1902 kom så det, der allerede var indvarslet ved embedsopslaget i 1899: rejsningen af en ny, tidssvarende kommuneskole på toppen af Øverød Søbakke. Den var helt i stil med den nye i Nærum og pyntede just ikke på det smukke landskab ved Søllerød sø. »Der er lidt dominerende over den«, skrev Nordre Birks Tidende et par år senere, »og den har, når vi skal være ærlige, tillige lidt forlorent i sin elegance. Den står ligesom ikke rigtig sikkert på benene. De svære, tunge munkestensmure havde fortjent et solidt granitfundament at stå på i stedet for det hvide kalkbånd, der koket lader, som det er det, der bærer hele bygningen«. Men nu knejsede den altså lige så stolt på denne side af søen som Søllerød kirke ovre på den anden.

Helt tidssvarende var den forresten ikke. Skønt sognerådet havde approberet en undervisningsplan, hvor gymnastik var optaget med et bestemt ugentligt timetal hele året rundt, havde det alligevel ment, at faget nok kunne udøves i et lavloftet kælderrum med betongulv. Og da Møller på kommunens regning egenmægtigt havde indkøbt lige så mange par gymnastiksko, som der var drengebørn i skolen, blev der ligefrem opstandelse. Men det tog han med knusende ro.

Børnene kunne dog ikke gøre gymnastik med træsko på, og man kunne da heller ikke »lade dem danse på hosesokker hen ad dette kolde betongulv«.

Der var heller ikke tænkt på loftsbelysning i klasseværelserne til de mørke vintermorgener og en eventuel aftenskoleundervisning. Nok havde sognet hverken gas- eller elektricitetsværk endnu, men nogle petroleumslamper kunne da i hvert fald være anskaffet, syntes man (jvf. »Søllerød som det var engang« III s. 96-97).

Flere lærerkræfter

Til den nye skole hørte naturligvis et *andenlærer-embede,* og til dette kaldedes 1/9 1902 en ung seminarist *Kristian Ludvigsen,* der var født 20/12 1877 i Skovby ved Stubbekøbing som søn af en parcellist og dimitteret fra Vesterbro Seminarium i 1900 (se iøvrigt »Søllerød som det var engang« II s. 156). En *forskolelærerinde* måtte skolen jo også have; men her behøvedes der ingen embedsopslag. Fru *Marie Petersen* var allerede 1/10 1901 blevet ophøjet til denne stilling, og det, der nu var at gøre, var blot at nedlægge skolen i »Drewsens Hospital«.

Josef Møller selv skulle naturligvis være *førstelærer,* og i den anledning havde han ventet en lille lønforhøjelse. Men sognerådet kunne desværre ikke strække sig længere end til at yde ham 100 kr. til flytningen og 350 kr. til et haveanlæg ved hans nye embedsbolig – under forudsætning af, at han selv påtog sig dets udførelse. Et par lukkede lysthuse, som han havde måttet efterlade i Søllerød, ville han gerne have kommunen til at købe, og sognerådet lovede også at se nærmere på dem og samtidig træffe bestemmelse om, hvad der skulle gøres ved et nu overflødigt blikskur i den gamle skolegård. Men først 2 år senere, da det trak op til salg af den nedlagte skole, samlede man sig sammen til en afgørelse: Møller kunne få 15 kr. i erstatning for sine nu kassable lysthuse, og blikskuret kunne – efter forslag fra kirkeværgen, jægermester Tvermoes – midlertidigt anvendes som lighus for selvmordere og »strandvaskere«. Samtidig besluttedes det at ind-

Den gamle skole afhændes

lemme i kirkegården den tidligere skolehave nord for gymnastikpladsen (det gamle fattighusareal matr. 24) og tillige at inddrage den nu helt betydningsløse stikvej fra torvet ved gadekæret.

Selve skolebygningen blev i februar 1905 ved en offentlig auktion solgt til fhv. maskinarbejder L. V. Hansen, Frederiksberg, for 10.500 kr., og »Søllerødhus« blev fra nu af dens navn. Senere blev huset bolig for graveren ved Søllerød kirke og fra 1928 tillige bolig for hjælpepræsten, der også fungerede som klokker.

I 1966 blev »Søllerødhus« nedrevet, og tanken var da at udnytte pladsen til opførelse af et tidssvarende ligkapel. Men det blev heldigvis ikke til noget. Nu henligger hele det gamle skoleareal som et grønt område til største pryd for naboen »Mothsgården«, der i 1969-70 på et smukt kommunalt initiativ og først og fremmest takket være borgmester E. Øigaard's store indsats blev reddet fra truende undergang og fredet på linje med de øvrige bygninger omkring gadekæret for derefter med store bekostninger at indrettes til det ganske fortryllende lille »Søllerød Museum«, der åbnedes i 1974.

KILDERNE

Utrykt kildemateriale

Søllerød Rådhus

Søllerød Sogneforstanderskabs og Sogneråds Forhandlings-Protocol I 1842-60, II 1863-73, III 1873-95, IV 1895-1907.

Søllerød Sogneforstanderskabs og Sogneråds Copibog I 1842-54, II 1854-68, III 1868-71, IV 1872-77, V 1877-80.

Søllerød Sogns Skolecommissions-Protocol 1808-46.

Søllerød Sogns Skolekommissions-Protocol 1869-1940.

Søllerød Sogns Skolecommissions Document-Protocol 1808-89.

Søllerød Socialforvaltnings arkiv

Journal over indkomne Embedssager og Breve vedrørende Søllerød Sogns Fattig- og Skolevæsen.

Søllerød Sogns Fattig- og Skolecommission. Indkomne og expederede Sager 12/10 1865-11/2 1868.

Protocol og Journal angaaende Fattig- og Skolesager 1859-67.

Søllerød Præstegård. Sognekaldsarkivet

Embedsbog for Søllerød Sognekald I 1800-43, II 1844-1944.

Sogneraads-Journal 1868-75.

Søllerød Kommunebiblioteker. Hovedbiblioteket, Nærum

Matrikelbog 1810-38 i Xero-kopi fra Matrikelarkivet.

Folketællingslister 1787-1890 i Xero-kopi fra Rigsarkivet.

Rundforbiskolen og Ny Holte skole

Nærum Skoles Embedsbog 1901ff (heri fyldige uddrag af Trørød Skoles Embedsbog 1808-89 ved overlærer N. P. Lorentzen).

Nyholte Skoles Embedsbog 1910ff.

Trykt kildemateriale

Danmarks Statistik (V. Falbe-Hansen og W. Scharling) I-V, 1878-91.

Dansk Landbotidende 1867 II 257ff *(skoleforsømmelser)*.

Dansk skønlitterært Forfatterleksikon 1900-1950 II 341, 339.

Den jonstrupske Stat. Personalhistoriske Meddelelser om det kgl. blaagaard-jonstrupske Seminariums Lærere og Dimittender 1790-1884, samlede af Anders Petersen. Lærer i Valløby. 1884. Tillægshefte 1891.

Det ny Aarhundrede (Tidsskr. udg. P. Munch) 1904-05 1345-44 *(offer og accidenser)*.

Erslews Forfatter-Lexicon 1814-40 I 777 *(P. Jensen)*, II 529-30 *(Slottwed)*, 553 *(Johann Petersen)*, III 528 *(Wiberg)*, 1841-58 III 602-03 *(Wiberg)*.

Folkeskolen 1902 51-52 *(præst og lærer)*, 1911 349-50 *(2. lærerens løn)*.

Folketingets Forhandlinger 1903-04 sp. 3815-16 *(retirader)*, 3816-17 *(renholdelse af skolelokaler)*.

Fædrelandet 1860 3/1, 18/1 *(gymnastik)*.
Hjem og Skole 1913 10ff, 60ff *(præst og lærer)*.
Holstebro Avis 17/11 86, 5/7 87, 12/11 89 *(overproduktion af lærere)*.
Holstebro Dagblad 1903 15/2, 22/2 *(landstingsreferat)*.
Kjøbenhavns Amts Avis 25/1 72 *(Josias Petersen)*, sept. 72 *(lærer Mørch annoncer)*, 6/4 72 *(skolemulkt)*, 18/12 72 *(pogeskole i Øverød)*, 25/1 72, 2/5 72 *(N. E. Petersen)*, 21/9 94 *(kakkelovn)*, 18/11 97 *(J. C. Busch)*.
Love og Anordninger, samlinger v. C. S. Klein m.fl. *1814-33* 64ff Anordning 29/7 1814, 139-40 Placat 22/5 1839; *1834-48* 704-05 Placat 9/6 1847; *1849-59* 310ff Lov 8/3 1856, 352-53 Bekendtgørelse 3/10 1856; *1897-99* 399ff Lov 24/3 1899; *1904* 168f, 174f Love 29/3 1904; *1908* 550f Lov 27/5 1908.
Nordre Birks Tidende 8/2 1904 *(J. Møller, Øverød skole)*.
Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 26/7 1825 *(Peder Jensen)*.
Ringkøbing Amts Avis 22/11 95 *(landstingsreferat)*.
Skoletidende 1892 419-20 *(lærerløn)*, 299-300 *(lærerenker)*.
Sogneraadstidende 1885 58-59 *(rengøring af skolestue)*, 99f *(offer)*, 1889 106-08, 124 *(do.)*.
Vejle Amts Folkeblad 2/2 86 *(offer)*, 29/5 97 *(amtsrådsdebat om offerafløsning)*.

Anvendt litteratur

Svend Andersen: Sjældne Planter i Søllerødegnen. Søllerød Bogen 1952 8-12.
Hans Bjarne: Ejendommen »Koefoedsminde« og dens Ejere. S. st. 1945 75-78.
Hans Ellekilde: Søllerøds Sognepræster i luthersk Tid. S. st. 1948 33.
Samme: Arveprinsesse Hedevig og Søllerød Sogns Skolevæsen. S. st. 1953 56.
K. Carøe: Af Lægevæsenets Historie i Københavns Amt. Kbh. Amts Aarbog 1920 s. 21ff. *(N. G. Müller)*.
Joh. C. Jessen: V. og Ø. Flakkebjerg Herreds Skolehistorie. Slagelse 1938 47, 50-51 *(Fodby skole og P. Jensen)*.
Nicolaj Holm: Glade Aar. 1915. 46-48 *(brønden)*.
Johs. Larsen: Pastor Ferd. Jensen. En Mindebog om hans Liv og Gerning, 1926 101-02 *(Josef Møller, Søllerød skole)*.
Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød Sogn 1721-1823. 1972.
Viggo Sten Møller: Over til Øverød, 1952, 8, 10.
Samme: »Syv Artikler«, 1958, 21ff.
Zakarias Nielsen: Minder I, 1905, 60 *(Jonstrup)*, 113 *(Balles Lærebog)*, 191, 193 II, 1911, 13, 7, 8 *(J. Møller)*.

K. Ottosen: Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling, 3. udg. 1914.
L. P. Petersen: Minder fra Søllerød Skole for et halvt Aarhundrede siden. Holte Juleblad 1928 17-24.
J. B. Østergaard: Lærerliv i Søllerød. Holte Juleblad 1935 11-12.
Anna Sørensen: Meddelelser vedr. skolen i »Drewsens Hospital« (stenografisk referat v. Kirsten Voss).
Hans Rasmussen, Holte: Meddelelse vedr. do. (mundtlig til forf. 1971).

BILLEDERNE

1, 9, 10, 14, 15: Fra Axel Grandjeans album 1895 og 1896. Søllerød Kommunes Billedarkiv.
2: Gammelt Peter Alstrup-postkort 1903. S.K.B., skænket af nu afdøde manufakturhandler Aage Larsen, Øverød.
3: Gengivelse efter Søllerød Bogen 1942 s. 75.
4, 5, 6, 7, 8: Udlånt af korrespondent Agnete Mertz, København.
11: Fot. Th. A. Collin, udlånt af nu afd. vognmand Hans Rasmussen, Holte. S.K.B.
12: Efter original i S.K.B. Skænket af afd. overlærer Ellen Børgesen, Øverød.
13: Efter original i S.K.B.
16: Efter original glas-negativ i S.K.B.

Sølyst ved Vedbæk

ANDET AFSNIT

Af Jørgen Ahlefeldt-Laurvig

I den foregående årbog fortaltes der om Sølysts ejerforhold indtil efteråret 1912, og det efterfølgende skal tjene som en fortsættelse.

Allerede i det foranstående er der blevet fortalt en del om Christian Holm, som i efteråret 1912 blev den af søskendeflokken, som kom til at overtage Sølyst. Hans store kærlighed til stedet, sammen med hans begejstring for livet der, fik den ældre broder Thøger til at give afkald på sin naturlige førsteret til at overtage Sølyst, og hele livet igennem kom denne dejlige ejendom til at være et fristed, som den travle forretningsmand tyede til i sommermånederne.

Christian Holm

Det vil nok her være rimeligt at kaste et blik på Christian Holms karriere og uddannelse, som kun løseligt er berørt i forrige afsnit.

Efter sine år i handelslære hos Theodor Petersen i Holbæk, og Charles Petits speditørfirma i Lybæk, fortsatte han sin uddannelse med et års uddannelse i Ruhrdistriktet i byen Essen, hvor han kom i lære hos en handelsforbindelse til det Thøger Fromske handelshus i København, som hans fader ejede, og til Charles Petits firma i Lübeck. Netop det, at min morfar fik en grundig handelsuddannelse, som omfattede jernet, viser, at det nok har været tanken, at han ved sin hjemkomst skulle have været ind i faderens firma i Rosenborggade. Næste trin på uddannelsen blev London, hvor lærestedet var Anglo American Petroleum Co. Der er ikke nogen tvivl om, at her var der noget, som virkelig interesserede min morfar. Brevene hjem viser, at han var blevet betydelig mere selvstændig og dannede sine

egne meninger, som ikke altid blev delt af faderen, og de argumenterede meget pr. brev om tagne beslutningers rigtighed eller ej. Faderen lagde særdeles stor vægt på, at Christians uddannelse blev så alsidig som muligt, han beordrede ofte min morfar i teateret, til udstillinger og på museer, og forventede lange redegørelser om det unge menneskes udbytte af disse underholdninger. Til gengæld lagde min morfar ikke skjul på, at hvis det store program skulle holdes, var lommepengene ganske utilstrækkelige, da priserne ikke var de samme, som da min oldefar var ung.

D.D.P.A.

1895 kom Christian Holm hjem til København og fik ansættelse i D.D.P.A.* under Valdemar E. Wulff, en af firmaets medstiftere og første direktør. Kun få år efter døde Wulff, og Christian Holm, der i maj 1900 var blevet indvalgt i bestyrelsen, blev 1. December 1901 firmaets administrerende direktør, en stilling han beklædte til 1. april 1939.

Selskabets og min morfars første år dér var præget af en god og rolig udvikling, men allerede 1904 skulle det vise sig, at udviklingen ændrede sig hurtigt, og det blev en brydsom, besværlig, men tillige interessant opgave, Christian Holm gik ind til. Under disse omstændigheder kom det til stor nytte, at han i sine første år havde koncentreret sig om organisationsarbejdet og udbygget sine filialer i provinsen efter de nyeste systemer, som han havde set det gjort i udlandet. Hidtil var petroleumsprodukterne kommet til landet i træemballage, de såkaldte fade, nu gik man over til pipelines fra tankerne til havnetankene, for derfra at blive pumpet over i jernbanernes tankvogne, som så igen førte produkterne til købmændenes private tankvogne. Der var allerede tidligere bygget cisterne tankanlæg i Kolding og Frederikshavn, men i årene 1903-04 blev der opbygget forskellige

* Det Danske Petroleums-Aktieselskab.

Christian Holm fotograferet på Amerikabåden »Kaiser Wilhelm den Anden«. Hans første Amerikatur i dette århundrede. Han havde været i New York i midten af 1890erne forhyret på et sejlskib, som fragtede petroleum for faderens firma.

tankanlæg på adskillige af landets jernbanestationer, og i 1905-06 kom der tankstationer i havnebyerne Køge, Marstal, Randers, Rudkøbing, Rønne, Stege med flere. Alle havne hvorfra der udgik skudehandel eller fiskerflåder, hvis motorer ofte var storforbrugere af petroleum. Samtidigt blev der anskaffet jernbanetankvogne til D.D.P.A.s eget brug, og man investerede i en tankdamper, som kunne rumme 3500 tdr. olie, et væsentligt fremskridt, da man hidtil havde klaret sig med en sejlførende skonnertrigget tankbåd. Der var således ikke brug for de arbejdskrævende tønder fra det øjeblik, olieprodukterne blev pumpet om bord i U.S.A., til den danske forhandler ude på landet havde varerne hjemme i sin egen butik.

Omkring 1910 begyndte man at importere brændselsolie, fuel oil, og Ø.K.s berømte dieselmotorskib »Selandia«, som var epokegørende i sin samtid, er vel det bedste bevis på, at man i D.D.P.A. havde fingeren på pulsen og havde øje for, at her var der et hastigt stigende behov, da man påbegyndte importen af disse specielle olier. Benzinbehovet var i begyndelsen minimalt, nærmst en apotekerartikel, som man dog førte, men automobilernes hastige udvikling og sejrsgang gjorde denne del af D.P.P.A.s importvirksomhed overmåde stor.

Købmands-principper

Min morfars gammeldags købmandsprincipper samtidig med hans moderne uddannelse gjorde ham særdeles velegnet til at føre traditionerne i firmaet videre. Han havde den grundsætning, som han ofte foreholdt mig, altid så vidt muligt at være likvid. Han hyldede også princippet om, at »man altid skal sælge, når andre vil købe, og købe, når andre vil sælge«. Han holdt sig langt fra risikofyldte eksperimenter, som finansielt kunne bringe selskabet eller ham selv i økonomisk risiko. Som søn af et gammelt handelshus hyldede han også princippet, at kun i ekstremt gode år kan man videregive kapital, og ofte sagde han: »Man skal ikke klæde sig af, før man går i seng«, idet han ikke troede på at videregive jordisk gods i levende live, da skæbnens veje er så uransagelige.

Astrid Holm og Agnes Stelling fotograferet i sommeren 1909.

Et glimt af Sølysts have, set ind mod Enrum, med Christian Holm i forgrunden; et meget yndet billede af dette motiv, som senere blev benyttet til postkort af familien.

Forhandlinger med Standard Oil Co. i New York

Allerede i sine første år blev min morfar sendt til Amerika for at forhandle med Standard Oil Co. i New York. Første tur over Atlanten var med tyske Amerika-liniens »Kaiser Wilhelm den Anden«. Han gemte til sin død en masse fra denne rejse. Prospekter der viser, hvorledes det store dampskib var indrettet. Spisesalonerne var indrettet med nydelige møbler i Louis XVI stil, de andre saloner var også præget af stor luksus, man får virkelig et indtryk af en form for flydende palads. Billederne fra New York giver et morsomt billede af byen, hvor det ser ud til, at alle motordrevne køretøjer var forsynede med massive gummihjul; gaderne var omgivne af høje bygninger med et etageantal, som oversteg de fleste bygninger i Europa, og langs gaderne ses skove af lys- og telefonmaster tæt besat med ledninger. Senere kom min mormor med på mange af rejserne, ofte havde hun så hjemmefra skrevet et væld af konvolutter for sin mor, som blev hjemme og passede sit barnebarn. Familien ville gerne sikre sig at få nyhederne hjemmefra hurtigst muligt og ville ikke risikere, at der kom forkert adresse på, som kunne skabe forsinkelse i korrespondancen.

Min morfars rejse til Standard Oils hovedsæde resulterede i, at han fik en masse personlige forbindelser og kom i kontakt med alle de mest fremtrædende inden for firmaet, kontakter han bevarede, indtil han gik af i 1939. Amerikanernes indtryk af den unge dansker må også have været godt, idet han blev hovedsædets tillidsmand og som sådan formand for de svenske og finske petroleumsselskabers bestyrelser og indtil 1917 også det norskes. Det er nok ikke for meget at sige, at han kom til at øve stor indflydelse på hele oliehandelen i Nordeuropa. At han kunne være stejl og stædig, vidner flere afsnit i bøger om Standard Oils historie om, hvor man kan få det indtryk, at han har været umådelig besværlig at forhandle med. Når han først havde taget et standpunkt og bidt sig fast i det, så skulle der overordentlig tungtvejende argumenter til, for at han skiftede mening.

I 1912 døde min oldefar som tidligere nævnt. Johannes Michael Holm havde indtil sin død formandsposten for D.D.P.A.s bestyrelse, og denne post overtog min morfar samme år, et bestyrelseshverv han havde indtil 1940.

Som ovenfor nævnt var han medlem af de svenske, norske og finske petroleumsselskabers bestyrelser, her skal nævnes Krooks petroleums A.B. i Stockholm, Skånska petroleums A.B. i Hälsingborg, Sydsvenska petroleums A.B. i Malmö, Vestkustens petroleums A.B. i Göteborg, A.B. Nobel petroleum – standard, Finland og Vestlandske petroleum C.O. i Bergen. Alt dette gik der megen tid med og ikke mindst mange anstrengende rejser. Trods dette var der dog tid til meget andet, og Christian Holm blev indvalgt i repræsentantskabet for Kjøbenhavns Handelsbank i 1911 og i den samme banks bestyrelse i 1930, hvor han senere blev næstformand for såvel repræsentantskabet som bestyrelsen indtil 1948. Der blev også tid til at være medlem af bestyrelsen af Københavns Søassurance Forening, dampskibsselskabet »Myren«, Crome og Goldschmidts bestyrelse, ligesom han var medlem af kontrolkommissionen for forsikringsselskabet A/S Nye Danske af 1864 og formand for nævningenes grundliste for Københavns 6. kreds og meget andet.

Generalkonsulen

De fleste, som endnu husker min morfar, vil antagelig dog bedst huske ham omtalt som »Generalkonsulen«, idet han igennem en årrække i 1920erne var Italiens generalkonsul på et tidspunkt, da først den italienske konge, Victor Emanuel, og senere hans søn, den daværende kronprins Umberto, aflagde besøg i Danmark. Da min morfar var i lære i Lübeck, var det hos generalkonsul Charles Petit, og det er ikke utænkeligt, at han har stræbt efter netop denne titel, da han beundrede sin fjerne slægtning, »Onkel Charles«, overmåde meget.

Blandt medarbejderne i D.D.P.A. var Christian Holm noget af en legende, idet han, som sin fader i firmaet »Thøger From«, altid var at finde blandt de første på kontoret og oftest var blandt de sidste til

at gå hjem ved lukketid. Almindeligvis gik han til kontoret, når han boede i lejligheden i Stockholmsgade 33 i vinterhalvåret, men hvis bilen havde været benyttet aftenen før ved kørsel til middage eller lignende, blev den ikke vasket den påfølgende morgen, før morfar var blevet kørt til kontoret. Om sommeren, når familien boede på Sølyst, var transporten til byen med Sundbåden, som tidligere nævnt. Selv husker jeg altid, at han kørte til byen i sin gule topersoners Pacard cabriolet. Denne bil var af usædvanlig godt kram, som morfar selv sagde. Da den engang påkørte en af portstolperne ved udkørslen på Sølyst, kom der en bule i skærmen. Skaden var dog ikke mere alvorlig, end at chaufføren senere kunne tage en almindelig hammer og banke bulen ud, uden at det sås væsentligt på den smukke blanke lak.

Bryllup

Min morfar blev gift i Vedbæk kirke den 17. juli 1901 med Ingeborg Anna Kristine Mamsen, datter af tandlæge Peter Mamsen, som havde en klinik i Frederiksberggade. Familien Mamsen boede over for familien Holm i Rosenborggade, og de to unge har nok set hinanden ofte, før de lærte hinanden at kende. Ingeborg Mamsen blev sendt ud for at lære husholdning, og det udvalgte sted blev Viskinge præstegård i nærheden af Kalundborg. Om hun lærte noget der, ved jeg ikke, jeg mindes aldrig at have set hende beskæftiget med nogen form for huslige sysler, men hun var en flittig brevskriver i den periode, og hendes breve bærer præget af det stedse uudholdelige for to unge forelskede at være så fjernt fra hinanden.

Brylluppet blev holdt ret stille, da der havde været dødsfald i familien i begyndelsen af året. De to unge boede i det hvide hus på Sølyst den første sommer, men da bruden var så meget yngre og livligere end sine svigerinder, gik de ikke så overvældende godt i spand, og da min morfar året efter havde fundet en villa, »Benedicte« i Rungsted, valgte man at flytte derhen. Den nybagte husmor satte stor stolthed i at holde huset lige så fint som på Sølyst, og da hendes svi-

Ingeborg Holm, født Mamsen, fotograferet på bryllupsdagen 17. juli 1901 på Sølysts havetrappe.

gerfar kom på besøg første gang, var vinduerne pudsede så fint, at da han ville skille sig af med noget ved at kaste det ud af vinduet, havnede det i stuen. Villa »Benedicte« beholdt familien kun i få år, idet man flyttede ind i villa »Skrænten« i det nordlige Vedbæk, hvor man blev naboer til A. C. Illum og etatsråd Monberg.

For datteren Astrid, min moder, kom denne flytning til at betyde meget, idet hun som enebarn fik særlig glæde af naboernes mange

børn. Hun tilbragte det meste af sin tid hos de gæstfrie Monbergs, som så stort på, om der var en mere eller mindre til bords til måltiderne.

Som nævnt i indledningen købte min morfar Sølyst af boet efter sin far. Morfars ældre broder, Thøger, havde tilbragt sommeren 1912 på Sølyst med sin familie, og i efteråret overtog den nye ejer stedet, som igennem mange år havde været familiens samlingspunkt om sommeren.

Christian og Ingeborg Holm flytter ind på Sølyst

Mine morforældre flyttede ind på Sølyst i sommeren 1913, og selv om det ikke var en stor familie som Thøgers eller de gamle Holmere med mange børn, så kom der hurtigt planer om at ombygge, modernisere og udvide hovedbygningen. Planer der blev realiserede, hvorved husene fik de udformninger, de stort set har endnu i dag. Hovedbygningen fik tilføjet tilbygninger mod øst og vest, køkkenet blev bl.a. flyttet op fra kælderen, som altid havde været fugtig og klam. Ovenpå kom der et gæsteværelse ud mod Strandvejen. Dette værelse blev iøvrigt kun sjældent benyttet grundet på de mange lyde fra vejen. Mod haven blev der tilbygget en vinterhave, med høje franske vinduer, og oven på denne kom der et dejligt lyst gæsteværelse med en tilhørende balkon. Det toetages hus, som lå parallelt med Strandvejen mod nord, kom af med en etage og blev sammen med gartnerboligen stærkt ombygget, idet der igennem det sidstnævnte hus kom en port eller gennembrydning for at lette tilkørselsforholdene til garagerne. Det hvide hus, som havde været en rummelig vestvendt beboelse med en dejlig udsigt over den gamle have, fik den nordlige del ændret til en meget stor garage, hvor der uden vanskelighed kunne stå adskillige biler. Den benyttedes dog sjældent. Samtidigt blev den øverste etages værelser og kviste fjernede. Fra at have været en bolig, hvor der boede mange familier, blev Sølyst nu til en udpræget lystejendom, vel nok i sin udformning en af de smukkeste på Strandvejen. Samtidigt blev der på grunden til søsiden opført et lysthus eller norsk

Det norske lysthus

bjælkehytte, som stykke for stykke var blevet bragt hertil fra Norge. Taget var dækket af græstørv, som lå på et lag af birkebark for virkelig at blive tæt. Bjælkehusets eneste rum, som havde blyindfattede vinduer mod øst og vest, havde en stor åben kamin som eneste varmekilde. Møblerne, som var i blå eller røde almuefarver, var hentet hjem fra rejser i Sverige og Norge. Til søsiden var der i hele husets længde en overdækket terrasse, som var et yndet sted at sidde på så at sige alle tidspunkter af døgnet, da der var skyggefuldt og samtidigt lunt. Ved siden af det norske lysthus stod der en meget høj flagstang, og der må på sydsiden ind mod Rosenlund have været en tennisbane; den har jeg dog kun indtryk af at have set i stærkt forfald, men da der lå urgamle tennisketchere inden i lysthusets slagbænk, er det antageligt, at tennisbanen har været benyttet i mine morforældres unge dage. Under anden verdenskrig blev dette område benyttet til avl af kartofler til husholdningen på Sølyst og i Stockholmsgade, hvor familien boede om vinteren.

Haveanlægget

Haven blev også forandret meget i de første år efter overtagelsen. Da selve stuehuset havde fået et noget fransk udseende præg med kviste og mansardtag dækket af sortglaserede tegl samt imiterede sandstenspartier ved trapperne på begge sider af huset, var det naturligt at anlægge et fransk haveanlæg, som kom til at ligge i forlængelse af bygningen, så man fik den fulde glæde af det fra den mod vest tilbyggede havestue. Prydhaven fik fint klippede buskbomhække, og der kom små englebørn på postamenter i små nicher, klippet ind i tætte avnbøghække. De smukt anlagte rosenbede var kantede af buksbom, her fandtes hovedsagelig buketroser i dybrøde eller nærmest laksefarvede nuancer. Længere mod Enrum skov kom der staudebede, som lå på begge sider af en fliselagt gang. Fliserne, som var af sandsten, stammede fra Kongens Nytorv, hvor de i følge traditionen i tidligere tider havde ligger omkring Christian den Femtes rytterstatue. Senere da Sølyst kom ud af familiens eje, blev disse sand-

Jørgen Ahlefeldt-Laurvig fotograferet ved det norske lysthus i slutningen af 1920erne.

stensfliser fjernede og blev fragtede til Eriksholm, hvor de nu ligger foran havetrappen. Mellem den fliselagte gang og staudebedene var der en kantning af lavendler; her gik min morfar ofte ned og gned lavendelblomsterne i sine håndflader, da han elskede lugten. Lavendelblomsterne blev i øvrigt afklippede og omvundne med mol og lagt i skufferne, for at de og tøjet, som blev lagt der, skulle få den samme behagelige duft. Næsten helt nede i skellet ind mod Enrum stod der et enormt træ, som bar ægte kastanier. Da træet på et tidspunkt så ud til at være ved at gå ud, kom der en slags »trædoktor« og så på problemerne. Han beordrede en rende gravet i passende afstand fra træet og rødderne, og i denne rende blev der lagt et godt lag hestegødning, og så blev der i øvrigt spændt kæder om træets to stammer, for at det ikke skulle splittes i to dele. For at disse kæder ikke skulle gnave sig ind i træets bark, blev der lagt en pakning af imprægnerede træstykker imellem træstammen og kæden. Sluttelig blev huller i træet udbedret og plomberet, og så blev der slået tagpap over de udbedrede skader, for at fugt og råddenskab ikke skulle trænge ind. Når min morfar satte noget i stand, var det ikke tanken, at nogen skulle komme igen få år efter, selv sådanne reparationer var af udsøgt kvalitet. Træet blev i øvrigt lige som det store lindetræ i gården fredet ved salget af Sølyst, men det ser ikke ud til, at de senere års stærke sommertørke er gået sporløst hen over de århundredgamle træer, og det er nok kun et spørgsmål om tid, før de går til.

I Søllerødbogen 1962-63, s. 51-52, og 1970, s. 81, er det blevet beskrevet, da Vedbæk kirke fik sit kirkeskib, og i Søllerødbogen 1974 nævntes det, at min morfars egentlige lyst i livet havde været at komme ind i søværnet og gøre den maritime løbebane til sin karriere. Hans lyst til at sejle var usvækket, og kontorarbejdet var så stillesiddende, at han, allerede da familien boede i villa »Skrænten« i Vedbæk, fik sig en velsejlende klinkbygget kragejolle, en såkaldt »ælling«, som hed »Trold«, og med denne båd sejlede han sig adskillige sølvpræmier til

Kragejollen »Trold«

Sølyst set fra havesiden (syd) omkring 1926.

huse. Præmierne var almindeligvis sølvbægere med den herskende moderetnings yndlingsstils ornamenter, jugendstilens siv og bladvækster, samt en indgraveret ælling og tekst på præmiens art. Senere fik han sig et betydeligt større sejlskib at manøvrere med, yawlen »Astrid« på 17 ton. Besætningen på denne båd bestod af 1½ mand,

Yawlen »Astrid«

en fisker fra Skovshoved, der i sommerhalvåret sejlede med morfar, samt en af fiskerens yngre slægtninge, som var en form for dæksdreng. »Astrid« var et godt og rummeligt fartøj, og der var rigeligt med kahytsplads. – Da min mormor altid hadede at sejle, gik hun almindeligvis straks under dæk og lagde sig, så snart hun kom om bord, og viste sig sjældent før båden lå sikkert i havn. Heldet vil, at en enkelt logbog fra »Astrid« er bevaret, og den giver et godt billede af livet om bord.

23. juli 1916. Søndag.

Fint solskin, frisk nordenvind. Gik om bord kl. 10,30, lettede kl. 11 og stod i kryds ned til Stellings, gik til deres bøje, tog fru Stelling, hr. og fru Munthe Kås og Agnes (Stelling) samt Ellen (Monberg) (to af min moders veninder) om bord, lod gå bøjen og stod udefter i stadig friskere vind. Spiste frokost om bord. Vendte ved nordspidsen af Hveen, da søerne blev sværere og sværere, og stod sønden på for at give ro på fartøjet. Vendte ud for Sølyst og krydsede op til Stellings bøje, som vi tog, og satte derefter de fremmede i land. Lod gå bøjen kl. 2½ og sejlede hjem til vor egen bøje, som vi tog kl. 3. Gik i land, hvorefter fartøjet gik til Skovshoved. Vejret blev efterhånden overtrukket. 5½ times sejltid.

I juli det år var der lejlighed til at sejle en længere tur med båden; her var man ude i 109 timer, og efter logbogen at dømme var det en dejlig tur; her var det sædvanlige mandskab erstattet af nogle venner, Oscar Wulff og Georg Nellemann, som udgjorde besætningen; vagterne inddeltes i skifter, og vagtkommandøren havde et maritimt skilt om halsen til tegn på sin værdighed.

10. August 1916. Torsdag.

Forlod Skovshoved havn kl. 8¼ og ankom til Vedbæk kl. 10¼.

Yawlen »Astrid«, som familien Holm ejede i noget over 20 år og ofte benyttede til sommersejlture.

Laber vestlig brise, gråvejr. Gik i land og spiste frokost. Gik atter om bord kl. 1.. Lettede kl. 1¼ og stod for meget svag brise over mod Hveen. Ville ankre i den havn, der ligger på svenskesiden under Tranchels slot, men den tyske armerede trawler, som så mig der i går, var ledsaget af fire tyske torpedobåde. Ombestemte mig, vendte og stod tilbage mod den danske kyst. Holdt det gående i meget svag nordvestlig brise og kom op i Nivåbugten. Vendte kl. 4 og stod sønden ud og kom til Vedbæk kl. 5, hvor vi tog bøjen.

Disse lakoniske ord i logbogen lyder ret mærkværdige, men der var en ret interessant forhistorie til. Dagen før havde min morfar været på vej norden ud af Sundet, da de på højde med Kronborg lå og krydsede for at komme frem i den sydgående strøm. Under disse kryds blev de opmærksomme på, at en stor damper kom ned imod dem fra nord. Da damperen var på højde med »Astrid«, sprang en mand over bord, og man gav sig til at skyde på ham fra damperen. »Astrid« kom til, og de nåede at få flygtningen pillet op, før han blev ramt. Det viste sig at være en engelsk sømand, der var blevet taget til fange af et tysk skib, som nu var på vej mod Tyskland med sin last af fanger fra sænkede engelske skibe i ubåds-krigen. Min morfar sejlede ham til Helsingborg for at videregive ham til den derværende engelske konsul, da manden jo ikke havde andet, end det han stod og gik i. Stor var flygtningens rædsel, da det viste sig, at den engelske konsul ikke kunne tale engelsk, men talte flydende tysk! Forviklingerne blev dog opklaret, og manden kom sikkert tilbage til England på et neutralt skib.

Mange år senere havde mine morforældre gæster, og som det så ofte var tilfældet, gik man efter middag over til det norske lysthus for at nyde udsigten og belysningen. Blandt gæsterne var den tyske greve Felix v. Luckner, som var gift med en svensk dame, som familien havde kendt i mange år. Min morfar fortalte den ovenfor nævnte

Christian Holm til rors om bord på yawlen »Astrid«, som var på 17 ton; bemærk rorpinden, som omtales i teksten.

historie, og Luckner udbrød: »Var det Dem! Jeg var kaptajn på den damper og fik for sent stoppet skyderiet. Det glæder mig oprigtigt, at han slap godt fra det«. Luckner opererede under første verdenskrig med et som handelsskib kamoufleret krigsskib og fik sænket et stort antal allierede skibe, noget han fortæller om i sin bog »See Adler«.

»Astrid«s logbog for 1916 ender i øvrigt med, at det konstateres,

at »en elendig sæson med megen regn har gjort, at jeg kun har kunnet tilbringe 188³/₄ time om bord imod 320 timer forrige år«.

Familien beholdt yawlen i mange år, og da den blev solgt i 1930-erne, beholdt man rorpinden, som var noget ganske særligt, idet den var udformet som en drage, der bider sig fast i rorstammen. Det var med dragens hale, man styrede. Selv kan jeg huske at have været ude at sejle med »Astrid« som lille. Min morfar havde nøje indprentet mig, at det var kun for færger, at et sejlskib havde vigepligt. Alle var gået under dæk for at spise, og jeg passede roret, da der næsten ingen vind var. Stor var min morfars bestyrtelse, da han ud af et koøje fik øje på en ret stor damper, der med god fart stod direkte ned mod »Astrid«; han skyndte sig op og lagde roret hårdt om, og bagefter fik jeg læst og påskrevet om min forsyndelse, men kunne jo, som sandt var, henvise til de vigepligtsregler, jeg havde fået indprentet.

Helt undvære at sejle kunne morfar ikke. Først lejede han en mindre båd, men den var ikke hurtig nok til ham; han erklærede, at den var mest egnet til konebådssejlads; senere købte han en anden mindre båd, en såkaldt »Skælskørjolle«. Den havde vundet talrige præmier for sin forrige ejer, og den fandt han yderst stabil og velsejlende og fandt den ideel til at lære mig sejlsportens mange glæder. Da krigen kom, og sejlforholdene i Øresund blev vanskeliggjort af besættelsesmagtens frygt for, at vinden skulle blæse sejlerne over til Sverige for at blive der, besluttede morfar, at jollen skulle til Eriksholm, hvor jeg kunne fortsætte mine sejlture på Issefjordens skærmede vande. Båden fik sit eget pas og blev sejlet norden om Sjælland af den endnu aktive fisker Nielsen, som havde sejlet med morfar i mange år.

Skælskørjollen

Vi har nu kikket på det ændrede Sølyst og husherrens yndlingsbeskæftigelse, sejlsporten, og det må så være på tide at kikke indenfor i selve huset.

For den interesserede kan det siges, at forstuen stort set endnu i dag er uændret. De ting, der prægede den dengang, var ligesom nu

Astrid Holm (Ahlefeldt-Laurvig) i havestuen på Sølyst fotograferet omkring 1918; sammenlignet med det tidligere billede i Søllerødbogen 1974, s. 85, ses, at der er sket gennemgribende ændringer.

Det rum, der almindeligvis omtaltes som kabinettet, fotograferet omkring 1919. Rummet lå mellem havestuen og den senere tilbyggede vinterhave. Over sofaen ses et maleri fra »Vintre Møller« malt af familiens ven Niels Simonsen, se Søllerødbogen 1974, s. 61.

Sofa fra Sølyst, oprindelig fremstillet til hørkræmmer Thøger From i slutningen af 1700-tallet af Lillie. Møblementet på Sølyst bestod af 3 stole og en sofa, men har oprindelig været noget større.

en kamin, som blev opført ved ombygningen, og det svungne trappeparti, i hvis murværk der var indfældet et enormt maleri af Agnes Slott-Møller. Billedet forestiller en frierfærd på Christian den Fjerdes tid. Den unge pige, der fries til, står på sin bedstefars knæ, og en ung granvoksen mand sætter en tung guldring på hendes udstrakte pegefinger. Billedet findes endnu på samme plads. Foruden disse ting var der adskillige opsatser og gevirer, dels fra dyr af forskellig art, min morfar havde skudt, dels stammede de fra den store auktion på Hvidøre efter kejserinde Dagmar. Adskillige var skudt af zaren på jagter i de nordsjællandske skove. En kamfertræskiste med mes-

singbeslag stammede fra samme auktion; her sås på bagsiden en lille rød seddel med hvid tekst, »H. M. Queen Alexandra«. Den må altså have tilhørte hende. Møblerne i huset var ikke noget usædvanligt, de var hovedsageligt holdt i imiteret Louis XVI-stil, idet min morfars synspunkter slog noget igennem her. Han kviede sig ved at købe noget gammelt skidt, som han sagde, når man kunne få noget ordentligt nyt for den samme pris. Skal noget af indboet fremhæves særligt, må det være det forbavsende antal af gode 1700-tals malerier, der fandtes. Her var billeder af Brüniche, Fuchs, Jens Juel, Virgilius Erichsen med flere og talrige søstykker af kendte malere hang i morfars kontor, som lå til højre for forstuen. Overraskende nok var der i vinterhaven nogle møbler, som stod på Sølyst hele året, og som var af høj kvalitet; disse møbler var fremstillet af kongelig hofmøbelsnedker Lillie i 1700-tallets slutning og var bestilt af Thøger From.

Malerierne

På den lange gang, som går i hele husets længde ovenpå, hang der en forbavsende mængde billeder af svenske officerer fra 1700-tallets midte; de var købt til huse af min mormor, som havde en svaghed for billeder i ovale rammer og havde planer om at omdanne disse krigere til ovale billeder, et projekt der lykkeligvis ikke blev til noget. Her hang også et maleri af en af Dragsholms lensmænd i midten af 1600-tallet, et medlem af slægten Rosencrantz, som havde været rigsråd for kong Hans, og hofdamer fra Christian den Femtes hof, malet af d'Agard.

Sommerferiedage

Alt dette tjente som en ramme om uforglemmelige sommerferiedage for mig igennem mange år, og jeg skal forsøge i det efterfølgende at give lidt af et indtryk af disse dage.

For mig står Sølyst som et af de vidunderligste feriesteder, man kunne tænke sig. Som min moder var jeg enebarn, og mine forældre nærede en nærmest panisk rædsel for, at jeg ikke skulle blive »en rask dreng« og blive for forkælet. Mine morforældre, hvis eneste barnebarn jeg var, havde naturligvis den diametralt modsatte mening, og

Spisestuen på Sølyst fotograferet omkring 1920. Stolene havde et overordentlig fint guldindvirket betræk, som holdt i over 50 år. (Sammenlign billedet af spisestuen 1913 i Søllerødbogen 1974, s. 87).

i de fjorten dage hver sommer, jeg var på Sølyst, var der »må-ferie«, hvor egentligt alt var tilladt, undtagen det ene at gå alene over Strandvejen og være alene ovre ved vandet, som netop ved pynten på dette sted var meget dybt. At disse frie tøjler somme tider må have været en prøvelse, tog morforældrene med en overraskende ro. En gang da min mormor havde fået en splinterny svagt rosa kjole hjem til en el-

ler anden speciel lejlighed, mødte jeg hende med min netop lige anskaffede vandpistol, der uheldigvis netop var blevet fyldt op med blæk. Jeg benyttede våbnet, og min mormors bestyrtelse, da hun så en kæmpeplet brede sig, var selvfølgelig; hun var på vej ned til thegæster. Naturligvis blev hun aldeles rasende, men greb sig selv i det og erklærede, at hun jo selv havde givet mig lov til alt, og jeg slap for videre tiltale, dog forsvandt min dyrebane vandpistol på underlig vis den påfølgende nat.

Svømmeundervisning

Familien syntes ofte, at feriedagene skulle udnyttes til noget fornuftigt, og da jeg boede midt inde i landet til daglig, var det nærliggende at benytte lejligheden til at sørge for, at jeg lærte at svømme. Et af stederne, som valgtes til denne idrætsgren, var badeanstalten nede i Skodsborg. Hertil cyklede jeg og badede i, hvad jeg husker som værende iskoldt vand. Man fandt dog frem til et andet sted, da mine morforældre en dag kom med ned for at se fremskridtene. Den dag var det søndenvande, og svømmelærerinden sagde: »svøm nu lidt til højre, svøm nu lidt til venstre, luk nu munden«, da der kom alle former for mærkværdigheder sejlende, som blev ført med strømmen. Et andet år havde man fundet ud af, at mine evner på et dansegulv lod meget tilbage at ønske. Jeg kunne danse schottisch, mazurka, rheinlænderpolka og andre uanvendelige danse, og min velmenende mormor fandt frem til et sted i nærheden af Vimmelskaftet, hvor jeg kunne få fornyet mine kundskaber. Min morfar kørte mig af og til derhen, medens min mor og mormor gik i butikker. Også disse udøvelser fik en brat afslutning, da jeg havde lært så meget af Københavns geografi, at jeg uden hjælp kunne finde Thorngreen og styrede mine skridt derhen, medens min morfar fik sine egne danseevner genopfrisket. En dag kom min mormor for at hente os, og hun syntes ikke, at det var nær så morsomt som vi.

Danseskole

Det forekommer mig i dag, at sommervejret var ganske anderledes dengang. Der var ofte lange perioder med heldagsregn, og jeg

Ingeborg Holm fotograferet i vinterhaven; på flyglet stod der fotos af familiens forskellige venner. Foto fra ca. 1935.

mindes det trøstesløse syn af den gennemvåde gårdsplads. Så tog vi ture til samlingerne i de nordsjællandske slotte og beså Kronborg, hvor morfar var i bestyrelsen for »Kronborgs Venner«, eller tog til Frederiksborg-slottet, hvor morfar gentagne gange indprentede mig

Museumsbesøg

de mange heltehistorier, som knyttede sig til de forskellige kongers regeringstid. Det overraskede mig gang på gang, at Danmark var så lille, når alle disse gæve kæmper havde været på vor side i de talrige slag med svenskerne. Jeg er overbevist om, at disse museumsbesøg har været medvirkende til, at min historiske interesse blev vakt på et så tidligt tidspunkt.

Badeliv

Det hændte da heldigvis også, at det blev et aldeles herligt sommervejr, og da vandet til søsiden, som tidligere nævnt, var meget dybt helt ind til glaciet, begav familien sig med bil til Hornbæk for at bade på den pragtfulde badestrand med det dejlige sand. Min morfars badeudstyr var altid inkluderet en stråhat, da han var meget skaldet og ikke tålte for stærkt sollys på sin skaldede isse. Når han så gik i vandet, var der et helt ceremoniel, som blev iagttaget, hvadenten det var fra badebroen på Sølyst eller fra en flad strand. Han gik i reglen kun ud i vandet til lidt over anklerne, så bøjede han sig ned for at samle lidt vand sammen til at gøre hovedet vådt, derpå samledes der vand sammen til at blive våd på hjerteregionen, for at det kolde bad ikke skulle være for stort et chock, og så fik maven også lidt. Efter dette var han klar til »at styrte sig i bølgerne«. Stråhattene fik altid skrevet en dato inden i, for at han kunne se, hvor længe de holdt. En uge var den helt gal. Han havde netop købt sig en splinterny og tog ned til Skodsborg for at gå i vandet. Her mødte han venner, som han høfligt konverserede, men disses store airdale-terrier trådte op i hatten, som han havde lagt fra sig i sandet. Få dage efter havde han atter anskaffet sig en ny. Uheldet ville, at han gennem længere tid havde lovet mig at komme en tur på Dyrehavsbakken, og ordholdende som han var, kom jeg der også. Selv om morfar hadede rutchebanen, ofrede han sig og tog med, for at der ikke skulle ske mig noget, og her mistede han sin anden hat den uge. Den forlod ham med et vindpust, og længere nede havde vi glæden af at køre den over. Sidst på ugen kom der atter en til veje, og da det blev Hornbækvejr, gik turen til

Sølvbrudeparret Holm fotograferet på hovedtrappen på Sølyst den 17. juli 1926.

den forjættede strand. Her satte et barn sig oven på nyanskaffelsen, og morfar opgav at få en ny hat på hovedet den sommer. For min mormor var disse ture ikke det, hun så mest frem til. Grundet et svært angreb af kolibakterier på en udenlandsrejse havde hun et ret skrøbeligt helbred, og da hun ikke syntes om at blive solbrændt, sad hun oftest på stranden iført en regnfrakke, bredskygget hat og mærkeligt farvede solbriller, og for helt at sikre sig havde hun oftest en parasol med. Efter at man i en hel del år havde klædt sig om i bilerne, som var bekvemt høje og havde vinduer med rullegardiner, gik familien over til at købe en grund med et lille hus, som lå ved siden af hotel Trouville. Her var der muligheder for at sove til middag, og min mormor slap for at komme med på stranden, som hun antagelig har hadet af et godt hjerte, skønt hun som ung var meget badende, når familien tog til venner på Skagen.

Sejlture

Fra badebroen på Sølyst kunne man sætte en båd i vandet ligesom i oldefar Holms dage. Her hang den allerherligste lakskinnende mahogni-jolle i sine davider, og med den blev der somme tider sejlet ture. Meget tidligt havde min morfar anskaffet sig en påhængsmotor, noget ganske usædvanligt i 1920erne. Denne motor var overordentlig larmende og udsendte samtidig en olieblandet os, som forårsagede ubehag for de sejlende såvel som for dem, der havde søgt ned til vandet for at få sig en stille middagslur. Det var derfor oftest årerne, der kom i brug. Jeg havde adskillige dejlige skibe med sejl, som blev sat i søen fra denne jolle. En af de bedstsejlende var knap nok nået i vandet, før den for en frisk vind stak fra os. Min morfars dystre ord: »den får du nok aldrig at se mere«. Han havde dog været så forsynlig at sætte en lille plade på med navn, vist nok fra et gammelt nøgleknippe. Det lille sejlskib nåede velbeholdent over til den svenske kyst, og få dage efter fik vi et postkort, som fortalte, at »Vega«, som båden hed, var i sikre hænder hos en lille dreng i nærheden af Landskrona. Mine morforældre var enige om, at der ikke var grund til, at drengen

Gartnerboligen lige efter ombygningen; man ser, at der bl.a. er kommet en portgennemkørsel til de bagved liggende stalde eller garager.

skulle af med sin nyerhvervelse, og jeg fik derfor en anden, som var en tomastet båd, der lignede »Astrid« meget. Denne legetøjsbåd var så holdbar, at den eksisterer endnu og udmærker sig ved fortræffelige sejlegenskaber.

Min morfar var et udpræget friluftsmenneske, og det var en stor glæde for ham, når vejret var godt nok at tage et bord ud på haveterrassen eller under det store lindetræ i gården for at spise morgenmad der. Mormor stod sjældent så tidligt op og var desuden plaget meget af gigt, så den slags friluftsfornøjelser var hun ikke interesseret i. Hun holdt i det hele taget ikke meget af at bo på Sølyst, som

Christian Holm fotograferet på Sølyst, antagelig i sommeren 1929.

hun fandt ret klamt og mente var uheldig for hendes helbred. Det var derfor en overraskelse, at hun, efter min morfars død i 1950, trofast hvert år alligevel flyttede ud til Sølyst og tilbragte somrene der, indtil hun døde.

Christian Holm til hest i oktober 1939. Hestene stod almindeligvis opstaldede i Klampenborg, hvor morfar ofte red ture i Dyrehaven.

Gæster

Mine morforældre var umådelig gæstfrie. Det er vanskeligt for mig at bedømme, om der var særlig mange gæster i de sommeruger, hvor min moder og jeg selv var på ferie hos dem, men takket være overordentlig god hjælp i huset var der altid plads til én til. I køkkenet regerede igennem mange år Elise Svensson; hun var som navnet lyder svensk. Hun var hos mine morforældre i 17 år og lavede fanta-

Madkunstnerne Elise Svensson, Minna Mortensen og Hulda Carlsson

stisk god mad, som altid var fikst anrettet og indbydende at se på. Elise var i alle de år forlovet, og da det endelig styrede mod den dag, hun skulle være brud, holdt helbredet ikke, og hun nåede aldrig at blive gift. Hun blev efterfulgt af sin diametrale modsætning, Minna Mortensen, som kom fra Jylland. Lige så stille og indadvendt Elise var, lige så munter og boblende af humør og slagfærdige replikker var Minna, men ét havde de til fælles: de var eventyrlige madkunstnere, hvadenten der var mange eller få til måltiderne. Senere er Minna kommet til et alderdomshjem i Jylland, hvor hun sikkert forkæler adskillige med sin gode mad. Senest var Hulda Carlsson husjomfru hos mine morforældre; hun blev ved, til min mormor lukkede sine øjne og gav ikke de to forannævnte meget efter i madkunst. Når der var flere gæster, kom gartnerens kone oftest over og hjalp til i køkkenet. Særlig husker jeg gartner Andersens kone, Claudia; hun elskede at fortælle mig de frygteligste røverhistorier, og ofte sneg jeg mig over til hende om eftermiddagen for at få et friskt stykke sigtebrød med puddersukker. Til at holde huset vedlige indvendigt havde mine morforældre almindeligvis to stuepiger, assisteret af chaufføren, når der var mange gæster, og der var tunge fade at bære. De skiftende chauffører var altid umådelig rare til at lege med mig og til at holde mig beskæftiget. Bedst husker jeg naturligvis Einar Kjørvel. I 1932 besluttede den daværende chauffør, Jønsson, sig til at rejse, og min morfar satte en annonce i avisen under billet mrk. På denne reflekterede Einar Kjørvel. Han fik sikkert stillingen takket være sine gode anbefalinger, ikke mindst fra godsejer Sigersen på Wilhelmshøj; men jeg husker tydeligt, at min morfar sagde, at en mand, der hedder kør-vel, kan ikke være en dårlig bilist. Einar blev hos familien i 22½ år og blev igennem årene en meget god ven af mig selv.

Chaufføren Einar Kjørvel

Når der skulle være særlig stort selskab, blev der fra København hentet forstærkninger i form af bordstel. Trafikken var dengang ikke

så stærk, og Einar Kjørvel mindes, at han engang blev sendt til byen efter familiens Flora Danica-stel. Det blev stablet op bag i den store Packard, omviklet med tæpper, og så gik turen til Sølyst, uden at der gik et eneste skår i den kostbare ladning. Ligeledes husker Kjørvel, at efter hver middag blev alt sølvtøj pudset, så det blev ofte ret sent, inden man var færdig. Min morfar var altid den sidste til at gå i seng, og det hændte ofte, at han mødte Einar ovre ved det norske lysthus, hvor de begge satte sig til at nyde aftenen og fik sig en stor cigar.

Rajahmaleren Hugo V. Pedersen

En af somrene var der næsten dagligt en gæst til frokost; det var kunstmaleren Hugo V. Pedersen; han blev i daglig tale omtalt som Rajahmaleren, da han gennem en lang årrække havde malet østerlandske fyrster i Indien. Ved en juletræsbrand Helligtrekongersaften 1928 var der i Stockholmsgade-lejligheden blevet ødelagt et billede af min moder, og familien ville gerne have hende foreviget igen, helst af en kendt person, og der var således forskellige kunstnere på tale, blandt andet den engelske maler Phillip de Lazlo. Hugo V. Pedersen kom hver dag i ferien for at arbejde på sin opgave, men når han var vel ude af døren, gik mine morforældre til værks. Min morfar malede, som tidligere nævnt, overordentlig gerne, han havde udprægede talenter, dog mest til at male søstykker og landskaber. Her gik de begge i gang med et portræt; det var særlig hagen, munden og næsen, der blev behandlet og rettet til morforældrenes egen glæde. Malerens sorg, bestyrtelse og skuffelse sås tydeligt hver morgen, når han genså sit værk; han var ved at fortvivle. Ofte havde mine morforældre rettet på munden, så den blev helt skæv, eller på øjnene, så de fik et overraskende tungsindigt præg.

Efter at Hugo V. Pedersen havde kæmpet sig gennem opgaven, fik morforældrene den tanke, at da han nu var så godt i gang, så kunne han lige så godt male et portræt af mig også. Jeg var en meget urolig model, som havde utrolig svært ved at sidde stille og holde mig i ro. Den elskelige maler tog til sidst den raffinerede hævn, at

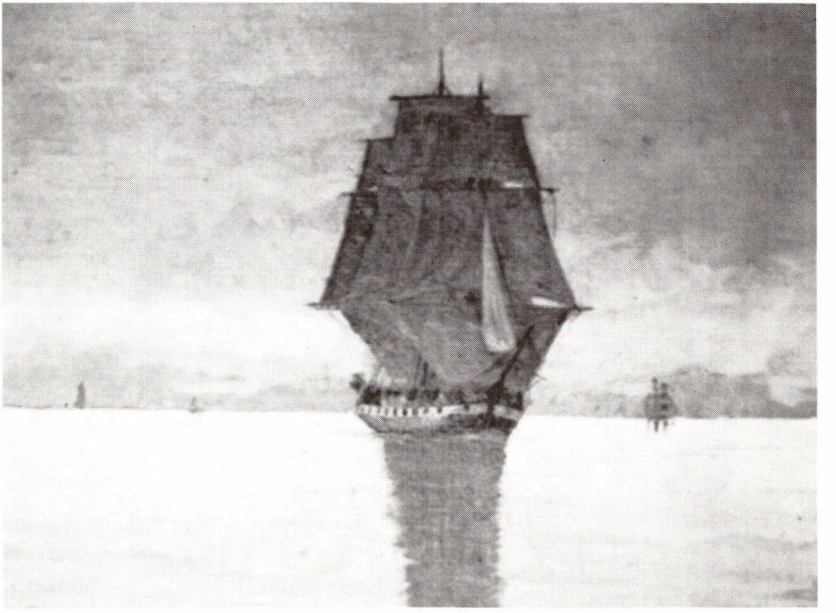

Dansk fregat malet af Christian Holm efter motiv af Carl Bille omkr. 1890.

han malede baggrunden i nøjagtigt den samme nuance, som han havde anvendt til mine øjne, så man fik det indtryk, at man så tværs igennem mit tomme hoved.

Det var i øvrigt ikke første gang, at min morfar prøvede sine evner med portrætkunsten. Ved den før omtalte juletræsbrand blev der også ødelagt et maleri af den kendte svenske rococo-maler Alexander Roslin. Dette billede prøvede min morfar at udbedre skaderne på. Resultatet blev så dårligt, at billedet blev hængt i garderoben til Strandvejsværelset, som næsten aldrig benyttedes. Af og til kom en barnerig familie på besøg, og den yngste var ofte ret uregerlig, ét

hjalp dog altid, når de ældre brødre sagde: »Skal vi tage dig op ovenpå, så du kan se på den mand, onkel Christian har malet!«

I min moders unge dage kom der naturligvis mange jævnaldrende, og de brugte meget forskellige metoder for at gøre sig særligt bemærkede. Et af de unge mennesker bandt urlodder om benene og tog en haveslange i munden. Han hoppede ud fra badebroen, hvor der som tidligere nævnt var meget dybt. Formålet var dels at imponere og dels at vise, at det slet ikke var så vanskeligt at være dykker. Det var med nød og næppe, at man fik ham fisket op, og at han undgik at drukne.

Min morfars ældste søster var gift på Fyn, og da den ældste søn, Axel, flyttede til København for at studere jura, kom han meget ofte på Sølyst. Faget han læste, var det samme, som min far havde valgt, og de to unge blev hurtigt nære venner. Det var Axel Sporon-Fiedler, der introducerede min fader i familien Holm, og det var på Sølyst, at mine forældre traf hinanden. De blev forlovede, medens min mor kun var 16. Brylluppet stod to år efter; de havde begge fødselsdag den 16. oktober og valgte denne dag til bryllupsdag. På bryllupsmenuen ses billeder af Sølyst og Eriksholm forbundne med et silkebånd.

Bryllup

Sommeren 1937 kom min morfar en dag hjem og følte sig ikke rigtigt ved tilpas, han havde antagelig overanstrengt sig og fik et mindre hjerteanfald. Af den foranstående gennemgang af hans mange tillidsposter og hverv vil det ses, at han arbejdede overordentlig hårdt og må have budt sig selv alt for meget. Resultatet af sygdommen blev, at han lettede sig for en hel del af det store arbejdspres og trak sig tilbage fra mange tillidshverv. 1. april 1939 trådte han tilbage som administrerende direktør for D.D.P.A., som netop den dag kunne fejre 50-året for selskabets start. Samtidig skiftede firmaet navn og kom til at hedde Dansk Esso, som det stadig hedder. Min morfar var efter sin sygdom kommet til at sove dårligere om natten, og dette onde søgtes afbødet, dels ved at bygge en mur langs Strand-

vejen for at dæmpe lyden, og samtidig anskaffede han sig en »sovekasse« til at have stående under sengen. Dette sindrige apparat havde haft en gavnlig virkning på adskillige, når det blev rigtigt anbragt, og det gik straks bedre med at få den fornødne nattesøvn. Efter morforældrenes død fik jeg fingre i kassen og tilfredsstillede et længe næret ønske om at se, hvad der var inden i. Indholdet var delvis gamle aviser, en stor mængde kobbertråd og diverse elektriske pærer, som dog ikke stod i forbindelse med ledningerne.

Christian Holm dyrker oliemaleriet

Jeg har ikke indtrykket af, at tiden som pensionist faldt min morfar særlig lang, han læste meget og havde som nævnt fra sin ungdom interessen i at male, en fritidsbeskæftigelse han atter genoptog og havde megen glæde af. Særlig i årene 1942-43 var han meget produktiv, og i de år frembragte han noget af det bedste, han havde ydet.

Når vor sommerferie på Sølyst var til ende, følte mine morforældre, at der var meget tomt, og de kørte ofte rundt i landet og så på gårde. Min morfar ville meget gerne have ejet en større gård, som økonomisk kunne hvile i sig selv, og som han ikke ville få udgifter af, men min mormor var for meget bymenneske til, at hun kunne tænke sig at komme længere ud på landet end Vedbæk, og hun sagde ofte: »Det er skilsmissegrund, hvis du køber en gård«. Senere i livet, da jeg selv havde fået en uddannelse som landmand, var hun den i familien, der hjalp mig til en start, hvad jeg har al mulig grund til at være hende taknemlig for.

Holmernes holdning over for Tyskland har jeg nævnt nogle gange i det foregående, og kærligheden blev ikke større efter Danmarks besættelse. Men englænderne havde min morfar også et horn i siden på, idet han aldrig tilgav denne nation, at de havde taget vor flåde under Napoleonskrigene og i al fald slet ikke, at Nelson havde sat kikkerten for det blinde øje ved slaget på Rheden. En af min morfars yndlingsbøger under krigen var C. S. Foresters »Konvoj til Malta«, den lå han ofte på sin sofa i herreværelset på Sølyst og læste i. Sit

eksemplar havde han fået fat i brugt, da bogen var forbudt læsning her i landet på det tidspunkt.

Morfar var heller ikke bange for atter efter nogle års forløb at påtage sig nye opgaver og indtrådte bl.a. i bestyrelsen for Foreningen for National Kunst. Han implicerede sig også i en redningsaktion for at redde »Hesten« på Kongens Nytorv fra forfald; den havde oparbejdet visse mangler grundet på ælde.

Da krigen var slut, og det var omtrent umuligt at få nye biler, blev han kontaktet af selveste Henry J. Kaiser, som havde ydet en så strålende krigsindsats for amerikanerne og havde rationaliseret sin skibsbygningsindustri. Kaiser havde også bygget talrige jeeps og ville nu til at omlægge produktionen til personbiler. Han tilbød min aldrende morfar at blive generalrepræsentant for Nordeuropa og have agenturet for disse biler. Min morfar betakkede sig for opgaven, som han var smigret over at være blevet tilbudt, men som han dog klart så oversteg hans kræfter.

Christian Holm dør

Min morfar døde maj 1950. Han var blevet meget gammel de sidste år og havde vanskeligt ved at følge med i den prisudvikling, der allerede dengang var begyndt at tage fart, og som siden har accelereret med stadig stigende styrke.

Han overlevedes af min mormor i 7 år. Hun prøvede at føre livet videre som i hans dage, men det oversteg hendes kræfter; hun var ret ensom, og familien havde hun aldrig haft nogen større interesse i at holde kontakt med. Hendes største glæder i de sidste år var, når min mor og jeg selv kom til byen og besøgte hende. Der var ingen ende på alt det gode, hun gerne ville gøre for os, og hun følte det som værende en frygtelig uretfærdighed ikke til stadighed at have os omkring sig. Mormor døde i maj 1957.

Ingeborg Holm dør

Sølyst set fra vest med vinterhavens høje vinduer i husets gavl. Oliemaling af Christian Holm fra 1943.

Det var ganske øjensynligt, at det var umuligt at bevare Sølyst i familiens eje, idet både min mor og jeg selv boede på landet, og ingen af os havde større muligheder for at føre Sølyst videre på samme måde som i familien Holms ejertid. Mine forældre søgte at få Sølyst afsat til en, der så vidt muligt ville søge at bevare denne dejlige ejendoms særpræg, men tiderne havde skiftet så meget, at selv ikke en udenlandsk virksomhed ville sætte penge i den relativt store ejendom, og resultatet blev, at Sølyst blev solgt til en ejer, der udstykkede, hvad der var muligt.

Sølyst sælges

Kommer man forbi i dag, er det meste af haven blevet til den bebyggelse, der hedder Enrumparken; de enkelte gamle bygninger har fået mange forskellige ejere. I selve hovedhuset er indrettet et privat plejehjem, og her har mange ældre mennesker nu fundet et rart sted at bo. Som nævnt er der i forstuen en kamin. Overliggeren er udhugget med ejernavne og talrige årstal. Ser man godt efter, så står min morfars navn til allersidst uden nogen mulighed for at tilføje yderligere ejernavne!

Selskabet 1.4. 1974-31.3. 1975

Af Roar Skovmand

Formandens beretning ved generalforsamlingen 27. maj 1975, Trørødskolen.

Indledningsvis må jeg meddele, at en af initiativtagerne til dette selskab, fhv. overbibliotekar Erling Hoffmeyer, er død den 3. april i Placencia i Spanien, 74 år gammel. I elleve år var han selskabets første sekretær og kasserer, lagde grunden til bibliotekets billedsamling og samling af lokalhistorisk litteratur. I Søllerødbogen 1946 har han skrevet Søllerød Biblioteksvæsens ældre historie. Han var den næstsidste af den første bestyrelses medlemmer. Vi vil ære hans minde.

Det stærkeste bånd mellem selskabet og dets store medlemskreds, nu 1300 i tallet, er Søllerødbogen, hvis sidste årgang, 1974, er udsendt sammen med indkaldelsen til denne generalforsamling. Den foregående årgang nåede først at komme ud lige efter generalforsamlingen sidste år, men den er til gengæld blevet præmieret af en komité af Forening for Boghåndværk, en komité, hvis jury på fire personer har præmieret Søllerødbogen 1973 som nr. 7 blandt 24 bøger fra året 1974.

Søllerødbogen præmieret af Forening for Boghåndværk

I foreningens publikation, udkommet i år, er anført navnene på årbogens tilrettelægger, grafikeren Erik Ellegaard Frederiksen, dens bogtrykker Poul Kristensen fra Herning og reproduktionsatelieret F. Hendriksens Efterfølger, hvis leder også hedder Christensen, men med Ch, Hans Christensen. Endvidere er som i årbogens egen kolofon nævnt papirets kvalitet: Thaicote fra De forenede Papirfabrikker, skriften Linotype Janson, omslaget Malmero, det omtrent kvadratiske format på 170×165 mm, oplaget på 1700 eksemplarer og

prisen, som indtil nu for medlemmerne har kunnet holdes nede på 30 kr., for andre er den 40 kr.

Det skudsmål, vor årbog fra 1973 har fået, fortjener at citeres: »Bogen er kvadratisk med højrestillet klumme og den brede venstre margin brugt til stikord. Dette layout giver sammen med illustrationerne mange smukke og velafbalancerede opslag. Det usymmetriske princip er fastholdt også i titlen og på omslaget. Illustrationerne, efter meget varierende originalmateriale, er generelt fint reproducerede. J. Th. Lundbyes maleri »En dansk Kyst« burde dog ikke være gengivet efter »Juleroser« med moiré til følge. Omslaget i guld og sort på brunt karton er ualmindelig vellykket. En helstøbt og konsekvent tilrettelagt bog.«

Separat-tryk

Ligesom de foregående år er flere af 1973-årbogens artikler udkommet separat. Det gjaldt Lise Bergsøes artikel om Paul Bergsøe og Koefoeds Minde, Gerty Eges om Familien Grøn på Rolighed, Gunnar Sandfelds Erindring og udforskning og endelig P. Thomassens Søllerød Kommune på Postkort. Disse separat-tryk har været trykt i fra 500 til 800 eksemplarer og er blevet stærkt efterspurgt fra alle egne af landet.

Af den sidst udkomne årbog vil der også blive udsendt et par særtryk om kort tid, nemlig af Nina Fabricius' afhandling Søllerød Museum på Mothsgården og af P. Thomassens redegørelse for den ufuldførte Lundtoftebane.

Generalforsamlingen 1974

Generalforsamlingen ifjor fandt sted den 13. juni på Søllerød Rådhus med ca. 125 deltagere. Til dirigent valgtes advokat Bolt Jørgensen. Efter formandens beretning, som er aftrykt i den nu udkomne årbog for 1974, afholdtes valg ifølge vedtægterne. Registrator Bjørn Fabricius ønskede ikke genvalg som bestyrelsesmedlem og blev afløst af suppleanten, den nye museumsinspektør ved Søllerød Kommunes Museum, mag. art. Nina Fabricius. Selskabet skylder Bjørn Fabricius stor tak for hans ihærdige indsats både for selskabet og for

museet i en periode, hvor det led under trange kår. Som suppleant blev Nina Fabricius afløst af afdelingsbestyrer Bent Schlütter. Som ny revisor i afdelingsbestyrer Olivia Christensens sted valgtes forstander Laurids Fridorf. Det er med vemod, jeg nævner hans navn, fordi hans levende historiske interesse, der blandt andet kom til udtryk, da han ved sommerudflugten i 1972 fortalte om Aggershvile Landsted og Børnehjemmet Jacob Michaelsens Minde, ikke længere kan inspirere vore medlemmer. Han var i de senere år mærket af alvorlig sygdom, men hans virkekraft var usvækket, og hans død ved juletid 1974 kom brat og uventet, også for mig, der var hans nærmeste nabo. – De øvrige valg var genvalg.

Selskabets kasserer, direktør R. Henriksen

Kassereren, direktør R. Henriksen, aflagde et regnskab, der balancerede med 165.000 kroner og med et minimum af kontingentrestancer. Regnskabet fik perspektiv i nogle bemærkninger fra kassererens side, der er aftrykt i årbogen. De giver mig anledning til at bemærke, at mage til kasserer har jeg ikke oplevet i de selskaber og foreninger, jeg har haft med at gøre. Direktør Henriksen indtrådte i selskabets bestyrelse som sekretær i november 1953 og har således været et energisk medlem i over 21 år.

Kontingentet blev fastsat uændret til 30 kroner. Under Eventuelt fremkom en række bemærkninger om konkrete forhold, blandt andet fra et medlem, der efterlyste en bænk uden for rådhuset, som borgerne kunne sidde på, hvis de kom for tidligt, når de skulle betale deres skat. Bænken er nu blevet opstillet ved kommunens foranstaltning. Et andet medlem spurgte, hvordan man kan sikre bevaringsværdige bygninger, som ejerne dårligt har råd til at vedligeholde. Det samme medlem har senere skriftligt henvendt sig til mig for at henlede opmærksomheden på, at området i kommunens sydøstlige hjørne, hvor udsigten åbner sig fra Strandmøllebakken mod kysten og sundet, ikke må forsømmes – og beklager sig over campingpladsens indgreb i skovidyllen. Sager af den art henvises til det særlige udvalg,

Vedtægts-ændring

som bestyrelsen nu foreslår skal virke i henhold til en vedtægtsændring, der går ud på ikke blot »at bevare hvad der skønnes at have historisk og æstetisk værdi«, men også at udvikle sådanne værdier. Andre spørgsmål under Eventuelt vedrørte miljøet omkring Hartmanns Plads i Nærum, ved Attemosevej, Alleen i Nærum og bådfarten.

Efter generalforsamlingen talte arkitekt, professor Peter Bredsdorff »lidt om nyere planlægningshistorie«, en ualmindelig fængslende og perspektivrig redegørelse, der udvidede horisonten fra det lokale til det landsomfattende område.

Sensommer-udflugten

Sensommerudflugten den 8. september 1974 var ikke begunstiget af vejret. Den udgik i strømmende regn og stiv kuling fra bådfartens anløbsbro ved Holte station med A/S Bådfartens direktør B. P. Parsum som kaptajn. Trods det rædsomme vejr mødte 70 deltagere af de 80 tilmeldte. Da båden fra Vejlesø gennem kanalen nåede ud i Furesøen, løjede vinden af og humøret steg, ikke mindst da ingeniør Anders Jespersen uden for programmet indviede deltagerne i Furesøens og Møllestrømmens særprægede natur og historie. Han sekunderedes af Annalise Børresen, der fortalte om seværdighederne undervejs og Dronninggårds historie – det sidste ved det varmende kaffebord og den mættende lagkage i Jægerhuset, hvor der blev gjort ophold, inden båden vendte tilbage til Holte. – Dette års sensommerudflugt vil finde sted søndag den 7. september og gå til Skodsborg Badesanatorium, hvor der både vil blive anledning til at se anlæggene fra Kong Frederik den Syvendes tid – især den smukt restaurerede rotunde i »Villa Rex« – og høre om sanatoriet, der for et par år siden holdt 75 års jubilæum.

Vedrørende selskabets kommende publikationer kan oplyses, at jernbanehistorikeren P. Thomassen til sin indholdsrige bog om Kystbanen, der kom i 1972, nu har føjet en bog om Nærumbanen, der i dette år fejrer 75 års jubilæum. Den vil udkomme til august med et

Publikationsvirksomheden

tilskud på 20.000 kroner fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond. Til de allerede udkomne bind om »Søllerød, som det var engang« føjer lektor Gunnar Sandfeld et tredje, der vil handle om Nærum og Gammel Holte, om gårdenes, vejenes og slægternes historie. Det er første gang, disse egne i kommunen får en dyberegående beskrivelse. Til denne publikation har kommunen ydet et tilskud på 45.000 kroner samt et rentefrit lån på 10.000 kroner. Næste årgang af Søllerødbogen vil formentlig kunne foreligge ved nytårstid. Det må endelig nævnes, at Søllerød Kommunes Biblioteker har udarbejdet et ajourført tillæg til Bibliografien vedrørende litteratur om kommunen. Priserne på selskabets boglager vil blive sat op til 1. oktober.

Bevaringsudvalget

Selskabets underudvalg vedrørende bevaring og udvikling af historiske og æstetiske værdier i kommunen, der består af professor Suenson som formand, ingeniør Ruff, Ady Rechnitzer og Nina Fabricius, har på opfordring af kommunalbestyrelsen afgivet en udtalelse vedrørende området ved Sødalvaskeriet. Den går ud på, at området bør frilægges, så udsigten fra søbredden ind mod tunneldalen øst for området, som afspejles i gamle billeder, genoprettes. Fra forstander Fridorf har selskabet ifjor modtaget en henvendelse vedrørende stenaldergravhøjen syd for Skodsborgparken, der blev frilagt efter Nationalmuseets udgravning i 1934. Fridorf skrev: »Attrapperne er væk, og mange sten er fjernet, samtidig med at højen og pladsen der omkring, da jeg sidst så den, lignede en losseplads«. Det er udvalgets og bestyrelsens opfattelse, at stedets tilstand, der er under al kritik, med overkommelig bekostning kan forbedres. Selskabets formand har været i kontakt med fortidsmindeforvaltningens ledelse, og overinspektør Knud Thorvildsen har lovet rådgivningsmæssig bistand. Selskabet har derefter henvendt sig til kommunalbestyrelsen og anmodet om, at gravene må blive istandsat, en oplysende tavle opsat og bevoksningen blive udtyndet. Stedet vil da kunne fremtræde som et værdigt minde om den bygd, der for fire

Stenaldergravhøjen i Skodsborg

tusinde år siden fandtes på brinken langs Øresund i umiddelbar forbindelse med de mange kæmpehøje i Skodsborg Hegn, som rigsantikvar, professor P. V. Glob så fængslende har beskrevet i sin bog »Fortids Spor« fra 1973.

Jeg vil slutte med at gentage, hvad jeg sagde ifjor, at det såkaldte bevaringsudvalg efter bestyrelsens skøn ikke kan indskrænke sig til at følge den gældende vedtægts formålsbestemmelse, der går ud på at støtte bestræbelser for »at bevare, hvad der skønnes at have historisk og æstetisk værdi«. Vi har derfor – som bebudet sidste år – foreslået at indføje efter ordet »bevare« ordene »og udvikle«. Egentlig kunne, som omtalt i fjor, en lidt udførligere motivering og formålsbestemmelse være ønskelig, men da ordene »og udvikle» let kan indføjes i det betydelige oplag, der endnu er tilbage af selskabets vedtægter, vil vi af prakiske grunde henstille, at man i denne omgang nøjes med tilføjelse af disse ord.

Regnskab for året 1/4 1974-31/3 1975

Udgifter	Kroner
Honorarer	6.246,40
Bogtrykkerregninger	72.344,90
Kontingenter til div. sammenslutninger	1.657,41
Portoudgifter	2.769,34
Kontorartikler	711,00
Annoncer	1.465,36
Kørsel, telefon og diverse	624,90
Momsafgifter	2.117,00
Diverse omkostninger	265,31
	88.201,62
Overføres til næste regnskabsår, tilskud fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond	20.000,00
Overføres til formue-konto, overskud for året	10.888,69
	119.090,31

Indtægter		Kroner
Renteindtægter	15.482,29	
Renteudgifter	7.575,82	
Renteindtægt netto	7.906,47	7.906,47
Indvunden rabat		3.513,51
Medlemskontingenter		38.184,15
Tilskud fra Søllerød Kommune		6.500,00
		56.104,13
Bogsalg:		
Årbøger 1942-71	918,98	
1972 og 1973	3.803,24	
Søllerød i Billeder	930,49	
Søllerød, som det var engang, bind I og II	6.474,96	
Frederik d. VII	6.794,71	
Vedbæk Fiskere og registre	166,57	
Kystbanen	2.683,00	
Dreng i Holte	824,58	
Bådfarten på Furesøen	75,00	
Knud Voss: Bygningskunst	1.690,00	
Familien Grøn	8.340,97	
Poul Bergsøe	6.398,13	
Søllerød på postkort	1.000,65	
Erindring & udforskning	2.522,40	
Prinsesseskolerne	362,50	42.986,18
Tilskud fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond fremført fra 1973-74		20.000,00
		119.090,31

Status pr. 1. april 1975

Aktiver		*Passiver*		
Kassebeholdning	193,65	Skyldig momsafgift		156,00
Holte Sparekasse	2.061,78	Skyldig regningskrav		898,00
Girokonto	867,28			1.054,00
Obligationsbeholdning:		Fremføres i ny regning 1975/76: Tilskud fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond *til særlig anvendelse*		20.000,00
7.000 10 % Østift. Kreditf. 20/1. 1993		*Formue-konto:*		
8.000 10 % Østift. Kreditf. 18/1. 2003		pr. *1. april 1974*	67.393,43	
16.000 10 % Kreditf. Danmark 72/1994		Overføres fra driftsregnskab, overskud 1974/75	10.888,69	78.282,12
72.000 10 % Kreditf. Danmark 42/1994				
103.000 pålydende værdi Anskaffelsessum	90.947,00			
Kontingenter, restance	445,00			
Debitores bøger m.v.	4.821,41			
	99.336,12			99.336,12

1. april 1975

Annalise Børresen	*Roar Skovmand*	*R. Henriksen*
sekretær	formand	kasserer

Nærværende regnskab for året 1. april 1974-31. marts 1975 er revideret og befundet i overensstemmelse med Selskabets bøger og bilag, ligesom Selskabets mellemværende med pengeinstitutter samt obligationsbeholdningen i Holte Sparekasse er behørigt afstemt.

Maj 1975

Bent Schlütter
revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE:

professor, dr. phil. Roar Skovmand, formand (tlf. (02) 89 33 38)
stadsbibliotekar Annalise Børresen, sekretær og redaktør (tlf. (02) 80 04 86)
ingeniør Werner Ruff, kasserer (tlf. (02) 80 00 90)
museumsinspektør Nina Fabricius
boghandler Mogens Funch
sparekassedirektør Eivind Olsen
journalist Ady Rechnitzer
ekspeditionssekretær Ulrik Schou
viceborgmester, skoleinspektør Jørgen Schunck
bibliotekar Finn Slente
professor, arkitekt Palle Suenson

Revisorer:
afdelingsbestyrer Bent Schlütter
bankbestyrer Jørgen Koefoed Jensen

Publikationer udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune:

Søllerødbogen 1942 ff
Udkommer årligt. Gratis for medlemmer af Selskabet
Søllerød i Billeder
Gamle fotografier fra Søllerød Kommune. 148 sider. 1967. I kassette
Bogladepris: 49,50. Medlemspris: 39,50
Gunnar Sandfeld: Dreng i Holte
Billeder og stemningsindtryk fra en svunden provinsidyl
159 sider + 44 billedplancher. 1969
Bogladepris: 42,50. Medlemspris: 32,50
Knud Voss: Bygningskunst i Søllerød 1670-1970
192 sider, illustreret. 1970. Indbundet. I kassette
Bogladepris: 79,50. Medlemspris: 62,50
Gunnar Sandfeld: Søllerød, som det var engang. Bd. 1
En billedbog med tekster. 252 sider. 1972
Bogladepris: 69,50. Medlemspris: 52,50
Gunnar Sandfeld: Søllerød, som det var engang. Bd. 2
En rundvandring i vestsognet. 263 sider. 1973
Bogladepris: 69,50. Medlemspris: 52,50
Gunnar Sandfeld: Søllerød, som det var engang. Bd. 3
En rundvandring i midtsognet. 283 sider. 1975
Bogladepris: 79,50. Medlemspris: 62,50
P. Thomassen: Kystbanen 1897-1972
312 sider, illustreret. 1972
Bogladepris: 79,50. Medlemspris: 62,50
P. Thomassen: Nærumbanen 1900-1975
232 sider, illustreret. 1975
Bogladepris: 79,50. Medlemspris: 62,50

Særtryk af Søllerødbogen:
1970
Ady Rechnitzer: Vedbækfiskerne
84 sider, illustreret. 1971. Særtryk af Søllerødbogen 1970
Udsolgt
Roar Skovmand: Frederik VII *og Skodsborg*
40 sider, illustreret. 2. oplag 1974. Særtryk af Søllerødbogen 1970
Bogladepris: 22,50. Medlemspris: 17,50

1971
Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød Sogn 1721-1823
141 sider, illustreret. 1971. Særtryk af Søllerødbogen 1971
Bogladepris: 35,00. Medlemspris: 25,00
1972
Fr. Frederiksen og P. Thomassen: Bådfarten på Furesøen
100 sider, illustreret 1973. Særtryk af Søllerødbogen 1972 Udsolgt
1973
Lise Bergsøe: Paul Bergsøe og Kofoeds Minde
34 sider, illustreret. 1974. Særtryk af Søllerødbogen 1973
Bogladepris: 22,50. Medlemspris: 17,50. Udsolgt
Gerty Ege: Familien Grøn på Rolighed
38 sider, illustreret. 1974. Særtryk af Søllerødbogen 1973
Bogladepris: 22,50. Medlemspris: 17,50
Gunnar Sandfeld: Erindring og udforskning
70 sider, illustreret. 1974. Særtryk af Søllerødbogen 1973
Bogladepris: 24,50. Medlemspris: 18,50
P. Thomassen: Søllerød Kommune – på postkort
16 sider, illustreret. 1974. Særtryk af Søllerødbogen 1973
Bogladepris: 15,50. Medlemspris: 10,50
1974
Nina Fabricius: Søllerød Museum på Mothsgaarden
32 sider, illustreret. 1975. Særtryk af Søllerødbogen 1974
Bogladepris: 15,50. Medlemspris: 10,50
P. Thomassen: Lundtoftebanen
28 sider, illustreret. 1975. Særtryk af Søllerødbogen 1974
Bogladepris: 15,50. Medlemspris: 10,50
Litteratur om Søllerød Kommune
En bibliografi. Bd. 1-2. Udgivet af Søllerød Kommunebiblioteker. 500 sider, illustreret. 1968. Bogladepris: 56,00. Medlemspris: 46,00
Litteratur om Søllerød Kommune
Tillæg 1968-74. Udgivet af Søllerød Kommunebiblioteker. 296 sider. 1975
Bogladepris: 25,00. Medlemspris: 15,00

Redaktion af Selskabets publikationer:
Stadsbibliotekar *Annalise Børresen*
Søllerød Kommunebiblioteker, Biblioteksalleen 1-5, 2850 Nærum. Tlf. (02) 80 04 86